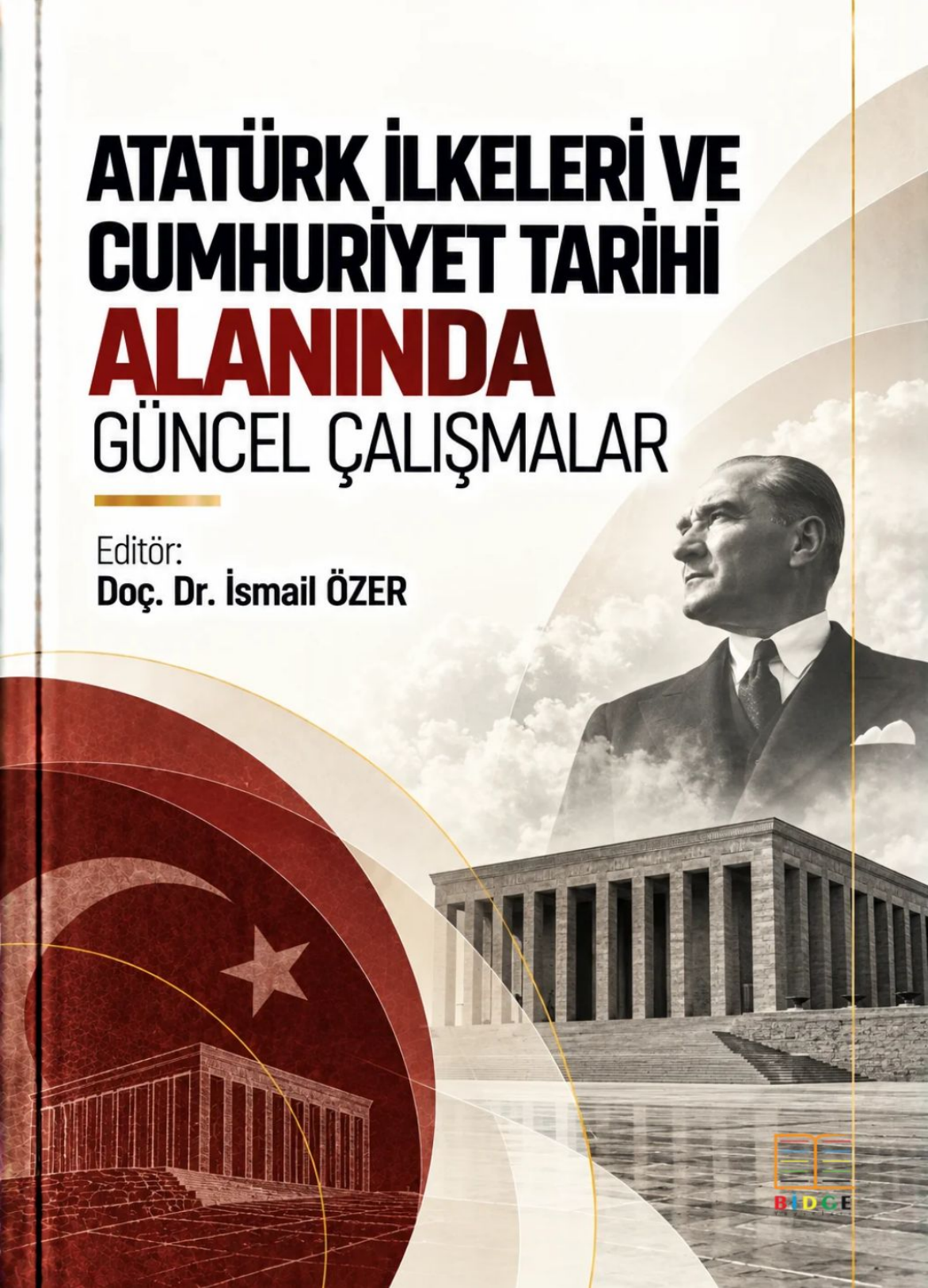
ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ ALANINDA GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Editör:
Doç. Dr. İsmail ÖZER

BİDGE Yayınları

Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi Alanında Güncel Çalışmalar

Editör: Doç. Dr. İsmail ÖZER

ISBN: 978-625-5474-42-1

1. Baskı
Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL
Yayınlama Tarihi: 2026-10-25
BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374
Yayın hakları © BİDGE Yayınları
www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com
Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.
Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

İÇİNDEKİLER

1968 KUŞAĞI TÜRKİYESİ'NDE KÜLTÜREL VE SOSYAL HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ 1
FERYAT BULUT

LOZAN İLE 1924 ANAYASASI ARASINDA MİLLET, DİN VE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI 18
AHMET HAMDİ KEPEKÇİ

ULUSAL BASINDA NORMALLEŞME DÖNEMİ (1960-1964) TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE KIBRIS SORUNU 55
EBRU GENÇALP

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KONYA'DA SİYASİ GELİŞMELER (1923-1950) 78
ÖMER AKDAĞ

BÖLÜM 1

1968 KUŞAĞI TÜRKİYESİ'NDE KÜLTÜREL VE SOSYAL HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ

Feryat BULUT[1]

Giriş

Türkiye'de 1968 kuşağı denildiği zaman akla ilk olarak siyasi olaylar ve aktörler gelmektedir. Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, sokak çatışmaları, boykotlar, 12 Mart Olayları ve devamında ortaya çıkan olaylar. Oysa bu kuşağın hikâyesi sadece bu olaylar ve aktörlerle sınırlı değildi (Lüküslü, 2015). Asıl mesele, gündelik hayatın nasıl değişmekte olduğuydu. Üniversite koridorlarından sinema salonlarına, radyo programlarından mahalle kahvelerine kadar her yerde yeni bir şey ortaya çıkmaktaydı.

1965-1971 yılları arasındaki dönem, bu genç kuşağın hem ortaya çıktığı hem de 12 Mart 1971 yılında hızlıca dağıldığı yıllardı (Çelik, 2024). Bu kuşak içerisinde, Kemalist soldan Marksizme, Maoizmden şehir gerillacılığına kadar farklı yönelimler ve stratejiler bulunmaktaydı (Aydemir, 2020). Ancak gençlik ortak bir inanç etrafında toplanmaktaydı. Dünyayı değiştirebileceklerine dair yaygın olan bir inançtı bu. Bu inanç bugün bize hayal gibi gelebilir.

[1] Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, Rektörlük Ortak Dersler Bölümü, Orcid: 0009-0008-1344-7561.

Yalnız o dönemin kültürel hayatını anlamak için önce bu inancı ciddiye almak ve anlamak gerekir.

Bu çalışma, 1968 kuşağını yalnızca siyasi bir hareket olarak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bir dönüşümün taşıyıcısı olarak ele almayı amaçlamaktadır. Dört ana başlık altında şu sorulara cevap aranmaktadır: Üniversiteler nasıl kamusal alan haline geldi? Müzik ve sinema nasıl yeni bir estetik alan oluşturdu? Gündelik hayat ve toplumsal cinsiyet ilişkileri nasıl bir anda dönüşüme uğradı? Ve bu kuşağın taşıdığı miras bugün ne anlama gelmektedir?

Üniversite ve Yeni Kamusal Alan

1960'lı yılların ortasında üniversite gençliği sayıca artmıştı. Kırdan kente olan göçün hızlanmasıyla sosyal hareketlilik ve değişimde giderek artmıştı. Buna bağlı olarak üniversite ve öğrenci sayıları da yükselmişti. Ayrıca siyasal ve düşünsel ortam yeniden şekillenmekteydi (Turan, 2026). Orta sınıf genişlemişti ve aileler çocuklarını okutmak için daha fazla çaba harcamaktaydı (Aydemir, 2020).

1961 Anayasası'nın üniversitelere getirmiş olduğu özerklik bu ortamı beslemekteydi. Öğrenciler daha eleştirel, daha bağımsız çalışmalar yapılabilmekteydi artık. Öğrenciler kendilerini entelektüel kamusal alanın parçası olarak görmeye başlamaktaydı. Yurt odaları, koridorlar, dernekler, dergi çevreleri artık sadece mekân değildi. Yeni bir aidiyetin, yeni bir kimliğin oluşturulduğu yerlerdi artık. (Babuş, 2014). Bu oluşumlar, sosyalist bilincin yeşerdiği yerler olmuştu. Gençler bir yandan Marksist literatürü okuyor, bir yandan da ülkenin somut sorunlarıyla boğuşuyordu. Onlar için artık toprak reformu, emperyalizm, bağımsızlık gibi kavramlar birer soyut kavram olmaktan çıkmıştı. Sokakta, fabrika önlerinde, tarlada karşılığı olan şeylerdi bunlar artık (Belge, 1998). 1968 olaylarının dünyadaki yankısı da bu ortamı giderek

beslemekteydi. Paris'te öğrenciler Latin Mahallesi'nde barikatlar kurmaktaydılar. ABD'de gençler, Vietnam'a hayır derken (Demirer & Lavabre, 1998), Çekoslovakya'da Prag Baharı yaşanmaktaydı. Türkiye'deki öğrenciler ise bu olaylardan içerisinde oldukları koşullara ve kendi sorunlarına göre etkilenmekteydiler.

Artık üniversite gençliği sadece okumakla kalmıyordu. Bir yandan da giderek örgütleniyordu. 1965'te Fikir Kulüpleri Federasyonu kurulmuş, 1965'de Ankara'da Dönüşüm Dergisi çıkmıştı (Dönüşüm, 1965). 1969'da Ankara'da Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) kurulmuştu (Yeleser, 2011). Bu örgütlenmeler, sadece siyasi değillerdi, aynı zamanda kültüreldiler. Dergiler çıkarılıyor, paneller düzenleniyor, film gösterimleri yapılıyordu ve gençlik bu etkileşime yoğun bir şekilde ortak oluyordu. Bu dönemde üniversiteler sadece eğitim kurumu değil aynı zamanda birer kamusal alanlardı. Öğrenciler burada ders dışında, tartışmaktaydı, üretmekteydi ve paylaşmaktaydı. Bu da onları toplumun aktif bireyleri haline getiriyordu. Tabi bu süreç sancısız değildi. Üniversite yönetimiyle öğrenciler arasında bitmeyen bir gerilim yaşanmaktaydı. Bazı hocalar öğrencileri desteklerken bazı hocalar öğrencilere karşı çıkmaktaydı. Ortaya çıkan bu gerilim dönemin kültürel hayatına da şekil veriyordu. Üniversiteler toplumun aynası olduğu için oralarda yaşanan her şey dışarıya da yansıyordu. Bununla beraber gençliğin üniversite ile olan ilişkisi sadece bir eğitim meselesi değildi. Gençlik, özgürlük için mücadele ederken, bu mücadeleyi sadece kendileri için değil, kendilerinden sonra gelenler için de sürdürmekteydi. Üniversite gençliğinin talepleri çeşitlilik göstermekteydi. Bazıları daha fazla burs isterken bazıları yurt sorununa çözüm aramaktaydı. Bazıları eğitim sisteminin daha demokratik bir şekle sahip olmasını istiyordu. Hepsinin ortak noktası, mevcut düzene duyulan güvensizlikti ve bu memnuniyetsizlik onları bir araya getiriyordu (Fransa Bölgesi Türk Öğrencilerin Bildirisi, 1961)

1968 yılında İstanbul Üniversitesi'nde büyük bir öğrenci hareketi başladı. Öğrenciler, üniversite yönetimini protesto etmekte ve polis müdahalesi ile karşılaşmaktaydı. Olaylar giderek büyürken, bu hareket kısa süre içerisinde diğer üniversitelere yayılmıştı. Ülkenin birçok yerinde öğrenci olayları baş göstermekteydi. Bu hareketler, sadece üniversite sorunlarıyla sınırlı değildi. Aynı zamanda ülkenin genel sorunlarına da işaret ediyordu. Yoksulluk, eşitsizlik, emperyalizm için öğrenciler seslerini yükseltiyordu. Bu da onları, toplumun diğer kesimleriyle daha çok bir araya getiriyordu. İşçiler, öğrencileri desteklerken bazı sendikalar da, öğrenci hareketlerine destek vermekteydi. Bu dayanışma, dönemin en önemli toplumsal dinamiklerinden birini oluşturmaktaydı. Öğrenciler, sadece kendi sorunları için değil, işçilerin sorunları için de mücadele etmekteydi. Bu da onları, geniş halk kitleleri nezdinde sempatik gösteriyordu (Gürses & Gürses, 1997).

Yaşanan bu olaylarda öğrenci hareketi içinde de farklı görüşler bulunmaktaydı. Bazıları barışçıl mücadeleyi savunurken, bazıları silahlı mücadeleyi desteklemekteydi. Bu ayrılık, zamanla giderek derinleşti ve 1971 yılına gelindiği zaman hareket dağılmıştı artık (Turan, 2026). Yaşanan bu olaylara rağmen bu kuşağın üniversiteyle ilişkisi, Türkiye'nin kültürel hayatında derin izler bırakmıştı. O dönemde üniversiteler, sadece eğitim veren kurumlar olmamıştı. Aynı zamanda fikir üreten, tartışan, paylaşan yerler olmayı başarmıştı. Bu da onları, toplumsal dönüşümün merkezine yerleştirmekteydi (Sencer, 1971).

Üniversite gençliğinin bir diğer önemli özelliğini, uluslararası bağlantıları oluşturmaktaydı. Öğrenciler, yurt dışındaki hareketleri takip etmekte, Paris'teki olaylar, onlar için ilham kaynağı olmaktaydı. ABD'deki sivil haklar hareketi, onlara cesaret verirken, Latin Amerika'daki gerilla hareketleri, tartışma konusuydu. Bu uluslararası bağlantılar, onların ufkunu

genişletirken olaylara karşı yeni bakış açıları geliştirmelerini de sağlamaktaydı (Kürkçügil, 2004). Bu bağlantı, aynı zamanda bir sorunu da ortaya çıkarıyordu. Çünkü Türkiye'nin koşulları, diğer ülkelerden farklılık göstermekteydi. Bazı öğrenciler, bu farkı göz ardı etmekteydi. Yabancı teorileri, değiştirmeden olduğu gibi Türkiye'ye uyarlamaya çalıştıkları için bazı hataları beraberinde getirmekteydi. Yine de genel olarak 1968 gençliği, üniversiteyi bir özgürlük alanı olarak gördü. Orada kendini ifade ederek örgütlendi ve orada mücadele ederek kendinden sonra gelenlere bir miras bıraktı.

Üniversite gençliğinin bir başka özelliği de okuma alışkanlığıydı. Bu kuşak roman, şiir, deneme ve kuram gibi alanlarda çok okumaktaydı. Her türden kitap elden ele dolaşmakta ve öğrenciler arasında kitap paylaşım ağı oluşmaktaydı. Okunan bu kitaplar sonradan tartışılmakta ve üzerinde fikir alışverişi yapılmaktaydı. Bu paylaşım zamanla ortak bir bilincin ortaya çıkmasını sağlamaktaydı. Dersler dışında öğrenme faaliyetleri devam etmekteydi. Seminerler, konferanslar düzenlenmekteydi. Yapılan bu çalışmalar üniversite müfredatı dışında gerçekleşmekteydi. Öğrenciler düzenlemiş oldukları bu etkinliklerle hem bilgi edinmekte hem tartışma kültürünü öğrenmekteydiler (Sevinç, 1979). Bu öğrenme ağı devam ederken gençlik sadece kendi sorunlarıyla ilgilenmemekteydi. Toplumun diğer kesimlerini ilgilendiren sorunlara karşı da oldukça duyarlı davranmaktaydılar. Onların hikâyelerini dinleyerek bunları yazmakta ve paylaşmaktaydılar. Bu da onları topluma karşı aşırı duyarlı bireyler olarak ön plana çıkarıyordu.

Bu dönemde üniversite ile toplum arasında bir köprü kurulmaya çalışıldı. Öğrenciler köylere gitmekte ve oralarda gözlemler yapmaktaydı. Bu gözlemler sonrasında yaşadıkları deneyimler onların dünyaya bakışını değiştirmekteydi. Artık sadece kitaplardan değil, hayattan da öğrenmekteydiler. Bu tür tecrübeler

gençliğin en önemli özelliklerinden birini ortaya çıkarıyordu. Teoriyle pratiği birleştirme çabası. Öğrenciler, okuduklarını hayatta test etmek istiyordu ve bu da onları, sadece entelektüel değil aynı zamanda eylemci yapıyordu. Bu eylemcilik, her zaman olumlu sonuçlar doğurmuyordu. Bazı öğrenciler eylemi amaç haline getirdi ve eylem bir araç olmaktan uzaklaşarak bir amaç oldu. Yine de bu kuşak, üniversiteyi bir dönüşüm aracı olarak kullandı ve üniversitelerde öğrenerek örgütlendi. Mücadeleyi burada sürdürerek kararlılık gösterdiler.

Ses, Görüntü ve Yeni Bir Estetik

O dönemin gençliği için müzik sadece bir eğlence değildi. Müzik, onlar için bir kimlik ve var olma biçimiydi. Beatles'ın "Hey Jude" adlı parçası 1968 yılında en çok dinlenen şarkıydı. Rolling Stones'un "Their Satanic Majesties Request" albümü çıkmıştı (Mitchell, 2005). Batı'dan gelen bu sesler İstanbul ve Ankara'nın gençlik mahallelerinde yankılanmaktaydı. Aynı yıllarda başka bir ses de yükselmekteydi. Yükselen bu ses Türkiye'nin kendi sesiydi. Anadolu Pop ya da Anadolu Rock denen tür, bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştı. Cem Karaca, Barış Manço, Erkin Koray gibi isimler, Anadolu türkülerini elektro gitar ve bateriyle buluşturdular. Geleneksel olanla modern olanı aynı sahnede yan yana getirmeyi başarmışlardı. Bu sadece müzikal bir deneme değildi ayrıca kültürel bir sentez arayışıydı. Bununla birlikte daha derin bir şey de vardı. Protest müzik. Özgün Müzik denen tür, 68 kuşağının doğrudan ürünü olmuştu. Pir Sultan Abdal gibi ozanların protest duruşu, yeniden keşfedilmişti. Aşık Veysel'in türküleri (Gürses, 2017), Ruhi Su'nun yorumları sadece nostalji değildi. Onlar artık direnişin sesi olmuştu.

Ruhi Su, bu dönemin en önemli figürlerinden birini oluşturmaktaydı. Opera eğitimi almıştı ama halk müziğine yöneldi. Türküleri yeni bir yorumla seslendirerek politik bir duruş sergilemekteydi. Bu duruş, onu 68 kuşağının simgelerinden biri

haline getirirken aynı zamanda bedel ödemesine de neden olmuştu (Gündoğar, 2005). Hapsedildi ve sürgüne gönderildi.

Cem Karaca da benzer bir yol izlemekteydi. Anadolu türkülerini rock müzikle birleştirmeyi başarmıştı. "Resimdeki Gözyaşları", "Emrah", "Dadaloğlu" şarkıları, dönemin gençliğinin duygularını dile getirmekteydi. Öfke, hasret, isyan ve umut hepsi bu şarkılarda yer edinmişti (Doğan & Mustan Dönmez, 2016).

Erkin Koray, Anadolu Rock'ın en özgün isimlerinden biri olmuştu. Elektro gitarla Anadolu ezgilerini birleştirmişti. "Estarabim", "Fesuphanallah", "Çöpçüler", kendi dönemlerinin gençliği arasında hızla yayılmaktaydı. Erkin Koray, sadece müzisyen değildi, bir kültürel simge haline gelmişti (Güner, 2024).

Barış Manço ise farklı bir yol tutmuştu. Daha mistik, daha bireyseldi ve o da dönemin ruhunu yakalamıştı. "Kol Düğmeleri", "Seher Vakti", "Gülpembe" şarkıları sadece bir müzik değildi. Bir kuşağın anılarıyla doluydu (Güner, 2024).

Müzik sadece dinlenmiyordu, tartışılıyordu. Gençler, şarkı sözlerini yorumluyor, ve bunlardan anlamlar çıkarıyordu. Bu da müziği, entelektüel bir faaliyet haline getirmekteydi. Bir şarkı, bazen bir kitaptan daha fazla şey anlatmaktaydı.

Sinema da aynı dönüşümü yaşamaktaydı. Beyoğlu'ndaki Emek Sineması, İnci Pastanesi, sadece film izlenen yerler değildi. Gençler en güzel kıyafetlerini giyer, sinemaya gider, çıkışta saatlerce tartışırdı (Uçar İlbuğa, 2021).

Metin Erksan, Yılmaz Güney, Ö. Lütfi Akad gibi isimler, sinemayı sadece eğlence olmaktan çıkarıp bir ifade biçimi haline getirmişlerdi. Filmler, dönemin siyasi ve toplumsal gerilimlerini yansıtmaktaydı. Susuz Yaz, Umut, Vesikalı Yarim sadece film değildi. Bir kuşağın dünyaya bakışı ve bu bakışın topluma yansımasıydı. Yılmaz Güney'in "Umut" filmi, 1970'te çekilmişti.

Bir faytoncunun hikâyesiydi ve bir ülkenin hikâyesiydi aslında. Yoksulluk, çaresizlik, umut, hepsi bir arada işlenmekteydi. Film, Türkiye'de toplumsal gerçekçiliğin zirvesi olarak kabul edilmekteydi ve 68 kuşağının sinema anlayışını en iyi yansıtan yapıtlardan biri olarak kabul edilmektedir (Sarı Aksakal, 2025).

Metin Erksan'ın "Susuz Yaz" filmi, 1963'te çekildi ama etkisi 68 kuşağı üzerinde derin izler bırakmıştı. Bir köyde geçen hikâye, aslında tüm Türkiye'yi anlatmaktaydı. Toprak ağalığı, yoksulluk, adaletsizlik konularını işlemekteydi. Film, Berlin Film Festivali'nde Altın Ayı kazanarak Türk sineması için bir dönüm noktası oluşturmaktaydı (Yılmaz & Vatansever, 2019).

Ö. Lütfi Akad'ın "Vesikalı Yarim" filmi, 1968 yılında çekilmişti. Dönemin kent yaşamını ve toplumsal ilişkilerini imkânsız bir aşk hikayesi üzerinden ele almaktaydı. Gazinoda çalışan bir kadının hikâyesini anlatmaktaydı. Bu hikâye aynı zamanda toplumun hikâyesiydi, hikâyede aşk, yalnızlık, sınıf farkı hep bir arada işlenmekteydi ("Vesikalı Yarim'in yönetmeniyle geçmişe yolculuk yaptı," t.y.).

Sinema o dönemde sadece bir sanat dalı değildi. İnsanların buluşma noktasıydı. Bir araya gelen gençler önce film izler sonra saatlerce tartışırlardı. Bu tartışmalar, bazı zamanlar siyasi, bazı zamanlar felsefi, bazı zamanlar sadece duygusal olurdu. Bu tartışmalar her zaman gençlere bir şeyler katmaktaydı. Müzik ve sinema, gençliğin kendini ifade etme ve birer direniş biçimiydi (Uçar İlbuğa, 2021). Sansüre karşı çıkmak, baskıya karşı direnmek, unutmaya karşı bir bütün olmak öncelikleriydi. Ortaya çıkarılan bu sanat dalları, o kuşağın hafızası haline gelmişti. Bugün o dönemi anlamak isteyen insanlar, o şarkılara ve filmlere bakarak bunu daha iyi anlayabilirler. Çünkü orada bir kuşağın ruhu vardır. Gelişen bu süreçte edebiyat da bu dönüşümden etkilenmiştir. Şiir, gençler arasında çok popüler olmuştu. Nazım Hikmet'in şiirleri yasak olmasına rağmen gençler tarafından merakla takip edilmekte ve

okunmaktaydı. Bu şiirler dönemin duygularını yoğun bir şekilde dile getirmekteydi. Yaşar Kemal, Kemal Tahir ve Orhan Kemal gibi yazarlar, Anadolu insanının hikâyelerini anlatırken diğer yandan toplumsal sorunlara dikkat çekiyorlardı.

Bu dönemin en önemli kültürel araçlarının başında dergiler gelmekteydi. Yön Dergisi, Devrim Dergisi, Türk Solu gibi dergiler, sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel içerikler de sunmaktaydı (Kaya, 2021). Şiirler, öyküler, denemeler ve eleştiriler bu dergilerde yayımlanmaktaydı. O dönemin gençliği bu dergileri okuyarak hem bilgileniyor hem de kendini daha iyi ifade edebiliyordu. Dergilerin yanı sıra, radyo, plak ve konserler bu dönemin en önemli sosyal etkinliklerini oluşturmaktaydı.

Gündelik Hayat, Mahalle ve Toplumsal Cinsiyet

68 kuşağının kültürel hayatı sadece üniversite ve sanatla sınırlı kalmamıştı. Onlar için aile, mahalle ve komşuluk vardı. Bu ilişkiler daha samimi bir ortamın oluşmasını, sıkı bir bağın kurulmasını ayrıca toplumsal dönüşümün hız kazanmasını sağlamaktaydı. Mahalle hayatı da bu dönüşümden etkilenmişti. Geleneksel mahalle yapısı yavaş yavaş çözülmekteydi. Kentleşme giderek hızlanmakta ve buna bağlı olarak gecekondulaşma artmaktaydı. Bu da yeni bir toplumsal dokunun ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Eski komşuluk ilişkileri giderek zayıflamakta ve bunun yerine daha bireysel bir hayat ortaya çıkmaktaydı. Bu geçişin tam ortasında 68 kuşağı vardı ve bu kuşak bu sancının tam ortasında büyümekteydi (Lüküslü, 2015). Gündelik hayatın koşuşturması içerisinde aynı zamanda bir mücadele yaşanmaktaydı. Küçük direnişler, kitap okumak, film izlemek hep birer eylemdi onlar için. Hepsi o kuşağın kendisini var etme biçimiydi.

Bu dönemin asıl dönüşümü toplumsal cinsiyet ilişkilerinde yaşanmaktaydı. Kız öğrencilerin üniversiteye erişimi ve kızların kamusal alanda görünürlükleri belirgin şekilde artmıştı. Kadın

öğrenciler hem siyasal mücadelede hem kültürel üretimde aktif rol alarak toplumda kendisine yer edinmeyi başardı ama bu katılım, toplumsal kurallarla sürekli bir çatışma içerisine girmekteydi. Aileler ile gençler arasında kuşak çatışmaları yaşanmaktaydı (Göksen, 2024). Bazı aileler, gençlerin eylemlerine sert tepkiler göstermekteydi. Giderek artan bu gerilim sadece siyasi değil, kültürel ve ahlaki bir gerilimin tırmanmasına neden oluyordu.

Kadınlar, bu dönemde bir yandan özgürleşirken bir yandan baskıyla karşı karşıyaydı. Bir yandan üniversiteye gidiyor, okuyor, çalışıyordu. Diğer yandan evlilik, aile, namus gibi kavramlarla baskı altına alınmaktaydı. Bu ikilem, onların hayatını derinden etkilediği gibi toplumsal kırılmaları da beraberinde getiriyordu. 1968 kuşağının kadınları, feminist hareketin öncüleri olmadılar ama 1970'lerde ve 1980'lerde iyice güçlenen feminist mücadelenin zeminini hazırlamış oldular (Çınarlı, 2026). Kamusal alanda görünerek, seslerini daha çok duyurarak, kendilerinden sonra gelen kadınlara bir yol açmış oldular.

Değişimin sürekliliği toplumsal hayatın her noktasında kendini göstermekteydi. Moda da bu dönemde değişmekteydi. Gençler, daha rahat kıyafetler giymeye başladı. Kot pantolon, uzun saç gençliğin neredeyse simgesi haline gelmişti (Göksen, 2024). Bu değişim sadece estetik bir boyutta değildi. Aynı zamanda düzene bir başkaldırıydı aslında. Geleneksel kurallara, aile baskısına ve toplumsal beklentilere karşı bir duruşu simgelemekteydi.

Sonuç

1968 kuşağının hızla ilerleyen hikâyesi, 12 Mart 1971 yılında ülke içerisinde yaşanan olumsuz durumdan dolayı kesintiye uğradı (Çelik, 2024). Askeri müdahale ile hareketin liderleri ya öldürüldü ya hapsedildi ya da sürgüne gönderildi. Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edildi. Ancak kültürel miras ölmedi. O kuşağın kurduğu dergiler, yazdığı şarkılar, çektiği filmler, tartıştığı

fikirlerin hepsi sonraki nesillere aktarıldı. 1970'lerin sonunda yeni bir kuşak, 78'liler, onların bıraktığı yerden devam etti. Sonra 1980 darbesi geldi ve Türkiye'nin kültürel hayatı bir kez daha değişime uğradı.

Bugün 68 kuşağına bakınca iki farklı yaklaşım görmekteyiz. Bir yanda onları yücelten, romantikleştiren bir söylem, diğer yanda onları suçlayan, dönemin kaosundan sorumlu tutan bir söylem vardır. Gerçek şu: 68 kuşağının hatalar yaptığı kaçınılmaz bir gerçek. Bazı konularda yetersiz kaldı ve işçi sınıfıyla gerçek bir bağ kuramadı. Hayata işçilerin gözüyle tam olarak bakamadı. Ancak bir şeyi başardığını söyleyebiliriz. Türkiye'de kamusal tartışmanın sınırlarını genişletti. Üniversiteye, sanata, edebiyata, müziğe yeni bir soluk getirdi ve bunu toplumun büyük bir kesimine indirgemeyi başardı.

Onlar sadece siyaset yapmadı. Yeni bir hayat tarzı önerdiler. Belki o hayat tarzı tam olarak gerçekleşmedi ve eksik kaldı. Ancak bu bir arayıştı ve arayışın kendisi, başlı başına bir kültürel değer taşımaktaydı. Bugün Türkiye'nin kültürel hafızasını okurken, 68 kuşağının izlerini görmemek mümkün değil. O dönemde atılan tohumlar, bugün hâlâ filiz vermektedir. Bazen çarpık, bazen solgun bir yansımayla ama canlı bir yapıyla. O canlılık, o kuşağın en önemli mirası belki de.

68 kuşağının mirası sadece Türkiye'yle sınırlı değil. Dünyanın her yerinde benzer hareketler oldu ve hepsi birbirini etkiledi. Paris'teki öğrenciler, Türkiye'dekileri etkiledi. Türkiye'dekiler, Latin Amerika'dakileri etkiledi. Bu karşılıklı etkileşim, küresel bir kültürel dalga yaratmayı başardı. Bu dalga, sadece siyasi değildi. Aynı zamanda kültüreldi. Müzik, sinema, edebiyat, tiyatro hepsi bu dalgadan fazlasıyla beslendi ve etkilendi. 68 kuşağı, sadece bir ülkenin değil, bir dünyanın çocuğu olmuştu. Ancak her ülkenin 68'i farklıydı. Türkiye'ninki, kendine özgüydü. Çünkü Türkiye'nin sorunları diğer ülkelerinkinden farklıydı.

Emperyalizm, azgelişmişlik, toprak reformu, Türkiye'ye özgü sorunlardı. 68 kuşağı, bu sorunlara cevap aradı. Aradıkları cevaplar her zaman doğru değildi. Bazıları yanlış bazıları eksikti. Ama arayışın kendisi başlı başına çok değerliydi. Çünkü arayış, umudun bir göstergesi olmuştu. Umut, 68 kuşağının en temel özelliğiydi. Bugün o umudu arıyoruz belki de. O kuşağın coşkusunu, inancını, ve bitmek bilmeyen cesaretini. Belki bulamıyoruz ama yine de arıyoruz.

68 kuşağının en önemli mirası, sorgulama alışkanlığıydı. O kuşak, her şeyi sorgulayarak cevap aramaktaydı. Otoriteyi, geleneği, kurumları, ideolojileri sürekli sorgulamaktaydı. Bu sorgulama, bazen yıkıcı oldu bazen yapıcı oldu. Çünkü sorgulamadan değişimi yakalamak mümkün değildi.

Bugün Türkiye'de hâlâ 68 kuşağının tartışmaları devam ediyor. Laiklik, demokrasi, özgürlük, eşitlik, o dönemde en çok tartışılan konulardı ve bugün de bu konular tartışılıyor. Bu da gösteriyor ki, 68 kuşağı sadece geçmişte kalmayarak bugünlere taşındı.

68 kuşağının bir diğer mirası, sivil toplum anlayışıydı. O dönemde kurulan dernekler, vakıflar, dergilerle, sivil toplumun temeli atıldı. Bugün Türkiye'de binlerce sivil toplum kuruluşu varsa, bunun kökeninde 68 kuşağının çabaları vardır. Ancak 68 kuşağının mirası sadece olumlu değildi. Olumsuz yönleri de vardı. O dönemde yaşanan çatışmalar, kutuplaşmalar, şiddet, Türkiye'nin toplumsal hafızasında derin yaralar açtı. Bu yaralar, bugün hâlâ tam olarak kapanmadı. Genel olarak 68 kuşağı, Türkiye'nin kültürel ve sosyal hayatına önemli katkılar sunmayı başarmıştı. Üniversiteyi, sanatı, edebiyatı, müziği, sinemayı derinden etkiledi ve bundan kendisi de büyük oranda etkilendi. Bu etki, özünden bir şeyler kaybetmeden bugün hâlâ devam ederek kendini korumaktadır.

1968 kuşağı, Türkiye'de kültürel ve sosyal hayatı çok boyutlu biçimde etkilemeyi başardı. Üniversite gençliğinin kamusal alana müdahalesi, entelektüel çeşitlenme, sinema ve müzikteki arayışlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki kırılmalar ve gündelik hayattaki dönüşümler, bu kuşağın bıraktığı mirasın birer parçalarıdır aslında.

Bu mirası anlamak, Türkiye'nin bugününü anlamak için de oldukça önemlidir. Çünkü bugün yaşadığımız birçok sorunun kökeni o döneme uzanmaktadır. O dönemde aranan cevaplar, bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Belki farklı biçimlerde ve farklı dillerde devam etmektedir. Ama özünde aynı sorular: Özgürlük nedir? Adalet nedir? Eşitlik nedir?

68 kuşağı bu soruları sormayı hiç bırakmayarak sormaya devam etti. Çünkü sorular, cevaplardan daha önemlidir bazen. Bu kuşak, soru sormayı bize öğretti. Belki de en büyük mirası bu oldu. Bugün 68 kuşağını anmak, sadece geçmişi yâd etmek değildir. Aynı zamanda bugünü anlamak ve geleceği kurmaktır bir bakıma. Çünkü o kuşağın sorduğu sorular, hâlâ cevap beklemekte ve o cevapları bulmak, bugünün kuşaklarına düşmektedir.

68 kuşağı, tarihin belirli bir döneminde yaşandı ama etkisi, o dönemle sınırlı kalmayarak bugüne, yarına ve daha sonrasına uzanmayı başardı. Çünkü o kuşak, sadece bir dönemin değil, aynı zamanda bir zihniyetin de temsilcisiydi. Sorgulayan, arayan, mücadele eden bir zihniyetin bitmeyen bir arayışı olmuştu.

68 kuşağının bıraktığı kültürel mirası, sadece Türkiye'de değil, dünyada da yankı bulmuş oldu. Onların müziği, sineması, edebiyatı, sınırları aştı ve başka ülkelerdeki gençlere ilham oldu. Bu da gösteriyor ki, kültür, ne olursa olsun sınır tanımaz.

Bugün 68 kuşağını anlamak için, onların yaşadığı koşulları anlamak gerekmektedir. O dönemde Türkiye, hızlı bir değişim içerisindeydi. Kırdan kente göç, sanayileşme, kentleşme, bütün

bunlar, toplumsal dokuyu derinden etkilemekteydi. 68 kuşağı, bu değişimin tam ortasında ortaya çıktı ve bu değişimi şekillendirmeye çalıştı.

Onların çabaları, her zaman başarılı olmadı ama bunu denemekten vazgeçmediler. Denemek, başlı başına bir değerdi aslında onlar için. Bugün, o denemenin izlerini her yerde görebilmekteyiz. Üniversitelerde, sanat galerilerinde, tiyatro sahnelerinde, müzik albümlerinde, o kuşağın bıraktığı mirasın bir parçası kendine yer edinmiş haldedir.

68 kuşağı, belki de Türkiye'nin en çok tartışılan kuşağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi onları kahraman ilan ederken, kimi onları suçladı. Ancak kimse onları görmezden gelmedi gelemedi. Çünkü onlar, Türkiye'nin kültürel ve sosyal hayatını derinden etkileyerek, değişimi kaçınılmaz hale getirdiler. Bugün, 68 kuşağını anmak, onların hatalarını ve başarılarını birlikte değerlendirmek gerekir. Ne sadece yücelterek, ne de sadece suçlayarak bir sonuca varılamaz. Çünkü gerçek, her zaman bu iki uç arasında bir yerdedir ve gerçeği anlamak, geçmişi anlamakla başlar.

68 kuşağı, bir dönemin ruhunu taşıdı. O ruh, bugün hâlâ bir yerlerde yaşamaktadır. Belki bir şarkıda, belki bir filmde, belki bir kitapta, o ruhu bulmak, o dönemi anlamak, o kuşağa saygı duymayı gerektirir.

Sonuç olarak, 1968 kuşağı, Türkiye'nin kültürel ve sosyal hayatında derin izler bırakmayı başarmıştır. Onların hikâyesi, sadece geçmişin hikâyesi olarak bir yerlerde kalmadı. Aynı zamanda bugünün ve yarının hikâyesini oluşturdu. Çünkü onların sorduğu sorular, hâlâ geçerliliğini koruyan sorulardır. O sorulara verilecek cevaplar, Türkiye'nin geleceğini şekillendirerek geleceğe ışık tutacaktır.

Kaynakça

Aydemir, S. S. (2020). Türkiye'de 1965 yılından sonra ortaya çıkan siyasi öğrenci hareketlerinin sosyo-kültürel sebepleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 821–849.

Babuş, F. (2004). *68 hareketinin köy eylemleri: Devrim havarileri (FKF-Dev-Genç)*. Ozan Yayıncılık.

Belge, M. (1998). Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyalizm (1960'tan sonra). İçinde *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 1955). İletişim Yayınları.

Çelik, H. A. (2024). İnsan haklarının gelişiminde ve sınırlandırılmasında siyasî iktidarın rolünü Türk tarihindeki anayasacılık hareketleri ve anayasalar üzerinden okumak. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16*(1), 64–91.

Çınarlı, İ. E. (2026). 1968 hareketleri ve feminist uluslararası ilişkiler: Toplumsal cinsiyetin politikleşmesi. *Mülkiye Dergisi, 50*(3), 981–1009.

Demirer, T., & Lavabre, M.-C. (1998). *Sokakta ve duvarda 1968*. Öteki Yayınevi.

Doğan, E., & Mustan Dönmez, B. (2016). Türkiye'de altmış sekiz kuşağı dünya algısının popüler müziğe yansıması. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 2*(1), 45–75.

Dönüşüm: Bugün yarına çıkar. (1965, 22 Nisan). (Sayı 1).

Fransa Bölgesi Türk Öğrencilerin Bildirisi. (1961, Kasım). *Devrim Gençliği*, (6), 12.

Göksen, N. (2024). 68 kuşağının Türk erkeğini çizmek: Sakal ve bıyık modasında "isyankâr gençlik"in siyasal inşası. *Gazi Akademik Bakış, 18*(35), 53–74.

Gündoğar, S. (2005). *Muhalif müzik: Halk şiirindeki protesto geleneğinden günümüz politik şarkılarına*. Devin Yayıncılık.

Güner, B. B. (2024). The musical style of Anadolu Rock in the formative period (1965–1975). *Eurasian Journal of Music and Dance*, (24), 152–169.

Gürses, F. (2017). Müzikte siyasal söylem ve Türkiye'de Anadolurock: "Cem Karaca ve Barış Manço" örneği (1960–1980). *The Journal of Academic Social Science Studies*, (56), 325–350.

Gürses, F., & Gürses, H. B. (1997). *Dünyada ve Türkiye'de gençlik*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Kaya, A. (2021). *Türk siyasetinin ilk filizleri: CHP Gençlik Kolları (1951–1980)*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Kürkçügil, M. (2004). *Latin Amerika'nın kaynayan damarları*. İthaki Yayınları.

Lüküslü, D. (2015). *Türkiye'nin 68'i: Bir kuşağın sosyolojik analizi*. Dipnot Yayınları.

Mitchell, S. P. (2005). You say you want a revolution?: Popular music and revolt in France, the United States, and Britain during the late 1960s. *Historia Actual Online*, (7).

Sarı Aksakal, B. (2025). From pink comedy to black humor: Allegories of neoliberal political-economic transformation in Turkey through the cinema of Ertem Eğilmez. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi, 16*(2), 124–164.

Sencer, M. (1971). *Türkiye'de siyasal partilerin sosyal temelleri*. Geçiş Yayınları.

Sevinç, N. (1979). *Ülkücüye notlar*. Türk Dünyası Yayınları.

Turan, M. (2026a). Şevket Süreyya Aydemir'de Türk İnkılâbı düşüncesi: Kadro ve Yön dergileri üzerinden bir değerlendirme. *Premium e-Journal of Social Sciences, 10*(65), 595–607.

Turan, M. (2026b). Türk demokrasi tarihinde siyasal ve toplumsal cepheleşmeler (1908–1980). *International Journal of Social and Humanities Sciences Research, 13*(130), 760–772.

Uçar İlbuğa, E. (2021). Eski sinema salonları ve izleyici deneyimleri üzerine bir sözlü tarih çalışması. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi, 12*(2).

Vesikalı Yarim'in yönetmeniyle geçmişe yolculuk yaptı: Yeşilçam sultanı Türkan Şoray'ın Lütfi Akad ile nostaljik paylaşımı. (t.y.). *Sabah*. https : // www . sabah . com . tr / trend / galeri / magazin / vesikali-yarimin-yonetmeniyle-gecmise-yolculuk-yapti-yesilcam-sultani-turkan-sorayin-lutfi-akad-ile-nostaljik-paylasimi

Yeleser, S. (2011). *A turning point in the formation of the Kurdish left in Turkey: The Revolutionary Eastern Cultural Hearths (1969–1971)* [Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi].

Yılmaz, E., & Vatansever, Ş. (2019). "Susuz Yaz"da mülkiyet, iktidar mücadelesi ve kadının nesneleştirilmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(14), 437–450.

BÖLÜM 2

LOZAN İLE 1924 ANAYASASI ARASINDA MİLLET, DİN VE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

AHMET HAMDİ KEPEKÇİ[1]

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, rejim ve yönetim biçimindeki değişiklikle sınırlı kalmamıştır. Bu süreçte toplumun meşruiyet zemini, hukuki aidiyet kalıpları ve kamusal kimlik tanımları gibi temel kavramlar yeniden şekillenmiştir (Özbudun, 2012, ss. 1–3). Gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreci vatandaşlık kavramında kendini görünür kılmaktadır. Dinsel ve mezhepsel hiyerarşilere dayanan Osmanlı millet sistemi terkedilerek din ve ırk farkından bağımsız, teritoryal[2] ve hukuki bir ulusal vatandaşlık anlayışı benimsenmiştir (Berkes, 1973/2012, s. 480). İç hukukta kurulan bu vatandaşlık da saf teritoryal değil, soy unsurunu da içeren karma bir nitelik taşımıştır. Bu dönüşüm iç hukukla sınırlı kalmış, din ölçütü uluslararası düzeyde Lozan'ın azınlık hükümlerinde sürmüştür. Bu çalışma, söz

[1] Prof. Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Tıp Fakültesi Kulak Burun Boğaz Anabilim Dalı; İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Öğrencisi), ORCID: 0000-0002-5332-5234

[2] Teritoryal vatandaşlık: Vatandaşlığın soya (*jus sanguinis*) değil, doğum yeri ve ikamete (*jus soli*) bağlanması.

konusu dönüşümün 1922–1924 kesitinde iki kurucu metinde aldığı biçimi konu edinmiştir.

Birinci metni 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması oluşturmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın 37–45. maddelerinde "Azınlıkların Korunması" rejimi düzenlemiş ve özel koruma statüsünü "Müslüman olmayan azınlıklar" ile sınırlı tutmuştur (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 11–14). Bu azınlık hükümleri içinde yer alan 38 ve 39. maddeler ise hayat ve hürriyetin korunmasını ve kanun önünde eşitliği din farkı gözetmeksizin güvenceye almıştır. Lozan Antlaşması genel eşitlik hükümlerini korumuş, özel azınlık statüsünü din ölçütüne bağlamıştır.

20 Nisan 1924'te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ikinci metni oluşturmuştur. Kanunun 88. maddesinin birinci fıkrası "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur"[3] hükmüne yer vermiştir (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 128). Bu hüküm neticesinde "Türk" sıfatının anayasal-hukuki kullanımını vatandaşlık bağına dayandırmıştır (Özbudun, 2012, ss. 43–44).

Çalışmanın başlığındaki "Lozan ile 1924 Anayasası Arasında" ifadesi iki anlam taşımaktadır. Öncelikle çalışmada iki metin arasındaki takvim aralığı vurgulanmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nda uluslararası antlaşma hukuku ve 1924 Anayasası ile ulusal iç hukuk kurgusu arasındaki farklılıklara işaret etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nın 88. maddesiyle iç hukukta dinî ve etnik kökenden bağımsız bir vatandaşlık anlayışı kurmaya çalışmıştır. Lozan'dan doğan yükümlülükler gereği ise ülke içinde gayrimüslim azınlık rejimini kabul etmiştir (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 11–14). Rejimin din ölçütüne dayanması Türk heyetinin kendi tercihidir (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 175). Bu

[3] Itlak: Bir adın bir şeye verilmesi, adlandırma. "Itlak olunur" ifadesi "denir" anlamına gelir.

çalışma Lozan ve 1924 Anayasası arasındaki kavramsal, hukuki ve söylemsel ilişkiyi araştırma problemi olarak belirlemiştir.

Gerçekleştirilen çalışmalar konuya ilişkin literatürü iki ana alanda toplamıştır. Literatür çalışmalarının neticesinde ilk alan olarak Lozan Barış Konferansı'nın diplomasi tarihi incelenmiştir. Meray'ın (1993) Türkçeye kazandırdığı Lozan Barış Konferansı'na dair tutanak ve belgeler külliyatı, azınlıklara dair tartışmalar da temel birincil kaynağı olmuştur. Tusan (2023) Lozan Barış Antlaşması'nı Birinci Dünya Savaşı'nın sona erme sürecinde değerlendirmiştir. Oran (2004, ss. 68–70) Lozan Barış Antlaşması'nın azınlık hükümlerini kavramsal çerçeve, iç mevzuat ve uygulamayla birlikte ele almıştır. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması'nda azınlıkların tanımlanmasında genel bir din algısından ziyade "gayrimüslim" olma ölçütünün esas alındığını vurgulamıştır. Bu literatürde Lozan'daki azınlık rejimi, Osmanlı millet sisteminin uluslararası hukuka uyarlanmış bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir (Azak, 2010, s. 15; Tusan, 2023, ss. 208–210). Misak-ı Millî'nin 5. maddesindeki karşılıklılık anlayışı Bıyıklıoğlu (1955) tarafından ele alınmıştır. Biber (2015), Lozan'ın 45. maddesinin teknik anlamda bir mütekabiliyet[4] şartı öngörmediğine dikkat çekmiştir. 1923 nüfus mübadelesinin din esaslı ölçütü Hirschon'un (2003) derlemesinde değerlendirilmiştir.

İkinci alanı anayasa hukuku ve anayasa tarihi oluşturmuştur. Gözübüyük ve Sezgin (1957) 1924 Anayasası'na ilişkin Meclis görüşmelerini yayımlamıştır. Özbudun (2012), Anayasa'nın 88. maddesinin hazırlanış sürecini ve Meclis'teki müzakeresini ayrıntılı biçimde incelemiştir. Aynı eser, "vatandaşlık itibarıyla" kaydının etnik Türklüğü değil, hukuki bağ olan tabiiyeti[5] öne çıkardığını

[4] Mütekabiliyet: Karşılıklılık. Metinde siyasi ilke için "karşılıklılık", bir yükümlülüğü karşı tarafın aynı yükümlülüğü yerine getirmesine bağlayan hukuki şart için "mütekabiliyet" kullanılmıştır.

[5] Tabiiyet: Bir kişiyi bir devlete bağlayan hukuki bağ, uyrukluk.

belirtmiş ve Meclis görüşmelerinde Müslüman fakat etnik olarak Türk olmayan unsurların durumunun hemen hiç tartışılmadığını da tespit etmiştir (Özbudun, 2012, s. 64). Anayasa metinleri Kili ve Gözübüyük (1985) tarafından derlenmiş, Tanör (1999) bu metinleri Osmanlı-Türk anayasal gelişmesinin bütünü içinde değerlendirmiştir. Cagaptay (2006, ss. 4–6, 14–15) ise Osmanlı millet sisteminin mirasının iki savaş arası dönemde Türklük tanımını nasıl biçimlendirdiğini incelemiş, 88. maddenin din ve ırk farkı gözetmeyen hukuki tanımına karşın uygulamada Türklüğün etno-dinsel sınırlar taşıdığını ileri sürmüştür.

Dönemin din-devlet ilişkisine dair farklı okumalar (Baş, 2017; Berkes, 1973/2012; Hanioğlu, 2011/2023; Turan, 1995; Zürcher, 2010) Tarihsel Arka Plan ve Lozan bölümlerinde ele alınmıştır. Azak (2010) Kemalizm, din ve ulus-devlet ilişkisini incelemiştir. Eser, Tevhid-i Tedrisat[6] Kanunu ile eğitimin birleştirilmesini ve medreselerin kapatılmasını ele almıştır (Azak, 2010, s. 14).

Osmanlı millet sisteminin kavramsal çerçevesini betimleyebilmek için Ortaylı (1985) ve Küçük'ün (1985) çalışmalarına başvurulmuştur. Ortaylı'ya göre Osmanlı'da "millet" kavramı etnik kökene veya dile dayalı bir ulusa dayanmamaktadır. Osmanlı'da millet din ya da mezhep temelinde örgütlenen bir cemaati ifade etmektedir. Osmanlı'da Müslümanlar arasındaki etnik farklılıklar ise hukuki bir ayrım oluşturmamıştır (Ortaylı, 1985, ss. 998–999). Küçük ise millet sistemini Tanzimat süreci içinde değerlendirmiştir. Küçük'e göre gayrimüslim cemaatlerin dinî liderlerinin yönetiminde özel hukuk, eğitim ve cemaat içi yargı alanlarında sahip oldukları bir özerklik mevcuttur. (Küçük, 1985, s. 1008).

[6] Tevhid-i Tedrisat: Öğretimin birleştirilmesi. 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Kanun'la ülkedeki bütün eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması neticesinde Lozan Barış Antlaşması'nın yarattığı azınlık rejimi daha çok diplomasi tarihi olarak ele alınmıştır. 1924 Anayasası'nın 88. maddesi ise anayasa hukuku çerçevesinde ele alınmıştır. Bu nedenle iki metin çoğunlukla ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Lozan Barış Antlaşması ve 1924 Anayasası arasındaki kavramsal ilişki ikincil bir konu olarak kalmıştır. Oran, antlaşmanın hukuki içeriğine ve sonraki uygulamasına odaklanmıştır. Cagaptay ağırlıklı olarak iki savaş arası dönemin vatandaşlık uygulamalarını incelemiştir. Bu çalışmada ise iki metin 1922–1924 kesitinin koşulları içinde birlikte değerlendirilmektedir.

Amaç, Kapsam ve Özgünlük

Bu çalışmanın amacı, 1922–1924 kesitinde millet, din ve vatandaşlık kavramlarının Lozan Barış Antlaşması'nın uluslararası azınlık hukuku çerçevesinde ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun iç hukuk kurgusunda nasıl tanımlandığını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Çalışmanın varsayımına göre "Türk" kavramı kurucu hukukta etnik veya kültürel bir mensubiyet kategorisi olarak kullanılmakla kalmamıştır. Aynı zamanda farklı din ve ırklardan Türkiye ahalisini ortak bir vatandaşlık bağı içinde tanımlayan anayasal bir üst kimlik işlevi de görmüştür.

Çalışmada gelişmeler kronolojik sırayla izlenmiştir. İncelemeye Lozan Barış Konferansı'ndaki azınlık müzakereleriyle başlanmıştır. Ardından 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Antlaşma ve Ağustos 1923'teki TBMM onay müzakereleri ele alınmıştır. 29 Ekim 1923'te Anayasa'ya giren din hükmü, 3 Mart 1924 kanunları, 9 Mart 1924 tarihli Kanun-ı Esasî Encümeni[7] mazbatası ve 3 Nisan 1924 tarihli Muhamat Kanunu[8] görüşmeleri bu sırayı izlemiştir. 20 Nisan 1924'te

[7] Kanun-ı Esasî Encümeni: TBMM'nin anayasa komisyonu.
[8] Muhamat: Avukatlık.

kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88. maddesiyle inceleme sona ermiştir. Azınlık statüsünün hangi ölçütlerle kurgulandığı ve dinî aidiyetin uluslararası hukukta nasıl bir azınlık kategorisine dönüştürüldüğü Lozan aşamasında sorulmuştur. "Türk", "Türkiye ahalisi" ve "din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık" kavramlarının kurucu Meclis'te nasıl tartışıldığı incelenmiştir. Ayrıca bu tartışmaların hangi hukuki gerekçelerle kabul edildiği 88. madde aşamasında araştırılmıştır. Gerçekleştirilen metin karşılaştırmaları neticesinde "Türk", "Müslüman", "azınlık" ve "vatandaş" kavramlarının resmî söylemde, meclis müzakerelerinde ve hukuki düzenlemelerde farklı bağlamlarda kullanılıp ve yahut kullanılmadığı incelenmiştir. Bu çalışmanın özgünlüğü iki noktada ortaya çıkmaktadır. Birincisi genellikle ayrı olarak ele alınan gelişmeler burada tek bir zaman çizgisi üzerinde okunmuştur. Böylece Lozan'daki azınlık tanımının kurucu Meclis'teki vatandaşlık tartışmasına nasıl yansıdığı bu okuma sayesinde izlenmiştir. Bu bağın Meclis kürsüsündeki somut örneğini Celâl Nuri Bey'in 88. madde müzakerelerinde Lozan Antlaşması'nın getirdiği zorunlulukları hatırlatması oluşturmuştur (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 1924c, ss. 930–934). İkincisi, kavramsal bir ayrıma dayanmıştır. Çalışmada Erken Cumhuriyet'teki "Türk" kategorisi tek bir kimlik tanımı olarak okunmamıştır. Bu kategori, vatandaşlık, millî aidiyet ve uluslararası azınlık statüsü açısından teker teker incelenmiştir. Çalışmada Türklüğün etnik ve kültürel anlamı ile vatandaşlık bağını ifade eden hukuki ve siyasal anlamı ayrı tutulmuştur.

Çalışmada tarihsel karşılaştırmanın yanı sıra hukuki metinler incelenmiş ve metinlerdeki kavramlar ve ideolojik yaklaşımlar analiz edilmiştir. Mevzuat metinleri (anayasalar, antlaşmalar, kanunlar), meclis zabıtları ve diplomatik belgelerle karşılaştırılmıştır. Kavramsal dönüşümler bu karşılaştırma üzerinden izlenmiştir.

İçerik analizi araştırma sorularıyla bağlantılı olarak dört temel eksen etrafında yürütülmüştür. Bu eksenleri Türk/Türklük, Müslüman/gayrimüslim, vatandaşlık (tabiiyet) ve azınlık kavramları oluşturmuştur. İnceleme sırasında bu kavramlarla ilişkili "anâsır-ı İslâmiye"[9], "ahali", "ekalliyet", "Türkiyeli", "hars"[10] ve "soy" gibi dönemsel ifadeler değerlendirilmiştir. Kaynak seçiminde temel kavramların tanımlandığı, tartışıldığı veya hukuki ve siyasal bir statüyle ilişkilendirildiği metinlere öncelik verilmiştir.

Kaynaklar üç grupta toplanmıştır. Birinci grubu birincil hukuki ve diplomatik metinler oluşturmuştur. TBMM Zabıt Ceridelerinden özellikle Ağustos 1923 tarihli Lozan onay müzakereleri, 9 Mart 1924 tarihli Kanun-ı Esasî Encümeni mazbatası, 3 Nisan 1924 tarihli Muhamat Kanunu görüşmeleri ve 20 Nisan 1924 tarihli 88. madde müzakereleri incelenmiştir. Arka plan için 1920–1923 arasındaki birleşimlerden de yararlanılmıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Seha L. Meray'ın Türkçeye kazandırdığı Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler külliyatı, 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol ile 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun metinleri de bu grupta yer almıştır. İkinci grubu ikincil literatür oluşturmuştur. Bu literatür yukarıda, konuya ilişkin çalışmalar değerlendirilirken ele alınmıştır. Üçüncü grubu dönemin basını oluşturmuştur. Lozan'daki azınlık müzakerelerinin, antlaşmanın onayının ve anayasa hazırlık sürecinin kamuoyuna nasıl aktarıldığı *Vakit*, *Tevhid-i Efkâr*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Akşam*, *Tanin* ve *İkdam* gazeteleri üzerinden izlenmiştir. Bu gazeteler Meclis'teki açıklamaları ve Lozan'dan gelen haberleri de okura ulaştırmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, Rauf Bey'in Lozan Konferansı hakkında Meclis'te yaptığı açıklamayı 17 Aralık 1922'de yayımlamış ("Rauf Beyin BMM'de Lozan Konferansı",

[9] Anâsır-ı İslâmiye: Müslüman unsurlar. "Bilcümle anâsır-ı İslâmiye" ifadesi bütün Müslüman unsurlar anlamına gelir.
[10] Hars: Kültür. Dönemin yazınında özellikle millî kültürü karşılamıştır.

1922, aktaran Demirağ, 2015, s. 80), Hüseyin Cahit'in (Yalçın) *Tanin*'i ise Lozan'dan gönderilen mektupları 23 Aralık 1922'de "Ekalliyetler Meselesi" başlığıyla yayımlamıştır (Hüseyin Cahit, 1922, aktaran Demirağ, 2015, s. 88).

Çalışma, Lozan Barış Konferansı'nda azınlık müzakerelerinin başladığı Aralık 1922 ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği 20 Nisan 1924 arasını kapsamıştır. Osmanlı millet sistemi ve Millî Mücadele dönemine ait kavramsal miras yalnızca arka plan olarak kısaca verilmiştir. 1924 sonrasındaki mevzuat ve uygulamalar ile Lozan'ın 45. maddesine bağlı Batı Trakya Türklerinin durumu kapsam dışında bırakılmıştır. Kaynak erişimi de çalışmayı sınırlamıştır. *Gazetele*r koleksiyonlardan değil, Demirağ (2015), Koparan (2010) ve Taşdelen'in (2018) yüksek lisans tezlerindeki aktarımlar üzerinden ulaşılmıştır.

Tarihsel Arka Plan: Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Millet ve Din

Klasik Osmanlı idari ve hukuki yapısında "millet", çağdaş sosyolojideki etnik ya da dilsel ulus anlamına gelmemiştir. Kavram dinî veya mezhepsel cemaat örgütlenmesini anlatmıştır (Ortaylı, 1985, s. 998). İmparatorluk nüfusu etnik köken ya da konuşulan dile göre değil, mensup olunan dinî topluluğa göre tasnif edilmiştir. Saydam'ın ifadesiyle bu tasnifte "öncelikle bakılan ölçü dindir." Osmanlı toplumu ilk aşamada "hakları ve yükümlülükleri birbirinden farklı olmak üzere Müslümanlar ve gayrimüslimler diye ikiye" ayrılmıştır (Saydam, 1995, s. 160). Gayrimüslim halklar (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler vb.) kendi dinî liderlerinin (patrikler, hahambaşı) idaresinde özel hukuk, ibadet, eğitim ve cemaat içi yargı alanlarında özerk yetkiler kullanmış ve kapalı kompartımanlar hâlinde varlıklarını sürdürmüştür (Berkes, 1973/2012, s. 149;

Küçük, 1985, s. 1008).[11] Müslüman tebaa ise etnik kökenine (Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Boşnak) bakılmaksızın tek bir dinsel bütünün, "ümmet"in parçası sayılmıştır. Devlet idaresinde "millet-i hâkime"[12] konumundaki Müslümanlar için etnik ayrışmanın hukuki ve idari bir karşılığı bulunmamıştır (Ortaylı, 1985, s. 999). Benjamin Braude (1982, ss. 69–72) ise yekpare ve değişmez bir "millet sistemi" algısının büyük ölçüde 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme ve idari reform sürecinin kurguladığı tarihsel bir inşa olduğunu ileri sürmüştür.

19. yüzyılda Avrupa devletlerinin siyasi baskısı ve milliyetçilik akımlarının Balkanlarda yayılması, Osmanlı devlet adamlarını imparatorluk bütünlüğünü koruyacak yeni arayışlara yöneltmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile başlayan süreçte, din farkı gözetmeksizin bütün tebaayı eşit sayan bir "Osmanlı vatandaşlığı"[13] hedeflenmiştir (Berkes, 1973/2012, s. 214). 1876 Kanun-ı Esasî'nin 8. maddesindeki "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur" hükmü, din farkı gözetmeyen hukuki bir vatandaşlık tanımının ilk anayasal belgesidir (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 33). Aynı anayasanın 11. maddesi "Devlet-i Osmaniyenin dini Din-i İslam'dır" esasını korumuştur (Berkes, 1973/2012, s. 331). Din farkı gözetmeyen hukuki vatandaşlık ideali ile hanedana ve dine dayanan meşruiyet arasındaki yapısal ikilik, Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemde derinleşmiştir (Berkes, 1973/2012, s. 215).

---

[11] 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslim cemaatlerin laik temsilcilerinin de katıldığı "Millet Meclisleri" kurulmuştur. Şahsi haller ve aile hukuku alanında Patrikhane ile Havra'nın yetkileri korunmuştur. Bu durum, imparatorluk yıkılana dek karma bir adli yapının varlığını sürdürmesine yol açmıştır.

[12] Tebaa: Bir hükümdarın yönetimi altındaki halk, uyruklar. Ümmet: Aynı dine bağlı topluluk. Millet-i hâkime: Devleti yöneten, egemen millet.

[13] Osmanlıcılık: Din ve etnik köken farkı gözetmeksizin bütün tebaayı ortak bir Osmanlı aidiyeti altında birleştirmeyi amaçlayan siyaset. Tebaa-i Osmaniye: Osmanlı uyrukları.

Tanzimat reformları gayrimüslim tebaaya kamu hizmetlerine girme, temsil ve cemaat meclisleri kurma hakları tanımıştır. Müslüman-Türk unsurlar ise ulusal düzeyde ya da anayasal statü bakımından net bir kimlik tanımına kavuşmamıştır (Berkes, 1973/2012, s. 216). Osmanlıcılık siyaseti, 1878 Berlin Antlaşması'yla Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları ve Kanun-ı Esasî'nin aynı yıl askıya alınmasıyla zayıflamıştır (Berkes, 1973/2012, ss. 305–310). II. Abdülhamid döneminde devlet, meşruiyetini İslam birliği ve hilafet vurgusu üzerine yeniden kurmuştur (Berkes, 1973/2012, ss. 330–335; Zürcher, 2010, ss. 60–65). 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet Osmanlıcılık idealini kısa bir süre için canlandırmıştır (Zürcher, 2010, ss. 85–90). 1912–1913 Balkan Savaşları sonucunda gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Rumeli topraklarının büyük kısmı imparatorluktan kopmuştur (Zürcher, 2010, ss. 95–102). Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu'da kalan nüfus ağırlıkla Müslüman bir yapıya bürünmüştür. Din farkı gözetmeyen Osmanlı vatandaşlığı tasavvuru da siyasi karşılığını büyük ölçüde yitirmiştir (Berkes, 1973/2012, ss. 450–455; Zürcher, 2010, ss. 95–102). Millî Mücadele, Osmanlı'dan iki yönlü bir miras devralmıştır. İlki uluslararası güvenceler ile adli ve idari ayrıcalıklara sahip din temelinde şekillenmiş azınlık özerklikleridir. Bir diğer miras ise imparatorluğun dağılmasıyla kendi geleceğini belirlemek zorunda kalan Müslüman-Türk çoğunluk idi. Bu çoğunluğun vatandaşlık arayışı, anayasal çerçevesi henüz netleşmemiş bir ortamda sürüyordu. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ni takiben Anadolu ve Trakya'ya işgaller başlamıştır. Millî Mücadele hareketi, halkı tek bir direniş hattında toplayabilmek için söylemini “dinî kardeşlik” ve “Müslüman unsurların birliği” temaları üzerine kurmuştur. Erzurum ve Sivas kongrelerinin beyannameleri işgal altındaki vatan topraklarını ayrılmaz bir bütün saymış ve ülke nüfusunu “bilcümle anâsır-ı İslâmiye” diye tanımlamıştır (Kili & Gözübüyük, 1985, ss. 77–79, 81–83). Bu metinlerde “Türklük” ya da “Türk etnisitesi”

ifadesi geçmemiştir. Dil olarak “öz kardeşlik” ve “karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusu” etrafında birleşen bir Müslüman çoğunluğa ilişkin ifadeler yer almıştır (Kili & Gözübüyük, 1985, ss. 77–79, 81–83). Bu kapsayıcı dil, Anadolu'daki Türk, Kürt, Çerkes ve Laz gibi farklı etnik kökenlerden Müslüman grupları işgal güçlerine karşı ortak bir direniş hattında buluşturmuştur.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millî'yi[14] 28 Ocak 1920'de kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de kamuoyuna açıklamıştır. Belge, Millî Mücadele'nin savunduğu vatanın sınırlarını ve kurucu ilkelere dair asgari barış şartlarını çizmiştir (Kili & Gözübüyük, 1985, ss. 85–87). Misak-ı Millî'nin 1. maddesi, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada işgal edilmemiş olan ve “Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan” alanların bölünmez bir bütün oluşturduğunu hükme bağlamıştır (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 85). Sınırı belirleyen ölçüt etnik hiyerarşi ya da dil sınırı değil, “Müslüman çoğunluk”, yani dinî nüfus ekseriyetidir.

Misak-ı Millî'nin 5. maddesi gayrimüslim azınlıkların statüsüne ilişkin bir ilke getirmiştir: “Ekalliyetlerin hukuku, komşu memleketlerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri emniyesiyle tarafımızdan teeyyüt ve tekeffül olunacaktır” (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 86). Madde, azınlık haklarını Osmanlı dönemindeki gibi tek taraflı kapitülasyoner[15] bir imtiyaz ya da Batılı devletlerin iç işlerine müdahale aracı olmaktan çıkarmayı amaçlamıştır. Yerine, komşu devletlerdeki Müslüman ahalinin benzer haklardan yararlanmasını güvenceye bağlayan bir karşılıklılık anlayışı koymuştur (Bıyıklıoğlu, 1955, s. 501). Bu kurguda Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklara tanınacak haklar,

[14] Belge dönemin metinlerinde Ahd-ı Millî adıyla da geçmiştir.

[15] Kapitülasyonlar: Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerin uyruklarına tanıdığı adli, mali ve ticari ayrıcalıklar.

komşu ülkelerdeki, özellikle Yunanistan ve Balkan devletlerindeki Müslüman-Türk azınlıkların haklarıyla dengelenmiştir.

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, meşruiyetini ve hukuki varlığını doğrudan millet iradesine bağlamıştır. Meclis konuşmalarında Millî Mücadele liderliğinin başvurduğu terimler arasında "Türkiye halkı" ve "Türkiye ahali-i müslimesi[16]" yer almıştır (TBMM, 1920, ss. 162–165). Mustafa Kemal Paşa, Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarda, Meclis'i oluşturan unsurların yalnızca Türklerden ibaret olmadığını, Anadolu'daki öz kardeş olan bütün Müslüman kavimleri kapsadığını ifade etmiştir (TBMM, 1920, ss. 162–165). 1 Mayıs 1920 tarihli birleşimde vatanı savunmak üzere bir araya gelen unsurların niteliği şöyle anlatılmıştır:

> Bu muhtelif anasırı islâmiye ki: Vatandaştırlar, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırki, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar ve teyidettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh, menafiimiz müşterektir. Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkeş değil, hepsinden memzuç[17] bir unsuru İslâmdır. (TBMM, 1920, ss. 162–165)

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesindeki "Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir" kuralı, Türk anayasa hukuku bakımından belirleyici bir düzenlemedir (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 93; Turan, 1995, s. 71). Madde egemenliği mutlak ve devredilemez biçimde halka vermiştir. Dönemin olağanüstü koşulları ve toplumun muhafazakâr yapısı ise 7. maddede Meclis'in görevleri arasına "ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi"ni

[16] Ahali-i müslime: Müslüman halk, Müslüman nüfus.
[17] Memzuç: Birbirine karışmış, kaynaşmış. "Hepsinden memzuç bir unsuru İslâm" ifadesi, bütün bu unsurların kaynaşmasından oluşan bir Müslüman topluluk anlamına gelir.

yerleştirmiştir (Turan, 1995, s. 73).[18] 1921 Anayasası böylece dinsel referansları korurken siyasal idare usulünde halk egemenliğini kuran bir sentez ortaya koymuştur.

1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü yasama yılını açış nutkunda bu dinsel vahdet dili, sınırları çizilmiş bir vatan tasavvuruyla birleşmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hükümet'in siyasetini "muayyen hududu millisi dâhilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeye matuf" olarak tanımlamıştır. Türkiye halkını da "ırkan ve dinen ve harsen müttehit… mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyeti içtimaiye" olarak nitelemiştir (TBMM, 1922a, ss. 2–5). Millî Mücadele yıllarının aidiyet dili henüz "vatandaşlık itibarıyla Türk" formülüne varmamıştır. Bu dil, Müslüman unsurların ortaklığını teritoryal vatan fikriyle yan yana taşımıştır.

Dinin ve dinsel meşruiyetin Millî Mücadele söylemindeki yerini literatür farklı biçimlerde okumuştur. Niyazi Berkes (1973/2012, ss. 480–481) ve Şerafettin Turan (1995) gibi araştırmacılar dönemi seküler ulus-devlete giden pragmatik bir geçiş safhası saymıştır. Haydar Baş (2017) ise Kuva-yı Milliye hareketinin temelindeki dinsel boyuta dikkat çekmiştir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'yi başlatırken din adamlarıyla kurduğu ittifak ve kullandığı dinsel söylem araçsal değildir. Bu ittifak ve söylem, Müslüman-Türk kimliğini ve vatanı müdafaa eden cihadî bir inanç zeminine dayanmıştır (Baş, 2017, ss. 25–30, 221; krş. Turan, 1995, ss. 120–125). M. Şükrü Hanioğlu (2011/2023, ss. 250–255) ve Erik-Jan Zürcher (2010, ss. 130–138) Millî Mücadele'nin örgütlenme safhasındaki İttihatçı birikime ve Kuva-yı Milliye hareketinin dinsel-toplumsal meşruiyet zeminine dikkat çekmiştir. Bu yazarlara göre Mustafa Kemal'in din adamlarıyla kurduğu ittifak ve kullandığı kapsayıcı dinsel söylem, halkı ortak bir Müslüman-Türk vatan savunmasında birleştiren bir işlev görmüştür.

[18] Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi: Şer'î hükümlerin uygulanması, yürürlüğe konulması.

Olayların seyrine dönüldüğünde, 1 Kasım 1922'de kabul edilen 308 sayılı TBMM Kararı saltanatı kaldırmış ve İstanbul Hükümeti'nin tarihe karıştığını ilan etmiştir. Siyasal egemenlik böylece şahıs ve hanedan temelinden koparak meclis ve millet zeminine oturmuştur (Kara, 2005, s. 104). Hilafet makamı siyasi güçten arınmış ve din ile devlet yetkilerinin ayrışmasında ilk adım atılmıştır (Kara, 2005, s. 104; TBMM, 1922b, ss. 313–315). Lozan Barış Konferansı bu gelişmeden kısa bir süre sonra toplanmıştır.

Konferansta Azınlık Tartışmaları ve Türk Heyetinin Yaklaşımı

20 Kasım 1922'de toplanan konferansın gündemi Birinci Dünya Savaşı'nı bitirecek bir barış metniyle sınırlı kalmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle Doğu Akdeniz ve Balkanlarda açığa çıkan egemenlik, nüfus ve azınlık rejimi meseleleri de bu konferansta uluslararası hukuki bir zemine bağlanmıştır (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, ss. 145–152). En çetin müzakere başlıklarından biri Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nda ele alınmıştır. Bu komisyonda İtilaf Devletleri ile Türk Murahhas[19] Heyeti azınlık kavramının kapsamı üzerinde farklı görüşler savunmuştur. Lord Curzon liderliğindeki müttefik diplomatlar, Sevr Antlaşması'nda öngörülen geniş kapsamlı azınlık rejimini ve adli/idari muafiyetleri Lozan metnine de taşımak istemiştir. Savundukları "azınlık" tanımı dinle sınırlı tutulmamıştır. Irk, dil ve etnik köken ölçütlerini de kapsayan bu geniş kategoriyi Türkiye'deki Müslüman gruplara (Kürtler, Çerkesler, Araplar vb.) uygulamayı amaçlamıştır (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, ss. 145–152).[20]

[19] Murahhas: Bir devleti uluslararası müzakerede temsil etmeye yetkili delege.

[20] Lozan Barış Konferansı'nda Müttefik Devletler teklif metninde "ırk, dil ve din azınlıkları" ibaresini kullanmıştır. Türk heyetinin itirazları sonucunda antlaşmanın nihai metninde yalnızca "Müslüman olmayan azınlıklar" ifadesi kabul edilmiştir (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, ss. 210–225).

İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki Türk heyeti bu yaklaşımda Sevr zihniyetinin uzantısını görmüştür. Heyetin tutumu, İcra Vekilleri Heyeti'nin[21] ve Başkomutanlığın konferans öncesinde verdiği talimatnameye dayanmıştır (İnönü, 1987, C. 2, ss. 47–48). Heyet, ulusal egemenlik, bölünmezlik ve iç işlere karışmama ilkelerine dayanarak öneriyi reddetmiştir. Türk heyeti konferans tutanaklarına geçen beyanlarında, Türkiye'nin asli unsuru olan Müslüman tebaanın etnik ya da dilsel alt kategorilere bölünemeyeceğini ve Müslüman nüfusun hukuken ve siyaseten tek bir "millet" oluşturduğunu savunmuştur (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, ss. 145–152). Türk heyeti adına Dr. Rıza Nur'un Azınlıklar Alt Komisyonu'nda okuduğu bildirinin ilgili kısmı şöyledir:

> Müttefiklerin tasarısı Müslüman azınlıklardan söz etmektedir; oysa Türkiye'de bu gibi azınlıklar söz konusu olamaz; çünkü, tarihsel gelenekler, moral düşünceler, görenekler, yapılagelişler, Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında en tam bir birlik yaratmaktadır; üstelik, aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları ve öteki haklar açısından bütün Müslümanlar, aralarında hiçbir ayrım olmaksızın, ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadırlar... Kaldı ki, bağımsız her Müslüman Hükümette, kural-dışılık olmaksızın, bütün Müslümanlar, çoğunluğun yaşantısını ve ülkeyi yöneten yasayı birlikte düzenlerler. Bundan şu çıkmaktadır ki, Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık olamaz ve bu sözde azınlık, çoğunlukla aynı şeydir. (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 175)

Bu duruşun arkasında, kapitülasyonların ve yabancı devletlerin azınlıkları gerekçe göstererek yürüttüğü müdahaleci siyasetin geri dönmesi kaygısı yer almıştır. Heyet bu yüzden adli

[21] İcra Vekilleri Heyeti: TBMM Hükümeti, Bakanlar Kurulu.

muafiyetlerin kaldırılmasını ve devletin kendi vatandaşları üzerindeki yargı yetkisinin tanınmasını azınlık rejimi müzakerelerinin ön koşulu saymıştır. Misak-ı Millî'nin 5. maddesindeki karşılıklılık anlayışı da Türk heyetinin azınlıklar rejimindeki ana savunma hattını oluşturmuştur (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, ss. 150–152).

Müzakerelerin bu safhası İstanbul ve Ankara basınında yakından izlenmiştir. *Vakit*'te Ahmet Şükrü (Esmer), Müttefiklerin azınlık haklarını gayrimüslimlerin yanı sıra Çerkes, Laz ve Kürt vatandaşlara da yayma teklifini devletin iç işlerine müdahale girişimi olarak değerlendirmiştir (Ahmet Şükrü, 1922, aktaran Demirağ, 2015, s. 80; ayrıca bkz. Koparan, 2010, s. 82). *Tevhid-i Efkâr*, Müslüman ahaliyi ırk ve dil esasına göre ayırma tasarılarına Türk heyetinin gösterdiği direnci 20 ve 22 Aralık 1922 tarihli haberlerinde duyurmuştur (“Ekalliyetler Meselesinde İzaç Derecesine”, 1922; “Müslüman Ekalliyetlerinde Hamisi Kesildiler”, 1922, aktaran Demirağ, 2015, ss. 83, 86). *Hâkimiyet-i Milliye*, Rıza Nur'un komisyondaki cevabını “Türkler ne ise Kürtler de odur” ifadesiyle aktarmıştır (“Bir Kürt Meselesi Yoktur”, 1922, aktaran Demirağ, 2015, s. 88). Adnan (Adıvar) Bey *Akşam*'a verdiği demeçte “Memleketimiz dâhilinde başka ırklar için ayrı bir hükümet teşkili katiyen kabul edilemez” demiştir (“İstanbul İdaresi ve Sulh Hakkında”, 1922, aktaran Demirağ, 2015, s. 101). *Vakit* de Türk tarafının azınlıklara ilişkin düzenlemeleri, Yunanistan'ın aynı hükümleri kendi Müslüman ahalisine uygulaması şartıyla kabul edeceğini yazmıştır (“Ekalliyetlere Ait Halledilen”, 1922, aktaran Demirağ, 2015, s. 86).

Mübadele Sözleşmesi ve Din Ölçütü (30 Ocak 1923)

Türkiye ile Yunanistan, Lozan Barış Konferansı sürerken 30 Ocak 1923'te “Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”ü imzalamıştır. Sözleşme, iki ülkenin demografik ve

toplumsal yapısını kökten değiştirecek zorunlu bir göç rejimi kurmuştur (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 95–101; Tusan, 2023, ss. 216–219). Sözleşmenin 1. maddesi, Türk topraklarındaki Rum-Ortodoks dininden Türk uyruklarını ve Yunan topraklarındaki Müslüman dininden Yunan uyruklarını zorunlu mübadeleye tabi tutmuştur. Ölçüt dil ya da soy değil, doğrudan din olmuştur (Hirschon, 2003, ss. 14–20; Oran, 1991, ss. 45–50). Ölçütü kuran 1. madde ile istisnaları belirleyen 2. madde TBMM tutanaklarına şu lafızla geçmiştir:

> Madde 1: 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türk tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburi mübadelesine iptidar edilecektir.
>
> Madde 2: Birinci maddede musarrah olan mübadele âtideki ahaliye şâmil değildir: A) Dersaadet Rum ahalisi; B) Garbi Trakya'nın müslüman ahalisi. (TBMM, 1923b, s. 175)

Maddenin lafzı, mübadelenin etnik değil dinsel bir tasnife dayandığını hukuk dilinde açıkça göstermiştir. Burada “uyrukluk” ile “din” kategorileri de birbirinden ayrılmıştır. Sözleşme kişilerin uyrukluğunu Türk/Yunan, mübadeleye tabi olup olmadıklarını ise Rum-Ortodoks/Müslüman kategorileriyle belirlemiştir. Vatandaşlık ile dinî mensubiyet bu ayrımda biçimce iki ayrı hukuki kategori olarak görünür hâle gelmiştir. Sözleşme yine de kişinin hangi devletin uyruğunda kalacağını dinine göre belirlediği için iki kategori sonuçta birbirine bağlanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nda Gayrimüslim Azınlık Tanımı (24 Temmuz 1923)

Müzakereler sürerken Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te Meclis'in dördüncü yasama yılını açış nutkunda konferansa katılımın resmî çerçevesini ortaya koymuştur. Nutuk, müzakere

masasına oturma iradesini savaş sonrası bir tercih olarak değil, barışı tesis etme gayretinin devamı olarak sunmuştur:

> Sulhu âlemi tesis için her fırsattan istifade arıyan Hükümetimiz büyük muzafferiyetten sonra da harekâtı tevkif ederek mütarekeyi temin etmiş ve uzun taahhurlar[22] ve müşkülâtla ancak Teşrinisaninin yirmisinde açılan Lozan Konferansına hakiki bir arzuyu İtilâfla iştirak eylemiştir… (TBMM, 1923a, ss. 2–5)

Müzakereler sonunda 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması, "Azınlıkların Korunması" rejimini Kesim III başlığı altında, 37 ila 45. maddelerde düzenlemiştir.[23] Rejimin belirleyici özelliği, özel koruma statüsünün münhasıran "Müslüman olmayan azınlıklar" (gayrimüslimler) ile sınırlı tutulmasıdır. Türk tezinin kabul gören yönü de budur (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 11–14). Metin etnik, dilsel ya da soy temelli hiçbir azınlık tanımı içermemiştir. Oran'ın (2004, ss. 68–70) vurguladığı gibi ölçüt, bütün dinleri kapsayan genel bir din ölçütü değil, yalnızca Müslüman olmayanları kapsayan "gayrimüslim" ölçütüdür; bu bölümde "din ölçütü" ifadesi bu dar anlamda kullanılmıştır. Osmanlı millet sisteminin dinsel ayrım çizgisi burada uluslararası bir hukuk ölçütüne dönüşmüştür. Kesim III'ün tamamı yine de din esasına dayanmamıştır. 38. madde Türkiye'de oturan herkesin doğum, milliyet, dil, ırk ve din farkı gözetilmeksizin hayat ve hürriyetlerinin korunmasını düzenlemiştir. 39. madde bütün Türk uyruklarının din farkı olmaksızın kanun önünde eşitliğini güvenceye almıştır.

Bu çerçeve, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarına "gayrimüslim azınlık" sıfatıyla

---

[22] Taahhur: Gecikme, gecikmeye uğrama.

[23] Lozan Barış Antlaşması'nın 37. maddesi, Azınlıkların Korunması (m. 38–44) başlığı altındaki hükümlerin Türkiye tarafından temel yasalar hükmünde tanınacağını ve hiçbir kanun, tüzük veya resmî işlemin bu hükümlere aykırı olamayacağını taahhüt etmiştir (Meray, 1993, Takım II, C. 1, s. 11).

özel bir uluslararası koruma statüsü tanımıştır. Müslüman topluluklar ise antlaşmada ayrı bir azınlık kategorisi olarak tanımlanmamış, Türk heyetinin tezine göre dil, etnik köken ya da bölgesel aidiyet farkı gözetilmeksizin milletin asli ve ayrılmaz unsuru sayılmıştır (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 175). Antlaşmanın 40 ila 44. maddeleri gayrimüslim azınlıkların ibadet, dil, eğitim, vakıf ve aile hukuku alanındaki haklarını teminat altına almıştır. 42. madde azınlıklara aile hukuku ve kişi hâlleri[24] konularında kendi dinsel örf ve âdetlerine göre işlem yapma hakkı tanımıştır. 45. madde de Yunanistan bakımından bunlara paralel bir yükümlülük öngörmüştür (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 14–15). Bu yapı, Misak-ı Millî'nin 5. maddesindeki karşılıklılık düşüncesinin antlaşma metnindeki devamı olarak değerlendirilmiştir. Maddenin kendisi ise bu ilkeyi, yükümlülüğü karşı tarafın uygulamasına bağlayan hukuki bir mütekabiliyet şartına dönüştürmemiş, yükümlülüğü her iki devlet bakımından bağımsız biçimde tesis etmiştir (Biber, 2015, ss. 5–8; Oran, 1991, s. 88). İki devlet bu maddeyi uygulamada çoğu kez "mütekabiliyet" çerçevesinde yorumlamıştır.

Türkiye, özel koruma statüsünün gayrimüslimlerle sınırlı kalmasını ulusal egemenliğin ve devlet bütünlüğünün korunması bakımından bir kazanım olarak değerlendirmiştir (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, ss. 145–152, 175). Aynı tercih, antlaşma metninde hukuki korumanın nirengi noktasını din olarak sabitlemiştir. Lozan uluslararası aidiyet dilini din ve mezhep üzerine kurmuş ve toplumsal grupları "Müslüman çoğunluk" ile "gayrimüslim azınlıklar" ikiliğine yerleştirmiştir. Egemenliği hanedandan alıp millete dayandıran devlet, vatandaşlarının bir kesimini uluslararası hukuk önünde tanımlarken yine din ve mezhep ölçütüne başvurmuştur. Aynı antlaşma, Türkiye'deki Müslüman

[24] Kişi halleri (şahsın hukuku): Evlenme, boşanma, nafaka ve miras gibi kişinin aile içindeki hukuki durumunu düzenleyen alan.

grupları azınlık saymazken Yunanistan'daki Müslümanları 45. madde uyarınca azınlık hükümlerinin kapsamına almıştır (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 14–15; Oran, 1991, s. 88). Mübadele Sözleşmesi de “Garbi Trakya'nın müslüman ahalisi”ni ayrı bir topluluk olarak mübadele dışında tutmuştur (TBMM, 1923b, s. 175). Müslümanlık böylece Türkiye'de milletin asli unsurunun, sınır ötesinde ise korunan bir azınlığın ölçütü olmuştur. Bu durum bir çelişkiden çok Türk tezinin iç mantığını yansıtır. Rıza Nur'un ifadesiyle “Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık olamaz” (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 175). Bu mantığa göre azınlık, devletin çoğunluk dininden ayrılan topluluktur. Misak-ı Millî'nin 5. maddesi de gayrimüslimlerin haklarını “komşu memleketlerdeki Müslüman ahali”nin haklarına bağlayarak aynı ilişkisel kurguyu önceden ortaya koymuştur (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 86). Batı Trakya'daki uygulama çalışmanın kapsamı dışındadır; burada yalnızca ölçütün ilişkisel niteliği gösterilmiştir.

Haydar Baş (2017), Lozan Barış Antlaşması'nın azınlık ölçütünü yalnızca “gayrimüslimler” ile sınırlandırmasını Osmanlı-Anadolu irfanıyla ilişkilendirmiştir. Baş'a göre etnik unsurların dinsel azınlık sayılmaması, onların kapsayıcı bir Müslüman-Türk kimliği altında buluşmasını sağlamıştır. Bu da millî birliğin ve anti-emperyalist duruşun dayanağı olmuştur (Baş, 2017, ss. 785–790).

TBMM'de Lozan Müzakereleri (Ağustos 1923)

Antlaşma Meclis'te onaya sunulduğunda antlaşmayı savunanlar kazanım olarak azınlık rejiminin kapsamını değil, devletler arası eşitliğin kurulmasını öne çıkarmıştır. Hariciye Encümeni Reisi[25] Yusuf Kemal Bey, 21 Ağustos 1923 tarihli birleşimde metnin farkını şöyle tanımlamıştır:

[25] Hariciye: Dışişleri. Hariciye Encümeni Reisi: TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı. Hariciye Vekili: Dışişleri Bakanı.

> Lozan Muahedenamesi yeni Türkiye Devletinin âkıd diğer devletlerle, münasebatı mütekabelesini tâyin ediyor. Bunu heyeti umumiyesine, ruhuna, esasına atfınazar edilirse Osmanlı İmparatorluğunun akdettiği muahedelere nispetle bir yenilik görülür. Bu yenilik Lozan Muahedenamesinde sureti umumiyede Türkiye'ye diğer devletler gibi muamele edilmesi ve müsavi tutulmasıdır. (TBMM, 1923b, s. 214)

Hariciye Vekili İsmet Paşa (İnönü) iki gün sonra vatan tasavvurunu "hükümet içinde hükümet" doğuran imtiyazların tasfiyesi üzerinden özetlemiştir:

> Mütecanis, yeknesak bir vatan, bunun dâhilinde harice karşı şu gayritabiî kuyudattan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayritabiî mükellefiyatı maliyeden âzâde bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedir. (TBMM, 1923c, s. 261)

Meclis antlaşmayı 23 Ağustos 1923'te onaylamıştır. *İkdam* ertesi gün muahedenin "ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul ve tasdik" edildiğini yazmıştır ("Dün Hariciye Vekili İsmet Paşa", 1923, aktaran Koparan, 2010, s. xvi).

"Mütecanis"[26] vatan ideali ile antlaşmanın tanıdığı gayrimüslim azınlık statüsü arasındaki mesafe, Lozan'ın Türkiye açısından asıl gerilimidir. Bu gerilim, birkaç ay sonra başlayan anayasa yapım sürecinde vatandaşlık tanımının merkezine yerleşmiştir.

Devletin Dini Hükmü ve 3 Mart 1924 Kanunları

29 Ekim 1923'te Anayasa'ya "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdır" hükmü girmiştir. Yeni devletin meşruiyet esasları bu

[26] Mütecanis: Aynı cinsten olan, türdeş, homojen.

aşamada henüz laikleşmemiştir (Özbudun, 2012, ss. 12, 17; Turan, 1996, s. 77). 3 Mart 1924'te kabul edilen üç kanun din ile devlet yetkilerinin ayrışmasını kurumsal düzeye taşımıştır. 431 sayılı Kanun'la Hilafet ilga edilmiş ve Osmanlı Hanedanı yurt dışına çıkarılmıştır. Aynı gün kabul edilen 429 sayılı Kanun'la Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti[27] kaldırılmış, din hizmetleri idari bir makam olan Diyanet İşleri Reisliği'ne devredilmiştir. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretim birleştirilmiş ve medreseler kapatılmıştır (Azak, 2010, s. 14; Turan, 1995, ss. 44–68, 1996, ss. 71–74).

Muhamat Kanunu Görüşmelerinde “Türk”, “Türkiyeli” ve “Vatandaş” (3 Nisan 1924)

Anayasa görüşmeleri sürerken Meclis, “Türk”, “Türkiye” ve “Türkiyeli” kavramları arasında bir tercih yapmak zorunda kalmıştır. Tartışmanın kökeni 5 Eylül 1921 tarihli İdare-i Nevahi Kanunu[28] lâyihasının müzakeresine uzanmıştır. Lâyihanın 8. maddesindeki “Her Osmanlı bir nahiyeye mensup…” ibaresi tartışılırken Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey tabiiyet bağını “Türkiyeli demek, Türk tabiiyetini haiz demektir” sözleriyle tanımlamış, Malatya mebusu Lûtfî Bey ise “Osmanlıdan maksat tebaai Osmaniyede olmaktır” cevabını vermiştir (TBMM, 1921, s. 148). 3 Nisan 1924 tarihli ve 460 sayılı Muhamat Kanunu görüşmelerinde kelimelerin hukuki ve millî anlamı üzerine şu diyaloglar tutanağa geçmiştir:

> Niyazi B. (Mersin) — Türkiye tâbiri yerine Türk kelimesini kullanmak doğrudur… Tebaaya (Türk) dedikten sonra (Türkiye) demek doğru değildir… Türk Devleti: Türk

[27] Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti: Dinî işler ile vakıfların yönetiminden sorumlu bakanlık.

[28] İdare-i Nevahi: Nahiyelerin (bucakların) yönetimi; nevâhî, nahiye kelimesinin çoğuludur.

tebaası: Türk Büyük Millet Meclisi, hepsi Türk, hepsi müsavidir.

Tunalı Hilmi B. (Zonguldak) — Arkadaşlar! İkinci maddede bir tebaa kelimesi vardır. Devlette artık tebaa kelimesi kalmamıştır. Vatandaş demek lâzımdır.

Necmettin Molla B. (Kastamonu) — Türkiye Cumhuriyeti tebaası yerine Türkiyeli kelimesini kabul edebiliriz.

Reis — Türkiye Cumhuriyeti yerine (Türkiyeli olmak) bunu kabul ediyorsunuz değil mi efendim?... Efendim, Türkiyali olmak tabirinin ikamesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. (TBMM, 1924a, ss. 285–286)

Kanunun 2. maddesi avukatlık yapabilmek için “Türkiyeli olmak” şartını aramıştır. Bu ibare, Genel Kurul görüşmelerinde Tunalı Hilmi Bey'in “tebaa” kavramına itirazı ve ardından Necmettin Molla Bey'in somut teklifi üzerine oylanarak kabul edilmiştir (TBMM, 1924a, ss. 285–286). Tartışma, iki hafta sonra 88. madde müzakeresinde yeniden gündeme gelecek olan sorunun ilk biçimini göstermiştir. Tartışmanın özünde tabiiyet bağına “Türk” mü, “Türkiyeli” mi denileceği sorusu yer almıştır. Meclis bu soruya iki hafta arayla farklı cevap vermiştir: Muhamat Kanunu'nda “Türkiyeli” ibaresini kabul etmiş, 88. madde müzakeresinde ise Celâl Nuri Bey'in bu kavramın hukuki muhtevası bulunmadığı yönündeki itirazından sonra “Türk” sıfatını benimsemiştir.

1924 Anayasası'nın 88. Maddesi: “Vatandaşlık İtibarıyla Türk” (20 Nisan 1924)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu hukuki belgesi olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı'nın din ve cemaat merkezli tabiiyet düzeninden üniter ve ulusal bir devlet yapısına geçişin anayasal zeminini kurmuştur (Özbudun, 2012, ss. 13–15). Bu geçişin vatandaşlık hukuku bakımından en tartışmalı düzenlemesi,

Anayasa'nın Beşinci Faslı altındaki "Türklerin Hukuk-u Âmmesi"[29] başlıklı bölümde yer alan 88. maddedir (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 128). Kanun-ı Esasî Encümeni'nin hazırlayıp Meclis Genel Kurulu'na sunduğu ilk taslakta madde (Encümen teklifindeki 90. madde) şu şekilde kaleme alınmıştır: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın (Türk) ıtlâk olunur" (Özbudun, 2012, ss. 62–63; TBMM, 1924b, ss. 213–233). Encümen Mazbatası bu tercihi iki gerekçeye dayandırmıştır. Bunlar hanedan aidiyetinin reddi ile ırk ve din farkının millîlik önünde engel sayılmamasıdır:

> Doksanıncı madde Türk sıfatı resmiyesini muriftir[30]. Osmanlı saltanatı münderis ve münkariz olduğundan artık efradı millete (Osmanlı) denemez. Millî izzeti nefs, bir hanedana mensubiyeti kabul etmez. Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuku mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübayenetlerini mâni milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan din de mâni milliyet addedilmemiştir. Her yeni millet gibi Türk Milleti de aynı ırktan gelmiyen efradı muhtevi olabilir. Ancak Türklüğün camiasıdır ki bütün uruki cemetmek kabiliyetini haizdir. (TBMM, 1924b, ss. 213–233; ayrıca bkz. Özbudun, 2012, ss. 62–63)

Gerekçe Encümen'in niyetini açıkça ortaya koymuştur. Devlet teritoryal ve siyasal bir ulus-devlet (devlet-i milliye) olarak kurgulanmış, ırk ve din farkı hukuk düzleminde milliyete ya da vatandaşlığa engel sayılmamıştır (TBMM, 1924b, ss. 213–233).

[29] Hukuk-u âmme: Kamu hakları.

[30] Muriftir: Tarif eder, tanımlar. Münderis: İzi silinmiş, ortadan kalkmış. Münkariz: Sona ermiş, soyu tükenmiş. Mübayenet: Ayrılık, farklılık; "ırki mübayenet" ırk farkı anlamındadır. Mâni-i milliyet: Milliyete engel. Musaddak: Tasdik edilmiş, kabul edilmiş. Urûk: Irklar, soylar (ırk kelimesinin çoğulu).

Tasarı ve mazbata Meclis görüşmeleri başlamadan önce basında da yayımlanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* 4–11 Şubat 1924 arasında "Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Tadili" başlığıyla tefrika ettiği metni, 27 Şubat 1924'te "Teşkilât-ı Esasiye'mizin Son Tadilatı ve Encümen Mazbatası" başlığıyla sürdürmüştür ("Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Tadili", 1924; "Teşkilât-ı Esasiye'mizin Son Tadilatı", 1924, aktaran Taşdelen, 2018, ss. 48–50). Maddenin Nisan 1924'te TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesi Cumhuriyet kurucularının vatandaşlık ve Türklük kavrayışının tekil olmadığını göstermiştir (Özbudun, 2012, s. 63; TBMM, 1924c, ss. 928–935). Tartışmada başı Bozok mebusu Ahmet Hamdi (Divanlıoğlu) Bey ile İstanbul mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey çekmiştir. Ahmet Hamdi Bey, teklifteki ibarenin milliyeti mi yoksa hukuki tabiiyeti mi tayin ettiğinden kuşku duymuştur. "Madde Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk deyince nasıl olur da milliyeti tayin etmiyor da tabiiyeti tayin ediyor diyorsunuz?" diye sormuştur (TBMM, 1924c, s. 928).

Hamdullah Suphi Bey'in itirazı ise kültürel aidiyet ölçütüne dayanmıştır. Hamdullah Suphi Bey, gayrimüslimlerin Türk dilini ve harsını benimsemedikçe kanun zoruyla bile "Türk" sayılamayacağını savunmuştur. Kürsüdeki sözleri şöyledir:

> Onlar Türk olamazlar. Hattâ Meclis de firari Rum ve Ermenileri Türk yapamaz. Onlar da olmaz, imkânı yoktur... Buraya Türktür diye bir madde-i kanuniye geçiriniz, acaba aradaki farkı izale etmiş olur musunuz ve hangimizi tatmin edebilir ki, bunlar Türk olmuşlardır?... Fransa'da yaşayan Musevi nasıl Fransız gibi başka mektepten vazgeçmişse, nasıl başka lisan konuşmuyorsa, Fransız harsını kabul etmişse; mekteplerinizi kapatınız, Ermeniliği terk ediniz, Türk harsını kabul ediniz, ondan sonra size Türk deriz. (TBMM, 1924c, ss. 928–930; ayrıca bkz. Özbudun, 2012, s. 63)

Kültürel Türklük şartı koşan bu itirazlara Encümen Mazbata Muharriri[31] Celâl Nuri (İleri) Bey hukuki zeminden cevap vermiş ve uluslararası hukukun, özellikle Lozan Antlaşması'nın getirdiği zorunlulukları hatırlatmıştır. Gayrimüslim azınlıklara Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak "Türk" sıfatı verilmezse ne deneceğini sormuştur. Kapsayıcı alternatif diye önerilen "Türkiyeli" kavramının hukuken ve siyaseten bir muhtevası bulunmadığını ve bu unsurların devlet içinde eşit haklara kavuşması gerektiğini söylemiştir. Söz konusu kitlelerin "lehül-hamd ki ekalliyet"[32] olduklarını da vurgulamıştır (TBMM, 1924c, ss. 930–934; ayrıca bkz. Özbudun, 2012, s. 63). Tartışma, hukuki vatandaşlık ile etnik-kültürel Türklük arasındaki dengeyi gözeten bir uzlaşmayla kapanmıştır. Nihai formül Encümen'in ilk tasarısında yer almamış, Meclis'teki itirazların ardından biçimlenmiştir. Hamdullah Suphi Bey ve arkadaşlarının önergesi üzerine maddeye "vatandaşlık itibarıyla" ibaresi eklenmiştir. İbare "Türk" sıfatını hukuki vatandaşlık anlamıyla sınırlayarak kültürel Türklük itirazını da karşılamıştır. 20 Nisan 1924'te kabul edilen 88. maddenin nihai metni şu şekli almıştır:

> Madde 88: Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinn-i rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izae edilir. (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 128; Özbudun, 2012, ss. 63–64; TBMM, 1924c, ss. 930–935)

[31] Mazbata muharriri: Komisyon raporunu yazan ve Genel Kurul'da savunan komisyon sözcüsü.

[32] Lehü'l-hamd: "Hamd Allah'a mahsustur"; "çok şükür" anlamında kullanılır. Ekalliyet: Azınlık.

Hâkimiyet-i Milliye iki gün sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "ittifaka yakın bir ekseriyetle" kabul edildiğini duyurmuştur ("İkinci Celse", 1924, aktaran Taşdelen, 2018, s. 51).

Madde, iç hukukta din ve etnisiteye dayalı ayrıcalık ve statü farklarını reddeden kapsayıcı bir vatandaşlık tanımı getirmiştir (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 128; Özbudun, 2012, ss. 43–44). Nihai metinde belirleyici olan, birinci fıkradaki (m. 88/1) "vatandaşlık itibarıyla" kaydıdır. Bu kayıt "Türk" kavramının etnik, soy ya da kültür anlamlarını ortadan kaldırmamış, yalnızca anayasal vatandaşlık düzlemindeki anlamını bunlardan ayırmıştır. Anayasa böylece Türk kavramını belirli bir etnik kökene mensubiyetin adı olmanın yanında, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağıyla bağlı olanların ortak hukuki sıfatı olarak da kullanmıştır. Bu nedenle 88. maddenin "vatandaşlık itibarıyla Türk" formülü, bu çalışmada anayasal-siyasal üst kimlik işlevi gören bir vatandaşlık kategorisi olarak değerlendirilmiştir. "Üst kimlik" dönem belgelerinde geçen bir terim değil, bu çalışmanın analitik kavramsallaştırmasıdır. Vatandaşlığın kazanılmasını düzenleyen ikinci fıkra (m. 88/2) ise soy ve doğum yeri unsurlarını birlikte içermiştir. Madde bu yüzden saf teritoryal bir tanım değil, teritoryal yönü güçlü karma bir vatandaşlık rejimi kurmuştur. Çalışmanın kavramsal omurgası da bu iki fıkra arasındaki ayrıma dayandırılmıştır.

Fıkranın lafzı karşılaştırmalı bir okumaya da imkân vermiştir.[33] Özbudun'a göre bu fıkradaki lafzi kurgu, sonraki 1961 ve 1982 anayasalarına kıyasla, etnik Türklüğü değil hukuki tabiiyet bağını öne çıkaran kapsayıcı bir nitelik taşır (Özbudun, 2012, s. 64). Bu lafzi kurgu, Brubaker'ın (1992, ss. 35–40) Fransız cumhuriyetçi geleneği için tanımladığı, etno-kültürel aidiyet yerine hukuki-siyasal

[33] 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (m. 4) zihniyetinin 1924 Anayasası'ndaki doğrudan metinsel yansıması vatandaşlık maddesinde (88. madde) değil, "Her Türk hür doğar, hür yaşar..." ilkesini getiren 68. maddedeki hürriyet tanımında görülmüştür (bkz. Tanör, 1999, s. 308).

bağı öne çıkaran sivil/teritoryal vatandaşlık modeliyle karşılaştırılabilir niteliktedir.

Bu düzenleme sıfırdan doğmamıştır. Fıkranın kalıbı, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün tebaaya "Osmanlı" sıfatını veren 1876 Kanun-ı Esasî'nin 8. maddesini izlemiştir (Kili & Gözübüyük, 1985, ss. 33, 128). İki hüküm aynı kurguya sahiptir: bir aidiyet zemini belirlenmiş, din farkı hukuken etkisiz sayılmış ve bu zemine ortak bir sıfat bağlanmıştır. 1876 metni "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efrad"ı "Osmanlı", 1924 metni "Türkiye ahalisi"ni "vatandaşlık itibariyle Türk" saymıştır. Benzerlik maddelerin son cümlelerinde lafzen de görülür: 1876'daki "Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir" hükmü, 1924'te "Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izae edilir" biçiminde korunmuştur (Kili & Gözübüyük, 1985, ss. 33, 128). Farklar üç noktada toplanmıştır. Aidiyetin zemini hanedana bağlı tabiiyetten ülke ahalisine ve vatandaşlık bağına geçmiş, sıfatın adı hanedanın adı olan "Osmanlı"dan milletin adı olan "Türk"e dönüşmüş, etkisiz sayılan farklar da "din ve mezhep"ten "din ve ırk"a genişlemiştir. Encümen Mazbatası bu son değişikliği memlekette "başka ırktan gelme kimseler" bulunmasıyla gerekçelendirmiştir (TBMM, 1924b, ss. 213–233). Cumhuriyet'in yeniliği, hanedan merkezli "Osmanlı" tabiiyetinin yerine millî devletin adıyla özdeşleşen "Türk" vatandaşlık kategorisini koymasıdır.

1924 Anayasası'nda Din Hükümleri

Vatandaşlık tanımı din farkından ayrılırken Anayasa'nın meşruiyet esasları dinî referanslarını korumuştur. 1921 Anayasası'nda TBMM'nin görevleri arasında sayılan "ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi" hükmü, 1924 Anayasası'nın 26. maddesinde aynen yerini korumuştur. 29 Ekim 1923'te Anayasa'ya giren din hükmü de 2. madde olarak yerinde kalmıştır (Özbudun, 2012, ss. 12, 17; Turan,

1996, s. 77). Gazi Mustafa Kemal Nutuk'ta bu hükümleri birer "ukde"[34] saymıştır. Ona göre bunlar devrimin o günkü aşamasında zorunlu, ama zamanı gelince mutlaka çözülmesi gereken ve çağdaş cumhuriyet karakteriyle bağdaşmayan tavizlerdir (Atatürk, 1927/2007, s. 234; Turan, 1995, ss. 160–165, 1996, s. 78). Söz konusu hükümler 10 Nisan 1928 tarihli ve 1222 sayılı Kanun'la Anayasa metninden çıkarılmıştır (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 113). Bu değişiklik çalışmanın zaman aralığı dışında tutulmuştur.

Lozan ve 1924 Anayasası: İki Hukuki Dil

Buraya kadar ayrı ayrı incelenen iki metin yan yana konulduğunda, Lozan'ın "gayrimüslim/Müslüman" ayrımı ile 1924 Anayasası'nın "vatandaşlık itibarıyla Türk" tanımının birbirinin alternatifi olmadığı görülür. Birincisi uluslararası azınlık statüsünü, ikincisi devlet ile birey arasındaki vatandaşlık bağını düzenlemiştir. Lozan, Türk heyetinin konferansta savunduğu ölçütle din ve mezhep merkezli bir koruma ve azınlık dilini pekiştirmiştir. 1924 Anayasası'nın 88. maddesi ise iç egemenlik ve üniter bütünlük mantığıyla din ve ırk farkı gözetmeyen, hukuki-siyasal ve eşitlikçi bir vatandaşlık dili kurmuştur. Anayasa tebaalığın ve cemaat üyeliğinin yerine bireysel vatandaşlığı koymuştur. Türkiye'nin hukuki mimarisi bu yolla çift kutuplu bir yapı kazanmıştır. Lozan'ın dinsel-hukuki azınlık dili ile iç hukukun teritoryal-siyasal vatandaşlık dili yan yana işlemiştir.

İki dilin aynı kişiler üzerinde kesiştiği yer Türkiye'deki gayrimüslim vatandaşlardır. Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukların mensupları m. 88/1 uyarınca "vatandaşlık itibarıyla Türk"tür. Lozan'ın Kesim III'ü aynı kişileri "gayrimüslim azınlık" kategorisinde korumuştur. Hamdullah Suphi Bey'in itirazı da kültürel Türklük şartını öne sürerek onları millî aidiyetin dışında tutmak istemiştir. Cagaptay'ın (2006, ss. 124–127, 159–161) sonraki

[34] Ukde: Düğüm; çözülmesi güç mesele.

yıllar için tespit ettiği etno-dinsel sınırlar, bu itirazın hukuki düzlemde karşılanmasına karşın millî aidiyet düzleminde etkisini sürdürdüğünü düşündürmektedir. Celâl Nuri Bey'in cevabının Lozan'ın getirdiği zorunluluklara dayanması bu kesişimin Meclis'teki izdüşümüdür.

Sonuç

1922–1924 kesiti, Osmanlı döneminde başlayan vatandaşlık dönüşümünün millî egemenliğe dayanan ulus-devlet yapısı içinde yeniden şekillendiği kurucu bir evredir (Berkes, 1973/2012, s. 480; Özbudun, 2012, ss. 1–3). Saltanatın kaldırılmasıyla siyasal aidiyet hanedan temelinden ayrılmış; "Osmanlı" sıfatının yerine yeni devletin vatandaşlarını ortak bir hukuki bağ içinde tanımlayacak anayasal bir sıfatın belirlenmesi gerekmiştir.

Lozan Barış Antlaşması ile 1924 Anayasası, bu aidiyetin farklı hukuki boyutlarını düzenlemiştir. Lozan, özel azınlık korumasının kapsamını gayrimüslimlerle sınırlayarak dinî mensubiyeti bu statünün ayırt edici ölçütü yapmıştır (Meray, 1993, Takım II, C. 1, ss. 11–15). 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin ilk fıkrası ise Türkiye ahalisini din ve ırk farkı gözetmeksizin "vatandaşlık itibarıyla Türk" sayarak ortak bir anayasal aidiyet tanımlamıştır (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 128). Celâl Nuri Bey'in 88. madde müzakeresinde Lozan taahhütlerini hatırlatması, iki metin arasındaki bağın Meclis'te de kurulduğunu göstermiştir (Özbudun, 2012, s. 63).

Bulgular, çalışmanın temel varsayımını desteklemiştir: "Türk" kavramı, etnik ve kültürel anlamlarının yanında, vatandaşlık bağıyla bağlı herkesi kapsayan anayasal bir üst kimlik işlevi kazanmıştır. Ancak bu tanımın kapsamı ile vatandaşlığın kazanılma koşulları ayrı tutulmalıdır: 88. maddenin ikinci fıkrası soy ve doğum yeri unsurlarını birlikte içeren karma bir düzenleme getirmiştir (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 128). Meclis'te "Türk" sıfatına kültürel bir

şart bağlama yönündeki tartışmalar “vatandaşlık itibarıyla” kaydıyla karşılanmış, böylece sıfatın hukuki anlamı kültürel anlamından ayrılmıştır (Özbudun, 2012, s. 63).

Müslüman toplulukların konumu, ortak vatandaşlık anlayışının hangi zemin üzerinde kurulduğunu gösterir. Birinci Meclis'te vatanı savunan unsurların “yalnız Türk, yalnız Çerkeş değil, hepsinden memzuç bir unsuru İslâm” olarak ifade edilmesi, Millî Mücadele'nin birlik söyleminde Müslüman aidiyetinin taşıdığı ağırlığı ortaya koymuştur (TBMM, 1920, ss. 162–165). Türk heyeti Lozan'da Türkiye'deki Müslümanların etnik ya da dilsel azınlıklara ayrılamayacağını savunmuştur (Meray, 1993, Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 175). Antlaşmada bu topluluklar için ayrı bir koruma statüsü öngörülmemiş, 88. maddenin ortak vatandaşlık tanımı Çerkes, Laz, Kürt ve diğer Müslüman toplulukları da kapsamıştır. Meclis müzakerelerinde bu toplulukların ayrı bir statü çerçevesinde hemen hiç ele alınmaması, ortak vatandaşlık içindeki yerlerinin tartışma konusu yapılmadığını göstermektedir (Özbudun, 2012, s. 64).

Vatandaşlığın din farkı gözetmeden tanımlanması, anayasal düzendeki dinî referansların aynı anda kaldırıldığı anlamına gelmemiştir. 1924 Anayasası'nın 2. maddesi devletin dinini İslam olarak belirlemiş, 26. maddesi ise “ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi”ni Meclis'in görevleri arasında korumuştur (Kili & Gözübüyük, 1985, ss. 103, 106).

Gayrimüslim vatandaşların hem “vatandaşlık itibarıyla Türk” sayılması hem de Lozan kapsamında özel haklara sahip olması, ortak vatandaşlık ile azınlık statüsünün aynı kişiler bakımından birlikte işlediğini göstermektedir. Erken Cumhuriyet'in millet, din ve vatandaşlık anlayışı; Lozan'ın azınlık rejimi, Müslüman toplulukların ortak siyasi aidiyeti ve devletin korunan dinî referansları birlikte değerlendirildiğinde açıklanabilir.

Kaynakça

Resmî Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1920). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 1, İ.S. 1, C. 1, B. 7, 1 Mayıs 1336/1920). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1921). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 1, İ.S. 2, C. 12, B. 71, 5 Eylül 1337/1921). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1922a). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 1, İ.S. 3, C. 18, B. 1, 1 Mart 1338/1922). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1922b). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, hukuku hâkimiyet ve hükümraninin mümessili hakikisi olduğuna dair 308 sayılı Karar (1 Kasım 1338). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 1, İ.S. 3, C. 24, B. 130, 1 Kasım 1338/1922, ss. 301–315). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1923a). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 1, İ.S. 4, C. 28, B. 164, 1 Mart 1339/1923). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1923b). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 2, İ.S. 1, C. 1, B. 7, 21 Ağustos 1339/1923; Lozan Sulh Muahedenamesi ve Merbutatı müzakereleri). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1923c). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 2, İ.S. 1, C. 1, B. 9, 23 Ağustos 1339/1923; Lozan Sulh Muahedenamesi müzakereleri). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924a). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 2, İ.S. 2, C. 8, B. 28, 3 Nisan 1340/1924; Muhamat Kanunu müzakereleri). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924b). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 2, İ.S. 2, C. 7, B. 7, 9 Mart 1340/1924, ss. 213–233; Kanun-ı Esasî Encümeni mazbatası ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu teklifi). TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924c). *TBMM Zabıt Ceridesi* (D. 2, İ.S. 2, C. 8, B. 81, 20 Nisan 1340/1924; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu müzakereleri). TBMM Matbaası.

Gözübüyük, A. Ş., & Sezgin, Z. (1957). *1924 Anayasası hakkındaki Meclis görüşmeleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Kili, S., & Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Türk anayasa metinleri: Sened-i İttifaktan günümüze*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Meray, S. L. (Çev.). (1993). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar – belgeler* (Takım I–II). Yapı Kredi Yayınları.

Süreli Yayınlar

Bu bölümdeki gazetelere doğrudan bakılmamıştır. Künyeler ve içerikler Demirağ (2015), Koparan (2010) ve Taşdelen (2018) üzerinden aktarılmıştır; her kaydın aktarıldığı eser ve sayfa metin içi atıfta “aktaran” ibaresiyle gösterilmiştir.

Ahmet Şükrü [Esmer]. (1922, 17 Aralık [17 Kânunuevvel 1338]). Konferansın pazartesi celsesinde ekalliyetler hakkındaki müzakerat. *Vakit*, (1801), s. 1.

Bir Kürt meselesi yoktur. (1922, 25 Aralık [25 Kânunuevvel 1338]). *Hâkimiyet-i Milliye*, (695), s. 1.

Dün Hariciye Vekili İsmet Paşa muahede hakkında Meclis'te beyanatta bulundu. Meclis bu izahatından sonra muahede'yi ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul ve tasdik etti. (1923, 24 Ağustos [24 Ağustos 1339]). *İkdam*, (9496), s. 1.

Ekalliyetler meselesinde izaç derecesine varan bazı ısrarlar. (1922, 20 Aralık [20 Kânunuevvel 1338]). *Tevhid-i Efkâr*, (3579-551), s. 1.

Ekalliyetlere ait halledilen ve halledilmeyen meseleler. (1922, 24 Aralık [24 Kânunuevvel 1338]). *Vakit*, (1808), s. 1.

Hüseyin Cahit [Yalçın]. (1922, 23 Aralık [23 Kânunuevvel 1338]). Ekalliyetler meselesi. *Tanin*, (71), s. 1.

İkinci celse: Teşkilât-ı Esasiye Kanun lâyihasının müzakeresi hitam bulmuş ve kanun ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul olunmuştur. (1924, 22 Nisan [22 Nisan 1340]). *Hâkimiyet-i Milliye*, (1104), s. 1.

İstanbul idaresi ve sulh hakkında Adnan Beyin gazetemize mühim beyanatı. (1922, 18 Aralık [18 Kânunuevvel 1338]). *Akşam*, (1522), s. 1.

Müslüman ekalliyetlerinde hamisi kesildiler. (1922, 22 Aralık [22 Kânunuevvel 1338]). *Tevhid-i Efkâr*, (3581-553), s. 1.

Rauf Beyin BMM'de Lozan Konferansı hakkında beyan ve izahatı. (1922, 17 Aralık [17 Kânunuevvel 1338]). *Hâkimiyet-i Milliye*, (688), s. 1.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tadili [Tefrika]. (1924, 4–11 Şubat [4–11 Şubat 1340]). *Hâkimiyet-i Milliye*, (1037–1043), s. 1.

Teşkilât-ı Esasiye'mizin son tadilatı ve Encümen mazbatası. (1924, 27 Şubat [27 Şubat 1340]). *Hâkimiyet-i Milliye*, (1057), s. 1.

Araştırma Eserler

Atatürk, M. K. (2007). *Atatürk'ün bütün eserleri* (C. 20, Nutuk II). Kaynak Yayınları. (Orijinal eser 1927'de yayımlanmıştır)

Azak, U. (2010). *Islam and secularism in Turkey: Kemalism, religion and the nation state*. I.B. Tauris.

Baş, H. (2017). *Hoş geldin Atatürk* (4. bs.). İcmal Yayıncılık.

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (A. Kuyaş, Yay. haz.; 18. bs.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eser 1973'te yayımlanmıştır)

Bıyıklıoğlu, T. (1955). *Trakya'da Millî Mücadele* (C. 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Biber, E. T. (2015). Lozan'dan günümüze Batı Trakya'da müftülük meselesi. *V. Uluslararası Balkanlar'da İslam Medeniyeti Kongresi* (21–23 Mayıs 2015, Saraybosna, Bosna-Hersek) *bildirileri* içinde *(ss.* 1–15). IRCICA.

Braude, B. (1982). Foundation myths of the millet system. B. Braude & B. Lewis (Eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a plural society* içinde (C. 1, ss. 69–88). Holmes & Meier.

Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Harvard University Press.

Cagaptay, S. (2006). *Islam, secularism and nationalism in modern Turkey: Who is a Turk? Routledge*.

Demirağ, S. (2015). *Lozan Konferansı'nda azınlıklar (ekalliyetler) meselesinin Türk kamuoyuna yansımaları* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 445960). https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/91182

Hanioğlu, M. Ş. (2023). *Atatürk: Entelektüel biyografi.* Bağlam Yayınları. (Orijinal eser 2011'de yayımlanmıştır)

Hirschon, R. (2003). The consequences of the Lausanne Convention: An overview. R. Hirschon (Ed.), *Crossing the Aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey* içinde (ss. 13–20). Berghahn Books.

İnönü, İ. (1987). *Hatıralar* (S. Selek, Haz.; C. 2). Bilgi Yayınevi.

Kara, İ. (Ed.). (2005). *Hilafet risaleleri* (C. 5: Cumhuriyet devri). Klasik Yayınları.

Koparan, E. (2010). *Lozan tartışmalarının TBMM ve Türk basınındaki yansımaları (1922–1923)* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 264644).

Küçük, C. (1985). Osmanlılarda "millet sistemi" ve Tanzimat. M. Belge (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 1007–1024). İletişim Yayınları.

Oran, B. (1991). *Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya sorunu* (2. bs.). Bilgi Yayınevi.

Oran, B. (2004). *Türkiye'de azınlıklar: Kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama*. İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet. M. Belge (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 995–1006). İletişim Yayınları.

Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Saydam, A. (1995). *Osmanlı medeniyeti tarihi*. Derya Kitabevi.

Tanör, B. (1999). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789–1980)* (3. bs.). Yapı Kredi Yayınları.

Taşdelen, E. (2018). *Türkiye'de anayasa hazırlık süreçlerinin ulusal basına yansımaları (1921, 1924, 1961, 1982)* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 519691).

Turan, Ş. (1995). *Türk devrim tarihi* (3. Kitap, 1. Bölüm: Yeni Türkiye'nin oluşumu 1923–1938). Bilgi Yayınevi.

Turan, Ş. (1996). *Türk devrim tarihi* (3. Kitap, 2. Bölüm: Yeni Türkiye'nin oluşumu 1923–1938). Bilgi Yayınevi.

Tusan, M. (2023). *The last treaty: Lausanne and the end of the First World War in the Middle East*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781009371063

Zürcher, E.-J. (2010). *The Young Turk legacy and nation building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey. I.B*. Tauris.

BÖLÜM 3

ULUSAL BASINDA NORMALLEŞME DÖNEMİ (1960-1964) TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE KIBRIS SORUNU[1]

EBRU GENÇALP[2]

Giriş

1960-1964 yılları Türk-Sovyet ilişkilerinde "normalleşme" süreci olarak nitelendirilmektedir. Önceki dönemle karşılaştırıldığında ki söz konusu süreç İkinci Dünya Savaşı yıllarına tekabül etmektedir, Sovyetler Birliği'nin (SSCB) Doğu Anadolu'da toprak ve Boğazlarda üs talepleri iki ülke ilişkilerinde gerilemeye ve gerilime yol açmış; normalleşme süreci olarak anılan dönem öncesinde ise SSCB Türkiye'den taleplerinden vazgeçmiştir. Sovyet yönetimi Stalin'in ölümünün ardından 30 Mayıs 1953 tarihinde bir nota ile Türkiye'ye toprak taleplerinden vazgeçtiğini bildirmiştir. Türk hükümeti de 18 Temmuz 1953 tarihli cevabi notada memnuniyetini dile getirmiştir (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571-35868/141642-2). Böylece ilişkilerde yeniden canlanma kendini hissettirmeye başlamıştır.

1960'lar uluslararası ortam açısından değerlendirildiğinde Soğuk Savaş'ta yumuşamaya geçilen dönem olmuştur. Avrupa'nın ideolojik, siyasal, ekonomik ve askeri olarak ikiye bölündüğü Soğuk Savaş döneminde yaşanan teknolojik gelişmeler, nükleer silahlara sahip süper güçler ABD ve SSCB arasında dehşet dengesi durumunu yaratmıştı. SSCB'nin nükleer silah ve füze teknolojileri geliştirmesi, bu dönemde ulaştığı ileri teknolojik seviyeyi ortaya koymaktadır. 12 Nisan 1961'de uzaya çıkan ilk insanın Sovyet vatandaşı olan Yuri Gagarin olması da uzay araştırmaları alanında SSCB'nin ABD'nin önüne geçtiğini göstermektedir.

[1] Bu çalışma yazarın "Türk Basınında Sovyet İmgesi (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, SBF Uluslararası İlişkiler, ORCID: 0000-0001-5759-0492.

Buna karşılık, SSCB'nin silah teknolojisinde ulaştığı ileri düzey, ABD'yi ve pek tabii Batı bloğunun güvenlik ve savunma örgütü olan NATO'yu yeni bir strateji geliştirmeye mecbur kılmıştır. Bu çerçevede, NATO'nun 1954'te uygulamaya koyduğu ve SSCB'ye nükleer silahlarla karşılık verilmesini öngören "Kitlesel Karşılık Stratejisi"ne son verilerek "Esnek Karşılık Stratejisi" benimsenmiştir. Söz konusu yeni strateji doğrultusunda NATO, 1960'lar boyunca olası bir saldırı durumunda silahların düzeyini kademeli şekilde artırmayı içeren denetimli tırmanma politikasını uygulamayı, bu da yetersiz kalırsa nükleer seçeneklere başvurmayı öngörmüştür (Erhan, 2001). Esnek karşılık stratejisi, 1960'larda NATO ve ABD'nin SSCB'ye yöneltilecek doğrudan bir nükleer saldırı riskini üstlenmekte isteksiz kalmaları üzerine şekillenmiştir. Dolayısıyla nükleer kapasite ve silahlanma düzeyi, iki blok lideri ülkeyi karşılıklı olarak daha temkinli davranmaya itmiştir. Bu durum, iki süper gücün liderliğindeki iki kutuplu sistemin, özellikle tarafların birbirine nükleer saldırıda bulunma ihtimalinden kaçınması ve NATO'nun esnek karşılık stratejisini benimsemesiyle birlikte daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamıştır.

Yumuşama sürecine giren uluslararası sistemde Türkiye-SSCB ilişkileri değerlendirildiğinde ise ilişkileri şekillendiren çeşitli unsurların öne çıktığı görülmektedir. 1950'lerin sonunda Demokrat Parti hükümeti, SSCB ile ticari ilişkilerin geliştirilmesinde istekli olmuş ancak antikomünizmin etkisinde siyasi ilişkiler olumlu yönde ilerleme kaydedememişti. Bu bağlamda, Başbakan Adnan Menderes'in gerçekleştirmeyi planladığı Moskova ziyareti önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir; ancak 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri müdahale, Türkiye'de iktidarın değişmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda bu girişimin de askıya alınmasına neden olmuştur. Türkiye, 1960'ların başı itibarıyla dış politikadaki gelişmelere paralel şekilde SSCB ile iktisadi ve ticari ilişkileri de geliştirerek Batı'ya alternatif yaratmaya çalışmıştır.

Öte yandan 1960'ların başından itibaren Türk dış politikası açısından sorun olarak varlık gösteren konuların başında Kıbrıs gelmektedir. Kıbrıs sorunu Soğuk Savaş konjonktüründe Türkiye'nin blok lideri ülkeler olan ABD ve SSCB ile ilişkilerinde belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda Kıbrıs sorunu, SSCB ile ilişkilere yön veren bir konudur. Çalışmada, Türk-Sovyet ilişkileri normalleşme süreci olarak kabul edilen 1960-1964 yılları arasındaki süreçte Kıbrıs sorunu bağlamında, ideolojik yelpazede çeşitliliği gözeterek nispeten tirajı yüksek olan Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Tercüman, Ulus ve Vatan gazeteleri merkez alınarak değerlendirilmiştir. Bu gazetelerden Cumhuriyet ve Ulus merkez-solda laik, Kemalist ve devletçi bir ideolojiye sahiptir. Ayrıca Ulus, CHP'nin yarı-resmî yayın organı olma niteliğiyle öne çıkmaktadır. Akşam ve Milliyet merkez çizgide, Milliyet modernleşmeci ve liberal-Kemalist bir konumdadır. Tercüman sağ-muhafazakâr, milliyetçi, anti-komünist çizgide iken Vatan gazetesi Batı yanlısı, liberal-merkez sağda konumlanmıştır. Son olarak Dünya gazetesi ekonomi ve ticaret eksenli liberal yayın yapan bir gazetedir. Öte yandan çalışmanın analiz kısmında kullanılan eleştirel

söylem analizi, egemen güçlerin dili kendi çıkarları doğrultusunda nasıl kullandığını, haber metinlerinin arkasındaki ideolojik yapıları ortaya çıkarmayı amaçlar. Eleştirel söylem analizinin bir alt bileşeni olan çerçeveleme tekniği ile metnin/haberin ideolojik boyutu ortaya konarak söz konusu metnin/haberin hangi temaları öne çıkardığı, hangi kavramları olumlu/olumsuz olarak nitelendirdiği saptanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda seçilen gazetelerdeki sözcük seçimi, metafor ve benzetme kullanımı, haberin vurgusu gibi çeşitli unsurlar eleştirel söylem analizinin temelini oluşturmuştur.

Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşme Sürecinin Belirleyici Unsurları (1960–1964)

Türk-Sovyet ilişkileri 1960–1964 yılları arasında "normalleşme" olgusu çerçevesinde ilerlemiştir. Bu dönemde hem uluslararası sistemdeki gelişmeler hem de bölgesel dinamikler ilişkilerin yönünü belirleyen etkenler olmuştur. Denilebilir ki, ABD ile ilişkilerde yaşanan olumsuzluklara paralel şekilde SSCB ile ilişkiler normalleşme çizgisine gelmiştir. 1962 Küba bunalımı iki ülke ilişkilerini etkileyen unsurların başında gelmektedir. 1959'da Demokrat Parti iktidarında Başbakan Adnan Menderes 15 adet Jüpiter orta menzilli ve nükleer savaş başlıklı balistik füzenin Türkiye topraklarına yerleştirilmesi konusunda Amerikan yönetimi ile anlaşmıştı (Hale, 2003). Böylece Türkiye'nin olası bir nükleer savaşta üstleneceği rol daha önem kazanıyordu. Küba Bunalımı, iki süper gücün nükleer silah kullanabilecekleri bir çatışmanın eşiğinden dönmeleri bakımından son derece kritik bir gelişmedir. ABD ile SSCB, nükleer kapasiteye ulaştıktan sonra ilk kez bu denli doğrudan bir karşılaşma yaşamıştır. Bunun yanı sıra, Küba Bunalımı hem Soğuk Savaş'ın zirve noktasını temsil etmiş hem de 1962 sonrasında şekillenmeye başlayan "yumuşama" sürecinin zeminini hazırlamıştır (Sander, 1998).

Bunalımın Türkiye üzerinde iki yönlü etkisinden söz edilebilir. Küba krizi, Türkiye'nin her iki süper güç SSCB ve ABD ile ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Kriz esnasında SSCB, Küba'daki üslerini kaldırma karşılığında Türkiye'de konuşlu Jüpiter füzelerinin sökülmesini gündeme getirmiştir. Bu durum Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne yönelik güvensizliği artırmıştır. Buna karşılık, Türkiye açısından daha olumsuz sonuç doğuran unsur ABD'nin tutumu olmuştur. Jüpiter füzelerinin Türkiye'nin görüşü alınmadan kaldırılmasına karar verilmesi, dış politikada ABD ile ilişkilerin yeniden değerlendirilmesine yol açarken, SSCB ile ilişkilerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. ABD, kendi ulusal çıkarları söz konusu olduğunda, başta Türkiye olmak üzere NATO'nun diğer müttefiklerine danışmadan yalnızca bilgi vererek hareket etmiştir (Tellal, 2000). Süreç içerisinde Türkiye'deki son Jüpiter füzesi 24 Nisan 1963'te ülkeden çıkarılmıştır. Jüpiterlerin Türkiye'den tamamen çekilmesinin ardından, 1963'ün bahar aylarında Türk parlamentosundan bir heyet 1932'den beri ilk defa Sovyetler Birliği'ne ziyarette bulunmuştur (Hale, 2003). İki ülke arasında ekonomik ilişkiler gelişirken 1964 yılı sonlarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'yi ziyaretiyle ilişkiler canlanmıştır.

Diğer taraftan, Küba'yı denizden ablukaya alan ABD gemilerine karşı gönderilen Sovyet gemilerinin bu kuşatmayı aşma riskini göze alamayarak geri çekilmesi, Sovyetlerin hem uluslararası alandaki hem de Küba kamuoyundaki güçlü imajını sarsmıştır. Bu gelişme, Sovyet askeri sisteminin üstünlüğünün sorgulanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, Latin Amerika'nın Sovyetler Birliği açısından önemli ölçüde kaybedildiği söylenebilir. Küba Bunalımı sonrasında iki süper güç, dünyayı karşılıklı nüfuz alanlarına ayırma konusunda uzlaşmaya varmıştır. Ayrıca Moskova ile Washington arasında doğrudan iletişimi sağlamak amacıyla bir "kırmızı hat" kurulmuş ve böylece taraflar arasında doğrudan görüşme imkânı doğmuştur. Bu gelişmeler, Soğuk Savaş'ta yumuşama (detant) döneminin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini etkileyen diğer bir unsur NATO'daki strateji değişikliğidir. Konvansiyonel güce dayanan NATO stratejisi, 1954 yılından itibaren ittifak bünyesinde hazırlanan raporlar doğrultusunda nükleer silahlarla kitlesel karşılığı içermeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin nükleer kapasite bakımından ABD ile dengeye ulaşması ve özellikle Ekim 1957'de Sputnik füzesinin fırlatılması gibi gelişmeler, İttifak içinde stratejik anlayışın yeniden gözden geçirilmesine ve değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda İttifak 1957'de "Kitlesel Karşılık Stratejisi"ni üçüncü stratejik konsept olarak hayata geçirmiştir. Kitlesel karşılık stratejisi çerçevesinde, Sovyetler Birliği Avrupa'ya konvansiyonel silahlar kullanarak bir saldırıda bulunsa dahi, NATO nükleer güç kullanarak Sovyet saldırısına kitlesel karşılık verecekti (Ereker, 2019). Yukarıda da ifade edildiği üzere, özellikle Ekim 1962'de patlak veren Küba füze krizi sonrasında İttifak nükleer güç kullanımını da içeren kitlesel karşılık stratejisini devre dışı bırakarak "esnek karşılık stratejisi"ni benimsemiştir. Bu değişiklik, her iki ülkenin nükleer silaha sahip olması ve bunların kullanılması durumunda ortaya çıkacak felaketi önlemeye yönelik atılan biraz da mecburi bir adımdı. Bu strateji doğrultusunda, Türkiye'nin kanat ülkesi konumu nedeniyle olası bir savaş ya da saldırı durumunda daha ağır tahribata uğrama ihtimali artmaktaydı. Bu durum, İttifak üyeleri arasındaki ilişkilerde belirli ölçüde yıpranmaya neden olmuştur (Oran, 2001). Dolayısıyla NATO bünyesinde benimsenen bu yeni yaklaşımın, Türkiye-SSCB ilişkilerine yansıması olumlu yönde olmuştur.

ABD politikalarıyla bağlantılı bir diğer mesele ise krom sorunudur. 1963 yılında SSCB'nin krom fiyatlarını düşürmesi üzerine ABD, başlıca krom ihracatçılarından biri olan Türkiye yerine Sovyetler Birliği'nden ithalat yapmaya yönelmiştir. Bu durum Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş ve Batı bloğuna sıkı biçimde bağlı dış politika anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu dönemin Türk-Sovyet ilişkilerine etki eden bir başka önemli gelişmesi "Johnson Mektubu" olarak adlandırılan olaydır. Rum lider Makarios'un Kıbrıs'ta Rumları askere almaya başlaması ve ağır silahlar satın alması Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararını netleştirmiştir. Ne var ki Türkiye'nin adaya asker çıkarmayı planladığı tarihten iki gün önce 5 Haziran 1964'te "Johnson Mektubu" olayı patlak vermiştir. Türk kamuoyu, söz konusu mektubun içeriğinden ancak Aralık 1964'te Başbakan

İsmet İnönü'nün TBMM'de yaptığı konuşma aracılığıyla haberdar olmuştur. Kıbrıs sorununa ilişkin ülkesinin tutumunu ortaya koyan Başkan Lyndon B. Johnson, adaya yönelik herhangi bir askeri müdahaleye karşı olduklarını ifade etmiş; böyle bir müdahale durumunda SSCB'nin Türkiye'ye saldırması halinde ABD ve NATO'nun müttefiki Türkiye'ye destek veremeyebileceğini ve aynı zamanda Türkiye'nin bu müdahalede Amerika'dan sağlanmış olan askerî malzemeyi kullanmasına izin verilmeyeceğini bildirmiştir. Sonuç itibarıyla Türkiye mektuptan sonra askeri müdahaleyi yapamamıştır. Somel, Johnson mektubu olayını "İkinci Dünya Savaşı sonunda CHP'nin önünü açtığı ve DP'nin pekiştirdiği 'hür dünya' cephesi ve ABD'yle siyasi-askeri ilişkinin bir 'ittifak' değil bağımlılık ilişkisi olmasının ilk çıplak göstergesi olan bir şantaj hadisesi" olarak tanımlamaktadır (Somel, 2007: 7).

Johnson Mektubu Türk-Amerikan ilişkilerini derinden sarsarak Türk kamuoyunda hayal kırıklığı yaratmış ve etkileri sonraki yıllarda da sürmüştür. Buna karşılık Türk-Sovyet ilişkileri süreçten olumlu etkilenerek devamlı yükselen bir çizgi çizmiştir (Armaoğlu). Söz konusu mektup, Rum lider Makarios'u Türklere yönelik saldırıları sürdürme konusunda teşvik ederken, Türkiye ise bu tarihten itibaren Amerika ile ilişkilerine alternatif yeni yönelimler geliştirmesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Bu çerçevede, 1964'e kadar sürdürülen tek yönlü dış politika anlayışı terk edilerek çok yönlü bir dış politika sürecine geçiş başlatılmıştır. Yaşanan bu dönüşüm, Türk-Sovyet ilişkilerine de olumlu yönde yansımıştır.

Öte yandan Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşme sürecine etki eden unsurlardan biri de Türkiye'deki sosyo-ekonomik gelişmeler olmuştur. 1964'ün son aylarında gerçekleştirilen Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'yi ziyareti öncesinde 31 Ağustos 1964 tarihinde, iki ülke Arpaçay nehri üzerinde sulama ve enerji üretimi amacıyla bir baraj inşası yapılması konusunda anlaştıklarını duyurmuştur. Söz konusu proje 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra iki ülke arasında gerçekleştirilen ilk ortak ekonomik girişimdir (Yeşilbursa, 2026). Tahminen 40 milyon Türk lirasına mâl olacağı hesaplanan projede Türk hükümeti yaklaşık 20 milyon lira ödeyecekti. Ödenecek miktarın aynı zamanda Sterlin üzerinden de tespiti ve icrası öngörülmüştür (BCA, 1963).

1960'ların ortası ve 1970'lere gelindiğinde Türk ekonomisinde yaşanan kaynak sıkıntısı Sovyetler Birliği ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ikili ilişkiler ekonomik iş birliği temelinde geliştirilmiştir. Sovyetler Birliği ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ekonomik ve teknolojik desteği sağlayarak bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, 1960 yılından itibaren bir Sovyet firması Sümerbank'a bağlı Beykoz Kundura ve Deri Eşya Fabrikası'nın genişletilmesi faaliyetlerini üstlenmiştir. 1964 yılında ise önceki paragrafta değinildiği üzere taraflar Arpaçay nehri üzerine baraj inşası projesi üzerinde mutabık kalmıştır. Diğer yandan Türkiye'yi SSCB'den yardım almaya yönelten nedenlerin başında Batı bloğundan sağlanan kredi ve borçların yetersiz kalması yer

almaktadır. Bu bağlamda 1960'ların başında Sovyetler Birliği ile yapılan ticaret, Türkiye'nin toplam dış ticaretinin yüzde 1'ini oluştururken, 1965 yılı ortalarında Türkiye'nin SSCB'ye yaptığı ihracat oranı yaklaşık yüzde 5 seviyesine yükselmiştir. Öte yandan 1964'te Türkiye'ye sağlanan Amerikan yardımının miktarı 150 milyon dolardan 40 milyon dolara gerilemiştir (Lotz&Örnek, 2026). Sonuç itibarıyla Türkiye Soğuk Savaş yıllarında her iki süper güçten de yardım alan az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur.

Çalışmanın kapsamı bakımından Sovyet yardımlarına odaklanılacak olursa, Sovyet yönetiminde Kruşçev'le birlikte uygulanmaya başlanan yeni politika, uzun yıllar süren sömürge yönetiminden yeni kurtulan bağımsız ülkelere ekonomik yardım sağlayarak onların ekonomik kalkınmasını teşvik etmek ve böylece sosyalizme "barışçıl geçiş" süreçlerini desteklemekti. Bu politika Lenin'in 1916'da Çin, İran, Türkiye gibi yarı-sömürge ve bütün sömürge ülkelerdeki anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesini desteklemesi (Atılgan, 2001) yaklaşımıyla da örtüşmektedir. Ne var ki, yardım alan bazı ülkeler geri ödeme yükümlülüklerini yerine getirememiştir. Diğer yandan Endonezya ve Kongo gibi Üçüncü Dünya ve 'tarafsızlık' yanlısı Bağlantısızlar hareketi ülkelerinde Sovyetlerle iş birliği yapan liderler devrilince, yerlerine geçen yöneticiler Sovyet yanlısı politikaları terk etmiştir (Lotz&Örnek, 2026). Sovyetlerin yardım politikası Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, temel amaç sosyalizmi yaymaktan ziyade bağımsızlığı teşvik etmek olarak öne çıkmıştır. Zira Brejnev'le birlikte az gelişmiş Güney ve Orta Asya ülkeleri ile Türkiye, İran, Pakistan ve kimi Arap ülkelerine yönelik ekonomik yardım politikası ideolojik-devrimci bir nitelikten ziyade ticari bir yaklaşım üzerinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu ülkeler 1960'larda Sovyet politikasıyla uyumlu "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu[3] (Şener, 2007) takip ettikleri için değil, Moskova'nın ilgi alanına dahil ülkeler oldukları için seçilmişlerdir (Lotz&Örnek, 2026). Bu noktada dünya siyasetindeki dönüşümün izleri sürüldüğünde karşımıza 'kalkınma' ve 'planlama' kavramları çıkmaktadır. BM Genel Kurulu 1961 yılında aldığı resmi bir kararla 1960'lı yılları "Birinci Kalkınma On Yılı" ilan etmiştir. Öte yandan gelişmiş Batılı kapitalist ülkeler, 'az gelişmiş ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarını çözmemek suretiyle' yarattıkları bağımlılık ilişkisini korumaya çalışmış, devlet odaklı kredilendirmenin yerini özel sektör odaklı kredilendirmeler almıştır (Somel, 2007). Kalkınmacılık Türkiye'de planlama ile beraber yürütülecek, 27 Mayıs 1960'ta ordunun iktidara el koyması sonrası Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulacaktır. Bu bağlamda 1963 ve 1968'de Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya sokulmuştur.

Bu bağlamda Türkiye, ulaşımı hızlandırmak ve sınır ötesi ticareti kolaylaştırmak amacıyla, Sovyetler Birliği'nden demiryollarının modernizasyonu, istasyonların onarımı ve

[3] Kapitalist olmayan kalkınma yolu, Sovyetler Birliği'nin siyasi bağımsızlığını kazanan az gelişmiş ülkelerin sömürülmekten ve yoksulluktan kurtuluşlarının tek yolu olarak önerdiği kalkınma şeklidir. Türkiye'de kapitalist olmayan kalkınma yolu, Türkiye İşçi Partisi tarafından benimsenmiş ve Türkiye'nin kalkınma sorununun çözümü olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu kalkınma stratejisinin temeli devletçi ve planlı ekonomi politikasına dayanmaktadır.

rayların tamiri konusunda ortak çalışma yapılmasını talep etmiştir. İki devlet arasında 1963'te imzalanan ek protokole göre Sovyetler Birliği, Türkiye'ye 3,5 milyon dolar değerinde kimyasal maddeler, gübre, kâğıt, kauçuk, sanayi makineleri, kamyon ve traktör sağlamayı taahhüt etmiştir. Buna karşılık Türkiye ise canlı hayvan, kuru incir, ceviz ve pamuk verecekti (İşçi, Hirst &Bayraktar, 2024). Dolayısıyla Sovyet ekonomik yardımı hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği açısından esas itibarıyla ideolojik temelli olmamıştır. Yardım diplomasisi, ikili ilişkilerdeki yeni dönemin temel ekseni haline gelmiştir. Lotz ve Örnek'e göre bu yakınlaşmayı dış politikadan ziyade, Türkiye'nin maddi ve yapısal koşulları şekillendirmiştir (Lotz&Örnek, 2026). Öte yandan İşçi vd., Türk ve Sovyet dış politikalarında yaşanan değişimlerin uzun dönemde ve yapısal niteliği dikkate alındığında herhangi bir olayı tek başına belirleyici bir dönüm noktası olarak görmenin yanlış olacağına dikkat çekmektedir (İşçi vd. 2024).

Kıbrıs Sorunu ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

Normalleşme süreci olarak anılan 1960-1964 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkilerine etkide bulunan önemli bir unsur da Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs sorununun kısa tarihçesine bakıldığında, Kıbrıslı Türkler ve Rumlardan oluşan iki farklı etnik yapıyı barındıran adada süregelen siyasi temsiliyet konusunun, sorunun temelini oluşturduğu görülmektedir. Ada Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte 1923'te Lozan Antlaşması ile İngiliz egemenliğine bırakılmıştır (https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa) Kıbrıslı Rumlar Enosis olarak adlandırılan adanın Yunanistan'a bağlanması politikası doğrultusunda şiddet eylemlerine girişerek İngiltere'nin adadaki varlığını zora sokmuştur (Toluner, 1977).

Kıbrıs sorunu, 16 Ağustos 1954'te Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvuru ile Genel Kurul gündemine taşınmış; bu gelişmenin ardından sorun uluslararası bir nitelik kazanarak iç sorun olma özelliğini yitirmiştir. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından imzalanan Londra Antlaşması'nın ardından ise 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs bağımsızlığını resmen ilan etmiş; bu üç devletin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur (Kasım, 2007). Rum lider Başpiskopos Makarios cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük cumhurbaşkanı yardımcısı seçilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti, iki kurucu unsurun tek bir yapı altında birleştiği ve temsilcilerinin yani cumhurbaşkanı ve yardımcısının her iki toplumun kendisi tarafından ayrı ayrı seçildiği bir yapıya sahipti (Tamçelik, 2019). Kurulan cumhuriyet 21 Aralık 1963 tarihine kadar devam etmiştir (Armaoğlu). Zira Rum lider Makarios daha baştan Anayasayı uygulamakta isteksiz davranarak değiştirme çabasına girmiştir. Makarios'un değişiklik taleplerinin en önemlilerinden biri tek meclisli yasama organı olan Kıbrıs Temsilciler Meclisi kararlarında Türklerin veto hakkının kaldırılmasıydı (Gülen, 2014). Makarios'un anayasayı değiştirme, Türkleri azınlık statüsüne çekme ve Enosis ile ilgili açıklamaları sonucu Türkiye Makarios'u Ankara'ya davet etmiştir (Tamçelik, 2019). Makarios 22-26 Kasım 1962 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Rum liderin Ankara'ya bu ilk ve son resmi ziyaretinde Başbakan İsmet İnönü Makarios'un

tekliflerini geri çevirmiştir (Çağlayangil, 1990). Rumlar değişiklik taleplerini Kıbrıslı Türklere kabul ettirmek için şiddet eylemlerinde bulunmaktan kaçınmamıştır. Öte yandan Türkiye'nin adaya doğrudan bir askerî harekât yapmasının önündeki bir engel de SSCB'nin Türkiye'nin müdahalesini adada "taksim"e yol açacağı şeklinde değerlendirmesiydi. Esas itibarıyla Sovyetler Kıbrıs'ın NATO üssü haline gelmesinden tedirgindi (Gülen, 2014).

Rum ve Türk tarafları arasında bitmeyen anlaşmazlık, Rumların adayı Yunanistan ile birleştirmek yani Enosis amacıyla başlattıkları şiddet ve 1964 yılına gelindiğinde meydana gelen terör olayları nedeniyle giderek çözümsüz bir hal almıştır. İngiltere sorunun çözümü için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş, ABD ve İngiltere tarafından hazırlanan tasarıda adaya Barış Gücü gönderilmesi öngörülmüştür. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964'te aldığı 186 sayılı karar gereğince adaya uluslararası barış gücü konuşlandırılmıştır (https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa). Adadaki çatışmaların sürmesi üzerine Türkiye müdahalede bulunmayı gündeme getirmiş, ancak yukarıda değinilen meşhur Johnson Mektubu bu girişimin hayata geçirilmesini engellemiştir. Öte yandan Kıbrıslı Türkler arasında adanın farklı dil, din ve kimliğe sahip iki etnik gruptan oluştuğu esasına dayanan taksim tezi kabul görmeye başlamıştır. Ne var ki Rum tarafı 1964'ten itibaren devleti tek başına yönetir hale gelmiş, Kıbrıslı Türkler yönetimden uzaklaştırılmıştır (Coşkun, 2018).

Sorunu lehine çevirmeye çalışan Rum lider Makarios'un olaylara SSCB'yi dahil etme çabası, konuyu NATO kapsamı dışına taşırken Türkiye'nin de tepkisini çekmiştir. Öte yandan Kıbrıs sorununun Sovyetler Birliği'nin dikkatini çekmesi, 25 Aralık 1963'te adada cereyan eden katliam ve şiddet olayları karşısında Türkiye'nin Lefkoşe üzerinde uçaklarını uçurması sonucu olmuştur. Sovyet yönetimi 31 Aralık 1963'te Türkiye'ye bir nota vererek Ankara hükümetinin bu hareketini protesto etmiştir (Aziz, 1969a). Sovyet basınının Kıbrıs sorununa yönelik tutumuna bakıldığında, Kıbrıs'taki olayların asıl nedeninin garantör devletlerin Kıbrıs'ın içişlerine karışmak olduğu ileri sürülmüştür (Aziz, 1969a). SSCB Moskova Radyosu'nda yapılan yayınlarda da Rum lider Makarios'u desteklemiştir (Tellal, 2000). 1964 yılı itibarıyla SSCB'nin soruna dair tutumu değerlendirildiğinde, NATO'yu bölgeden uzak tutmak adına Rum lider Makarios'u desteklediği ve örgütün güneydoğu kanadını oluşturan Türkiye ve Yunanistan'la ilişkileri geliştirmeye çalıştığı görülmektedir (Fırat, 2001). Batı emperyalizminin bir parçası olarak addettikleri İngiltere'nin Kıbrıs'ta üslere sahip olması ve Rumlar arasında komünizmin yaygın oluşu da Sovyetlerin bu dönemde Rumlara destek vermesinde etkili olmuştur (Aziz, 1969b). Dolayısıyla SSCB 1964 yılı sonuna kadar Kıbrıs hükümetini ve Rum lider Makarios'u desteklemiştir. Moskova yönetiminin bu tutumu Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde gerçekleştirdiği Moskova ziyareti sonrasında değişmeye başlamış; SSCB'nin Kıbrıs politikası Türkiye'ye yaklaşarak adada çözüm olarak federasyonu kabul eder konuma gelmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs sorunu bağlamında benimsediği "Federatif idare altında bağımsız Kıbrıs" tezi BM'de de savunulmaya başlanmasına (Gülen, 2014) rağmen;

BM Kıbrıs arabulucusu Ekvadorlu Galo Plaza, federasyon tasarısı içinde toplumların fiziksel olarak ayrılmasına tamamen karşı olduğunu ve taksimi tartışma zemini olarak kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Enosis konusunda ise Plaza, BM'nin bir üye devleti yok sayamayacağını; ancak ilgili ülkeler kendi iradeleriyle birleşirse böyle bir düzenlemeyi kabul edebileceğini ifade etmiştir (FRUS, 1964).

Ulusal Basında Türk-Sovyet İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu

1960-1964 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşme süreci olarak anılırken bu dönemin başlıca gelişmeleri arasında 28 Haziran ve 8 Temmuz 1960 tarihlerinde Sovyet lider Kruşçev ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel arasında mesaj teatisi, Ekim 1960'ta Dışişleri Bakanı Selim Sarper ve Kruşçev görüşmesi ile 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihli Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti yer almaktadır.

28 Haziran 1960'ta Nikita Kruşçev tarafından Cemal Gürsel'e gönderilen mektup ile ilgili habere, 1 Eylül günlü gazetelerde yer verilmiştir. Söz konusu haber, Akşam, Cumhuriyet, Ulus ve Vatan gazetelerinde 1 Eylül 1960'ta manşetten verilmiş, Milliyet gazetesinde ise manşet dışı olmakla birlikte yer almıştır (Akşam, Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Vatan). Haberde, Kruşçev'in Mustafa Kemal Atatürk'ün izlediği politikaların sürdürülmesi halinde Türk-Sovyet ilişkilerinin en üst düzeye ulaşabileceğini ifade ettiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin tarafsız bir dış politika benimsemesi durumunda iki ülke arasındaki ilişkilerin çok daha samimi bir zeminde gelişebileceğine dair değerlendirmeleri öne çıkarılmıştır. Kruşçev ayrıca Türkiye'nin ABD ve Batı bloğuyla olan ilişkilerinin bozulmasını arzu etmediklerini dile getirirken, ülkenin ekonomik kaynaklarını silahlanma ve askeri amaçlı harcamalara yönlendirmek yerine kalkınma ve toplumsal refahı artırmaya yöneltmesinin daha uygun olacağına dikkat çekmiştir (Gençalp, 2014).

Ulusal basın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Kruşçev'e 8 Temmuz 1960 tarihli cevabını da sütunlarına taşımıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel, Batı bloğu ile ilişkilerin (NATO ve CENTO) tamamen Birleşmiş Milletler Antlaşması hükümleri çerçevesinde kurulduğunu ve bu ilişkilerin iki ülke arasındaki iyi komşuluk anlayışıyla çelişen herhangi bir yönü bulunmadığını ifade etmiştir. Gürsel açıklamasında, askeri harcamaların ortadan kaldırılması ya da en azından azaltılmasının, tarafsızlık politikasıyla değil, uluslararası düzeyde bir silahsızlanma sisteminin oluşturulmasıyla mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca, Sovyet liderinin Türkiye'nin izlediği politikanın ikili ilişkilerin iyileştirilmesine engel teşkil etmediğine ikna olmuş olmasını temenni ettiğini dile getirmiş; karşılıklı iyi niyetin varlığına dikkat çekerek mesajını tamamlamıştır (Gençalp, 2014).

Öte yandan, Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile Sovyet lideri Nikita Kruşçev arasında Ekim 1960'ta New York'ta gerçekleştirilen görüşme, 1939 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Sovyet lider Joseph Stalin arasında yapılan temasın ardından iki taraf arasında gerçekleşen ilk üst düzey görüşme olma niteliğini taşımaktadır (Gençalp, 2014). Görüşme ile ilgili Akşam, Milliyet, Ulus ve Vatan gazetelerinde benzer nitelikte haberlerin

yayınlandığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler 15. Genel Kurul toplantısı dolayısıyla yurt dışında bulunan Dışişleri Bakanı Sarper, Sovyet Başbakanı Nikita Kruşçev ile görüşme fırsatı bulmuştur. Kruşçev, ilişkilerin iyileştirilmesi amacıyla, Soğuk Savaş koşulları içinde Sovyet askeri birliklerini Türkiye sınırından yüzlerce kilometre geriye çekmeyi teklif etmiş; buna karşılık Türkiye'den de benzer yönde bir geri çekilme adımı atmasını istemiştir. Sovyet önerisi Türk Dışişleri Bakanı tarafından reddedilmiştir. Görüşmelerde Sovyetlerin iktisadi yardım teklifinde bulunup bulunmadığı konusunda Sarper "Geçirdiğimiz hazin tecrübelerden sonra amali erbaa (dört işlem) öğrendik ve alacağımız yardımları bu tecrübemizin terazisine çarpmadan "Aman ne iyi. Bize yardım ediyor» diye tehalükle (büyük bir arzuyla) kapmak niyetinde değiliz" şeklinde açıklama yapmıştır (Akşam, 8 Ekim 1960). İki siyasetçi arasındaki görüşme somut bir sonuç vermemekle birlikte, Türkiye'nin 1939 sonrasında üst düzey ikili temaslardan uzak duran yaklaşımını değiştirmesi açısından önemli bir gelişme olmuştur (Gençalp, 2014).

Söz konusu normalleşme döneminde Kıbrıs sorunu Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti sırasında da gündeme gelmiş, hatta görüşmelerin ana eksenini oluşturmuştur. Bu bağlamda 1964 yılı, Türk-Sovyet ilişkileri bakımından oldukça yoğun ve dinamik bir süreci ifade etmektedir. Söz konusu dönemde gündemin büyük ölçüde Kıbrıs sorununun ilişkilere yansımaları çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs sorunu, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyen başlıca unsurlardan biri haline gelmiş; aynı zamanda Moskova yönetiminin 1954'ten itibaren Türkiye ile ilişkileri geliştirme yönündeki iradesinin sınandığı bir ortam oluşturmuştur.

Kıbrıs sorununun Aralık 1963'te tırmanmasının ardından ve 1964 yılı boyunca gelişimini sürdürdüğü süreçte, Sovyetler Birliği'nin tutumu genel olarak Kıbrıs Rumlarına yakın bir çizgide gelişmiştir. Sovyetler Birliği, Kıbrıslı Türklere yönelik saldırıları çoğu zaman ülkenin iç meselesi olarak değerlendirme eğilimi göstermiştir. Bu yaklaşımın arkasında bazı etkenler bulunmaktadır: Kıbrıslı Rumlar arasında komünizmin yaygın olması ve AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi) örgütünün varlığı, Yunanistan'da sol eğilimli Georgios Papandreou yönetiminin iktidarda bulunması, Batılı güçlerden İngiltere'nin Kıbrıs'ta askeri üslere sahip olması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin henüz tam anlamıyla normalleşmemiş olması sayılabilir (Aziz, 1969b). Bununla birlikte, 1964 yılında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti, Sovyetlerin Kıbrıs konusundaki tutumunun daha olumlu bir yöne evrilmesinde etkili olmuştur.

Basına yansıyan haberlere göre, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Nikita Rijov tarafından Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler çerçevesinde çözülmesini öneren ve Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın bağımsızlığını desteklediğini vurgulayan nota, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanlıklarına iletilmiştir (Akşam, 23 Haziran 1964). Öte yandan basının bir bölümü Nikita Rijov tarafından iletilen metni nota değil "mesaj" olarak nitelendirmiştir (Dünya, 23 Haziran 1964). Sovyet hükümetinin sözlü mesajına göre Türkiye'nin adaya yapacağı herhangi bir çıkarma, istila amacı güdecek ve onay

görmeyecektir. Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin olarak Sovyet hükümeti adanın toprak bütünlüğünün korunması ve Kıbrıs hükümetinin bağımsızlığına halel gelmemesini temel koşul olarak ileri sürmektedir (Dünya, 23 Haziran 1964). Böylelikle Sovyetler Birliği Enosisi desteklemediğini açıkça belirtmiş oluyor ve Türk tezine yaklaşma noktasında bir adım atılmış oluyordu.

Buna karşın, Türk basınında Sovyet tezini olumlu yorumlamayan çevreler bulunmaktaydı. Bu duruma örnek olarak Falih Rıfkı Atay'ın değerlendirmeleri gösterilebilir. Atay, Dünya gazetesindeki köşe yazısında Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tezini eleştirmiş ve hatta yazısında Sovyet tezi için "bir tuhaf tez" ifadesini kullanarak olumsuz nitelemede bulunmuştur. Sovyet tezinin pratik bir değeri olmadığını ifade eden Atay, "iki topluluğun menfaatine bir tez değildir" saptamasını yapmaktadır (Atay, 1964). Atay'ın "iki topluluğun menfaatine bir tez değildir" ifadesi ile Türkiye'nin Kıbrıs politikası; sadece Türk toplumuna değil, her iki topluma da yararlı bir tutum olarak sunulmaktadır. Ancak bu evrensellik iddiası Türk tarafınca tek taraflı olarak öne sürülmektedir. Van Dijk bu stratejiyi, egemen grubun kendi çıkarını bütünün çıkarıymış gibi göstermesi anlamında hegemonik söylem olarak tanımlamaktadır (Van Dijk, 1993).

Dışişleri Bakanı Erkin'in TBMM'de Kıbrıs sorununa ilişkin yaptığı konuşmada da Sovyet tutumundan duyulan hoşnutsuzluk ifade edilmektedir. Kıbrıs davasının hukuki, ahdi ve insani boyutlarıyla tüm barışsever milletler tarafından kabul edilmiş olduğunu vurgulayan Erkin, Kıbrıs konusunun Sovyetlerin rutinleşmiş NATO karşıtı propaganda faaliyetlerinde bir araç olarak kullanılmasından kaçınılmasını temenni ettiklerini söylemiştir (Cumhuriyet, 24 Şubat 1964).

Sovyetlerin Kıbrıs konusundaki tezine yönelik hoşnutsuzluğun yanı sıra, Türk-Sovyet ilişkilerinin önünde engel teşkil eden bir unsur da ilişkilerin normalleşmesine karşı çıkan aşırı sağ çevrelerin, Sovyetlerle yakınlaşmanın ülkede komünizmin yayılmasına yol açacağı yönündeki söylemleridir; yani kısaca Türk sağındaki anti-komünizm etkisi. Öte yandan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst düzey yetkilileri de SSCB ile yakınlaşma hususunda temkinli ve dengeli bir yaklaşım benimsemiştir. Türkiye'de askerî çevreler, Batı bloğundan uzaklaşmanın ülke çıkarlarına zarar vereceği kanaatini taşımaktaydı. Bununla birlikte, Türk hükümeti, Kıbrıs sorununun gölgesinde şekillenen ABD ile ilişkilerin Sovyetlerle yürütülen normalleşme sürecini olumlu yönde etkilemesi üzerine şu ilkeyi benimsemiştir.: "Herhangi bir siyasi koşul bulunmuyorsa, SSCB ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için hiçbir engel yoktur" (Qasımlı, 2013: 94).

Dönemin ikili ilişkilerinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında SSCB'ye gerçekleştirdiği ziyaret, Türk basınında geniş yankı bulmuştur. Erkin'in başkanlığındaki Türk heyetinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Ümit Haluk Bayülken, Genel Sekreter İktisadi İşler Yardımcısı Elçi Kamuran Gürün, Birinci Daire Genel Müdürü Pertev Subaşı ve Bakanlık

Özel Kalem Müdürü Nazmi Akıman yer almıştır (BCA, 1964). İkili ilişkilere etkileri bakımından önemli addedilebilecek söz konusu ziyaretten iki hafta önce Sovyetler Birliği Başbakanının değiştirilmesine rağmen gezinin ertelenmemesi, iki ülkenin kararlılığının göstergesi olmuştur (Tellal, 2000).

Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceği bakımından söz konusu ziyaret sırasında Kıbrıs sorununa ilişkin görüş ayrılıklarının giderilmesi önemli ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride, Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile Enosisin reddi, iki toplumun haklarına saygı, varlıklarının tanınması ve sorunun barışçı yollarla çözümü hususları yer almıştır. Böylece 1964 yılı sonuna gelindiğinde ikili ilişkilerde normalleşme süreci etkin biçimde hayata geçirilmiş oluyordu. Erkin'in gezisi, bundan sonraki tarihlerde de üst düzey siyasilerin yapacakları ziyaretlerin önünü açması bakımından önemli bir mihenk taşı olmuştur (Tellal, 2000). Dışişleri Bakanı F. C. Erkin, iki heyet arasında gerçekleştirilen görüşmede yaptığı konuşmada, iki ülke arasında olumlu ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduklarını ifade etmiş ve Kıbrıs sorununun Türkiye açısından bir milli dava niteliği taşıdığını dile getirmiştir. Erkin Enosise karşı olduklarını kesin bir dille Rus meslektaşı Andrey A. Gromıko'ya anlatmıştır (Qasımlı, 2013). Buna karşılık, Sovyet yönetiminin Kıbrıs sorununa yönelik tutumunu Abdi İpekçi'nin Milliyet gazetesindeki köşe yazısından öğrenebiliyoruz. İpekçi, "Sovyet Hariciyesinin Enosise kesinlikle cephe aldığını ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin federatif düzene geçmesine itiraz etmediğini" ifade etmektedir (İpekçi, 1 Kasım 1964).

Sovyet yönetimi, görüşmeler sırasında Türkiye ile geliştirmeyi hedefledikleri yakın ilişkilere yönelik olarak Ankara'nın uzun vadeli dış politika yönelimine dair taşıdıkları tereddütleri dile getirmiştir. Öte yandan Dışişleri Bakanı Erkin, mevkidaşı Gromıko'nun konuşmasına cevaben yaptığı açıklamada; ziyaretin sözlerin fiiliyatla takviyesi maksadıyla yapıldığını vurgularken, 25 yıl evvelki seyahatte cereyan edenlerin kapanmış olduğunu, münasebetlerin bozulmasında hataların Türkiye'de olmadığını ifade etmiştir (İpekçi, 1 Kasım 1964).

Sovyetler Birliği, görüşmelerde Türkiye'nin Kıbrıs politikasını tam anlamıyla benimsememiş olsa da, Enosise açık ve kesin biçimde karşı çıkarak Türkiye'ye önemli bir destek sağlamıştır. Sovyetlerin bu yaklaşımı, hem Türk siyasi çevrelerinde hem de basında olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Bu konuda bazı örneklere bakıldığında, Cumhuriyet gazetesi 1 Kasım 1964 günü Türk-Sovyet görüşmelerinde Sovyetlerin Enosisi kabul etmediği vurgusunu yaparak, 'Enosis' kavramını öne çıkaran bir manşet kullanmıştır. 'Türk-Rus dostluğu' vurgu yapılan bir diğer kavramsallaştırmadır. Aynı tarihli Akşam gazetesi "Görüşmeler 'müspet' bir şekilde gelişiyor" manşeti ile olumlu seyre dikkati çekmiş, söz konusu haber birinci sayfada yer bulmuştur. Tercüman gazetesinde ise Cumhuriyet ile benzer şekilde Sovyetler Birliği'nin federatif sistemi benimsediği vurgusuyla Türkiye'nin Kıbrıs politikasına yaklaşması öne çıkarılmıştır (Akşam,

Cumhuriyet, Tercüman, 4 Kasım 1964) ve fakat Rusların o güne kadarki 'kaba diplomasi'yi terk ederek 'yakınlaşma havası içinde' oldukları belirtilmiştir (Tercüman, 1 Kasım 1964). Tercüman 'kaba diplomasi' tanımlamasıyla anti-komünist ve muhafazakâr duruşuyla uyumlu şekilde diğer gazetelerde rastlanmayan olumsuz bir söylem kullanmıştır. Öte yandan 'yakınlaşma havası' metaforu mevcut durumu geçici bir istisna olarak konumlandırmaktadır.

Görüşmeler, sonuç olarak iki ülke arasında kültürel ve bilimsel iş birliğini öngören anlaşmanın imzalanması ve ortak bildirinin yayımlanmasının ardından 6 Kasım 1964'te tamamlanmıştır. Anlaşmanın bazı öne çıkan maddelerine bakıldığında taraflar üniversitelerinde diğer tarafın dili ile öğretim yapan kürsüler ve kurslar kuracak; bilim adamları ve profesörleri karşılıklı ziyaretler düzenleyecek; müzik ve opera alanında sanatçı değişimi teşvik edilecek; diğer ülkenin resim, gravür, süsleme, seramik sanatı ile ilgili sergilerinin kendi ülkelerinde düzenlenmesini kolaylaştıracaklardır. Üç sene süreyle geçerli olacak anlaşma kendiliğinden yenilenebilecektir (BCA, 1964).

Anlaşmanın ardından Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey A. Gromıko, Türk gazetecilere yaptığı açıklamada ilişkilerin olumlu bir seyir izlediğini ve bundan duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Gromıko Türkiye Dışişleri Bakanı'nın ziyaretinin "büyük neticeler" doğurduğunu ifade ederek, iki ülke arasındaki ilişkilerde "eskisinden daha sıcak rüzgâr esmeye başladığını" söylemiştir. 'Sıcak rüzgar' metaforu doğallık çağrışımıyla ilişkilerin kendiliğinden geliştiği izlenimini yaratmaktadır. Bu imgelem, okuyucunun söz konusu yakınlaşmayı tehlikesiz algılamasını kolaylaştırmaktadır. İlaveten Gromıko "memleketimizle Türkiye arasında Lenin ve Atatürk devrinin anlayışına sadık kalıyoruz" diyerek ilişkilerin 1930'lardaki olumlu seyrine de vurgu yapmıştır (Tercüman, 6 Kasım 1964). Bu söylem mevcut diplomatik adımları 1930'ların köklü ilişkilerinin devamı olarak sunmaktadır.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise görüşmelerle ilgili Moskova Radyosu'na verdiği demeçte; büyük samimiyet içinde yapılan görüşmelerin müspet sonuçlandığını, görüştüğü Sovyet liderlerinin hepsinden Türkiye'ye karşı sıcak bir alaka gördüğünü dile getirmiştir (Milliyet, 6 Kasım 1964).

Ankara siyasal çevrelerinde olumlu karşılanan Ortak Bildiri "memnuniyet verici" olarak yorumlanmıştır. Ulus gazetesine göre bildiride dikkati çeken önemli hususların başında "İki komşu ülkenin uluslararası gerginliğin yumuşatılması için, Doğu ile Batı arasında geçen yıldan beri kendini gösteren yumuşama eğiliminin geliştirilmesi konusunda daha da çaba harcaması gerektiği noktasında birleşilmiş olması" gelmektedir. Ulus Ortak Bildiri'yi birinci sayfada manşetten vererek Kıbrıs'ta iki cemaatin varlığının kabul edilmesini olumlu bir gelişme olarak yorumlamıştır (7 Kasım 1964).

Ortak Bildiri'de; iki ülkenin sosyal sistemleri farklı olmasına karşın "barış içinde bir arada yaşama ilkesi" gereğince dostane ilişkilerinin sürdürüleceği, uluslararası hukuka

saygı gösterileceği, Kıbrıs'ta iki toplumun varlığının tanınacağı ve adanın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına riayet edileceği noktasında uzlaşı sağlanmıştır. Ayrıca ticari ilişkiler kapsamında alınıp satılacak mallar konularında görüş birliğine varılmıştır (Tercüman, 7 Kasım 1964). İki taraf Lenin ve Atatürk devrinde ortaya konan iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve karşılıklı güvene dayanan iş birliğinin kuvvetlendirilmesi için tüm imkânların bulunduğunu ortaya koymuşlardır (Tercüman, 7 Kasım 1964).

Milliyet Abdi İpekçi'nin takip ettiği temasları ve gelişmeleri manşetten görmüş, "Ruslar, Kıbrıs anlaşmasını kabul etti" manşeti ile çıkmıştır (İpekçi, 6 Kasım 1964). Böylece İpekçi haberi Türk dış politikasının zaferi olarak sunmaktadır. "Ruslar kabul etti" ifadesi, diplomatik müzakereyi Türkiye'nin kazandığı bir müzakere süreci olarak okumaktadır. Ortak Bildiri'yi manşete taşıyan Vatan gazetesi "Devamlı bir barış kurulacak" (7 Kasım 1964) manşetiyle iyi komşuluk ilişkilerinin tesisi ve Kıbrıs sorununu merkeze alan ve liberal-merkez sağ konumlanmasını yansıtan iyimser-uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemiştir Vatan'ın barış vurgusu olayı ikili ilişkilerden çıkarıp evrensel bir barış anlatısına taşımaktadır. Aynı tarihli Dünya gazetesi Ortak Bildiri'yle ilgili "Sovyetlerle görüş birliğine varıldığı" yönünde pragmatist bir değerlendirme yapmıştır (7 Kasım 1964). Cumhuriyet gazetesi, görüşmelerde Kıbrıs konusunda "mutabakat sağlandığını" bildirmektedir (7 Kasım 1964). Bu haber dili Cumhuriyet'in ulusal çıkar odaklı ideolojisine bir örnek teşkil etmektedir. Akşam, iki ülkenin rejimlerinin farklı olduğuna vurgu yaparak buna rağmen taraflar arasında dostluğun gelişeceğini, görüşmelerin olumlu yanı olarak öne çıkarmıştır (7 Kasım 1964).

Yayınlanan Ortak Bildiri ikili ilişkilerin gelişmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim "farklı sosyal sistemlere sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşaması" ilkesine özellikle dikkat çekilmiştir. Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı, Türkiye'nin beklentilerini karşılayacak bir düzeye ulaşmıştır. Adada iki toplumun varlığı ve hakları Sovyet yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte bildiride federasyon tezine doğrudan bir gönderme yapılmamıştır. Erkin'in söz konusu ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da ilerlemesine katkı sağlamıştır.

Sonuçları itibarıyla genel anlamda olumlu karşılanan Dışişleri Bakanı Erkin'in ziyareti, basında ilgiyle takip edilmiştir. Ulus gazetesindeki köşesinde Cihat Baban, Sovyet Rusya'nın Joseph Stalin döneminde İkinci Dünya Savaşı sonrasında Boğazlar ve Doğu illerine yönelik ileri sürdüğü taleplerden, imzalanan Ortak Bildiri ile resmen vazgeçtiğini vurgulamıştır (Baban, 8 Kasım 1964). Vatan gazetesi yazarı Naim Tirali, Kıbrıs ile ilgili kısmının dünya ve Türk kamuoyunda yaratacağı olumlu etki dolayısıyla bildiriyi "başarılı" olarak nitelemiştir. Tirali'ye göre, Sovyet Rusya'nın belirli ölçüde Türk tezine yaklaşması, iki ülke arasındaki soğukluğu ortadan kaldıracaktır (Tirali, 8 Kasım 1964). Milliyet gazetesinden Abdi İpekçi ise Moskova'nın izleyeceği Kıbrıs politikasının, Türk milletinin Sovyetlerle yakınlaşmasında çok önemli rol oynayacağını vurgulamıştır. Ortak Bildiri'deki

ifadeleri değerlendiren İpekçi, "Moskova'da elde edilebileceğin azamisi" yorumunu yapmıştır (İpekçi, 7 Kasım 1964).

Yurda döndükten sonra TBMM'de SSCB gezisi ile ilgili söz alan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Türkiye'nin dış politikasını açıklarken "Komşularımızla ve Asya-Afrika memleketleriyle daha kesif münasebetler tesis kararındayız" diyerek "Rusya'nın iyi münasebet teklifini reddedemezdik" beyanında bulunmuştur. Cumhuriyet Senatosu'nun 12 Kasım 1964 tarihli oturumunda Moskova seyahati ile ilgili bilgi veren Dışişleri Bakanı Erkin, gayelerinin Türkiye'nin etrafında bir barış çemberi kurmak olduğunu dile getirmiştir. Erkin, kültürel iş birliği ile ilgili imzalanan anlaşmanın içeriği ve Kıbrıs konusunda kat edilen mesafe hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Erkin iyi komşuluk münasebetlerine sadık kalındığını, Türkiye'nin milli meselesi olan Kıbrıs sorunu konusunda Türk tezini izah ettiğini, Sovyetlerin de bunu benimsediklerini vurgulamıştır (Akşam, 13 Kasım 1964). Erkin'in açıklamasında belirttiği üzere, Sovyetlerin Enosise karşı olduklarını ve Kıbrıs'ta iki cemaatin varlığını kabul ettiklerini ifade etmesi Türkiye açısından önemli ve olumlu bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

1960–1964 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri, esas itibarıyla normalleşme süreci çerçevesinde gelişim göstermiştir. Dönemin başlıca gelişmeleri arasında 28 Haziran ve 8 Temmuz 1960 tarihlerinde Sovyet lider Kruşçev ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel arasında mesaj teatisi, Ekim 1960'ta Dışişleri Bakanı Selim Sarper ve Kruşçev görüşmesi ile dönemin en öne çıkan gelişmesi olarak 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihli Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti yer almaktadır. Bu yönüyle çalışma, Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşme dönemini Kıbrıs sorunu bağlamında ve ulusal basında Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Tercüman, Ulus ve Vatan gazetelerini inceleyerek irdelemektedir.

1964 yılı sonuna gelindiğinde, Türk-Sovyet ilişkileri normalleşme süreci doğrultusunda ilerlemeye devam etmiştir. Bu iyileşmeyi bir yönüyle Türk ekonomisinin karşılaştığı sorunlara ve Kıbrıs bunalımıyla ortaya çıkan ikili ilişkileri düzeltme ihtiyacına; diğer yönüyle ise Türk-Amerikan ilişkilerinin yukarıda bahsedilen çeşitli olaylar sonucu bozulmasına borçludur. Türkiye'nin Batı bloğunun bir parçası olarak görülen CENTO ve Bağdat Paktı gibi bölgesel oluşumlara dahil olması, Küba bunalımı bağlantılı olarak Sovyetler Birliği'nin Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesini talep etmesi Türkiye ile SSCB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesine rağmen 1960'tan başlayarak iki ülke arasında imzalanan ticaret protokolleriyle ekonomik ilişkiler düzenlenmiştir.

Küba bunalımının ardından Türkiye'de konuşlanan Jüpiter füzelerinin ABD tarafından sökülmesi ve 1964 yılında Johnson mektubunun Türk siyasi çevrelerinde ve kamuoyunda yaratmış olduğu hayal kırıklığı, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine neden olurken, dış politikada çok yönlü stratejinin uygulanmaya

başlamasının önünü açmıştır. Dünya siyasetinde ve ekonomisinde 1960'lı yıllarda yaşanan dönüşüm de bu noktada etkili olmuştur. Kalkınmacılık ve planlama temelli ekonomi politikaları Türkiye'de de belli oranda karşılık bulmuştur. Bu noktada SSCB'nin az gelişmiş ülkeler için önerdiği 'kapitalist olmayan kalkınma yolu' olarak adlandırılan model başta Türkiye İşçi Partisi tarafından benimsenmiş ve Türkiye'nin mevcut koşullarına göre geliştirilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan Batı bloğunun Kıbrıs sorununda genel anlamda Türkiye'yi yalnız bırakması ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova yönetimini ziyaretinin ardından SSCB'nin Türkiye'nin Kıbrıs tezine destek vermesi, ilişkilerde normalleşmeyi sağlayan etkenlerdir. Sovyetler Birliği'nin ikili görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Stalin yönetiminde Boğazlar ve Doğu illerine yönelik taleplerinden vazgeçtiğini açıklaması da ilişkileri normalleşme sürecine yöneltmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceği açısından Erkin'in ziyareti sırasında Kıbrıs konusundaki görüş ayrılıklarının giderilmesi önemli ve olumlu bir adım olmuştur. Yayınlanan ortak bildiride, Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması, Enosisin reddedilmesi, adadaki iki toplumun haklarına saygı gösterilmesi, varlıklarının tanınması ve sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi gibi hususlar önemli kazanımlar olarak öne çıkmıştır. Bu yönüyle Kıbrıs sorunu Türk-Sovyet ilişkilerinde iki ülke arasındaki diplomatik yakınlaşmayı hızlandıran bir işlev görmüştür.

Diğer taraftan ulusal basın Dışişleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretine yakın ilgi göstermiştir. Yukarıda değinilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, gazetelerin birinci sayfasında manşetten yer bulan ziyaret ayrıca köşe yazarları tarafından da ilgiyle yorumlanmıştır. Ulusal basındaki hâkim görüş, Sovyetlerin izleyeceği Kıbrıs politikasının Türk-Sovyet ilişkilerinin yakınlaşmasında çok önemli rol oynayacağı şeklindedir. 'Dostane ilişkiler', 'iyi komşuluk ilişkileri', 'iş birliği', 'görüş birliği', 'müspet', 'mutabakat' ifadeleri basının ortak olarak kullandığı olumlu kavramlardır. En belirgin olumsuz kavramsallaştırma 'kaba diplomasi' ifadesiyle sağ-muhafazakâr anti-komünist Tercüman gazetesinde saptanmıştır. Bu ifade Sovyetler Birliği'nin geçmişteki tutumunu meşrulaştırmadan olumsuz bir imge yaratmaktadır. Tercüman'ın Lenin ve Atatürk devrine yaptığı atıf, mevcut diplomatik adımları özgün bir girişim olarak değil, 1930'ların köklü ilişkilerinin devamı olarak sunmaktadır ki bu durum Tercüman'ın anti-komünist ideolojisiyle tam bir uyum sağlamaktadır. Olumsuza dönük bir söylem Akşam gazetesinde yer almıştır. Akşam iki ülke arasındaki ideolojik farklılığı 'ayrı rejimler' ifadesiyle vurgulamıştır. Öte yandan 'enosis', 'barış içinde bir arada yaşama', 'federasyon-federatif sistem', 'iki toplumun varlığı' Kıbrıs görüşmelerindeki ana temalar olarak öne çıkmaktadır. 1965 yılından itibaren ise Feridun Cemal Erkin'in ziyaretini üst düzey başka ziyaretler takip edecek ve ilişkilerde iş birliği dönemine geçilecektir.

Kaynakça

Akşam. (1960, 1 Eylül; 1960, 8 Ekim; 1964, 23 Haziran; 1964, 1 Kasım; 1964, 4 Kasım; 1964, 7 Kasım; 1964, 13 Kasım).

Armaoğlu, F. (1995). *20. yüzyıl siyasî tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)* (14. baskı). Alkım Yayınevi.

Atay, F. R. (1964, 13 Ağustos). Sovyet tezinin zaafı. *Dünya.*

Atılgan, G. (2001). Türkiye sosyalist hareketinde anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık (1920-1971). B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)* içinde (ss. 661-704). İletişim Yayınları.

Aziz, A. İ. (1969a). 1964 yılında Kıbrıs buhranı ve Sovyetler Birliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 24(3),* 167-210.

Aziz, A. İ. (1969b). Sovyetler'in Kıbrıs tutumları 1965-1970. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 24(4),* 201-244.

Baban, C. (1964, 8 Kasım). Ankara ve Moskova tebliğ. *Ulus.*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1/173-52-11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2/181-66-9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2/181-70-1.

Coşkun, Y. (2018). 1950'ler ve 60'larda Kıbrıs sorunu ve Türk-İngiliz politikaları. *Tarih Okulu Dergisi, 11(34),* 853-868.

Cumhuriyet. (1960, 1 Eylül; 1964, 24 Şubat; 1964, 1 Kasım; 1964, 4 Kasım; 1964, 7 Kasım).

Çağlayangil, İ. S. (1990). *Anılarım.* Yılmaz Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA). 571-35868-141642-2.

Dünya. (1964, 23 Haziran; 1964, 7 Kasım).

Ereker, F. A. (2019). NATO'nun güvenlik anlayışı ve stratejik konseptleri (Güvenlik Yazıları Serisi, No. 23). *Türkiye Güvenlik Portalı*. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATOStratejikKonseptleri_FulyaAksuEreker_v.1.pdf

Erhan, Ç. (2001). NATO stratejileri ve Türkiye. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)* içinde (ss. 570-571). İletişim Yayınları.

F. C. Erkin Kıbrıs konusunda Mecliste geniş izahat verdi. (1964, 24 Şubat). *Cumhuriyet.*

Fırat, M. (2001). Yunanistan'la ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)* içinde (ss. 716-768). İletişim Yayınları.

Gençalp, E. (2014). *Türk basınında Sovyet imgesi (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Gromıko ve Erkin görüşmelerin müspet sonuçlandığını bildirdi. (1964, 6 Kasım). *Milliyet.*

Gülen, A. (2014, 11-13 Aralık). Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında Kıbrıs sorunu (1961-1965) [Bildiri sunumu]. *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu,* KKTC. https://www.academia.edu/124881722/

Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000.* Mozaik.

İpekçi, A. (1964a, 1 Kasım). Kıbrıs konusunda Moskova'da beliren görüş birliği. *Milliyet.*

İpekçi, A. (1964b, 1 Kasım). Moskova'da Kıbrıs işi görüşüldü. *Milliyet.*

İpekçi, A. (1964c, 6 Kasım). Ruslar Kıbrıs anlaşmasını kabul etti. *Milliyet.*

İpekçi, A. (1964d, 7 Kasım). Moskova'nın resmileşen Kıbrıs görüşü. *Milliyet.*

İşçi, O., Hirst, S. J., & Bayraktar, O. (2024). 'Let the Black Sea unite us': The 1967 Soviet-Turkish industrial agreement and Ankara's Cold War rapprochement with Moscow. *Southeast European and Black Sea Studies,* 1-22.

Kasım, K. (2007). Soğuk Savaş dönemi sonrası Kıbrıs sorunu. *Akademik Bakış, 1(1),* 57-72.

Kruşçef iktisadi yardım teklif etti. (1960, 8 Ekim). *Akşam.*

Lotz, N. L. B., & Örnek, C. (2026). The Cold War in Turkey's industrialization: The cases of the Ereğli and İskenderun iron and steel plants. *New Perspectives on Turkey.*

Milliyet. (1960, 1 Eylül; 1964, 6 Kasım).

Ortak bildiri. (1964, 7 Kasım). *Tercüman.*

Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilişkileri 1960-1980.* Atatürk Araştırma Merkezi.

Rusya Kıbrıs görüşümüzü kabul etti. (1964, 7 Kasım). *Tercüman.*

Sander, O. (1998). *Siyasi tarih 1918-1994.* İmge Kitabevi.

Somel, A. (2007). Kalkınma plancılığının kökenleri ve Türkiye deneyimine eleştirel bir bakış. *Memleket Siyaset Yönetim, 2(4),* 1-29.

Sovyetler Kıbrıs için nota verdi. (1964, 23 Haziran). *Akşam.*

Sovyetler Türkiye ve Yunanistan'a mesaj gönderdi. (1964, 23 Haziran). *Dünya.*

Şener, M. (2007). Türkiye İşçi Partisi. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Sol (Cilt 8,* ss. 356-417). İletişim Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Kıbrıs meselesinin tarihçesi: BM müzakerelerinin başlangıcı. Erişim tarihi: 2 Ekim 2025, https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa

Tamçelik, S. (2019, 25 Ekim). İsmet İnönü'nün koalisyon hükümetleri döneminde Kıbrıs meselesi ve takip edilen uluslararası politika (1961-1965) [Bildiri sunumu]. *Ulusal Kahraman, Devlet Adamı: İsmet İnönü Sempozyumu*, İzmir. https://www.academia.edu/40752956/

Tellal, E. (2000). *Ulusralarası ve bölgesel gelişmeler çerçevesinde SSCB-Türkiye ilişkileri 1953-1964* (Tezler Dizisi: 10). Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Tercüman. (1964, 1 Kasım; 1964, 4 Kasım; 1964, 6 Kasım; 1964, 7 Kasım).

Tirali, N. (1964, 8 Kasım). Ortak bildiri ve sonrası. *Vatan.*

Toluner, S. (1977). *Kıbrıs uyuşmazlığı ve milletlerarası hukuk.* Fakülteler Matbaası.

Türkiye barış çemberi kuruyor. (1964, 13 Kasım). *Akşam.*

Türk-Rus ortak bildirisi olumlu karşılandı. (1964, 7 Kasım). *Ulus.*

Türk-Sovyet kültür anlaşması imzalandı. (1964, 6 Kasım). *Tercüman.*

UK National Archives (UKNA). FCO51/244, FCO51/296.

Ulus. (1960, 1 Eylül; 1964, 6 Kasım; 1964, 7 Kasım).

U.S. Department of State. (1968). Foreign relations of the United States, 1964–1968, Volume XVI: *Cyprus; Greece; Turkey (FRUS).* U.S. Government Printing Office.

Van Dijk, T. A. (1993). *Principles of critical discourse analysis. Discourse & Society, 4(2),* 249-283.

Vatan. (1960, 1 Eylül; 1964, 7 Kasım).

Yeşilbursa, B. K. (2026). Turco-Soviet relations during the Cold War era (1945-1991). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 11(1),* 866-929.

Resim 1 Erkin ve Gromıko Görüşmesi

Halk'a ve olaylara

Tercüman

HER SABAH DÜNYA YENİDEN KURULUR, HER SABAH TAZE BİR BAŞLANGIÇDIR

PAZAR 1 KASIM 1964

ÖMER NASUHİ BİLMEN'in
Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri
5 inci cilt çıktı

Şemsi Kuseyri Moskova'dan bildiriyor

RESMİ TEMASLAR BAŞLADI

Erkin ve Gromiko, Kıbrıs işini görüştü

GONG
Telgraf!
Rusya'dan sevgilerle..
F. C. ERKİN

"Bayar H. Cahit'i af dilemeden affetmişti Bayar'ın affı için af dilemesi şart değil,,

GÜNAYDIN
5 ÇAYI
KABUL GÜNÜ
DANSEDELİM

Görüşmede Rusya'nın Türkiye'ye yardımı meselesi de ele alındı

Moskova'dan notlar.

Eski "Kaba Diplomasi,,yi Terkeden Ruslar, şimdi "Yakınlaşma Havası,, içinde

JANDARMA KÖYLERİ

Elektrik, havagazı

Kaynak: Tercüman, 1 Kasım 1964.

Resim 2 Enosis'in Reddi

YENİ DERGİ

Cumhuriyet

41. yıl sayı 14459

KURUCUSU: YUNUS NADİ

Pazar 1 Kasım 1964

Türk - Sovyet görüşmeleri başladı

Turhan Aytul MOSKOVA'dan BİLDİRİYOR

Ruslar "ENOSİS'i kabul etmiyoruz,, dedi

Gromiko

Moskova 31 —
Erkin ve Gromiko bugün Moskovada iyi sözlerin fiiliyatla desteklenmesi kararını aldılar ve bunu Türk - Rus dostluğu şerefine kaldırdıkları kadehlerle teyid ettiler.

Müzakereler

Yunan basınına göre Erkin'in Moskovada başarı kazanması güç olmayacak

Atina, 31 (Özel muhabirimizden) —

Dışişleri Bakanımız Feridun Cemal Erkin (sağda) ve Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Gromiko (solda) dün Kıbrıs konusunda yapılan görüşmelerde

Doğudaki sorgunçular bir

Öğrencile açılış tör aralarınd

Meclisi açılıyor

Kaynak: Cumhuriyet, 1 Kasım 1964.

Resim 3 Müspet Gelişmeler

Türk - Sovyet münasebetlerinde müspet inkişaflar kaydedildi

F. C. Erkin bu gece Rusya'dan dönüyor

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, bugece Ankara'ya dönecektir. KLM uçağı ile saat 15.50'de Viyana'dan hareket edecek olan Erkin, saat 22.10 da Esenboga Hava Alanında olacaktır.

Dışişleri Bakanı Erkin, programında bir değişik lik yaparak, 6 Kasım günü de temaslarına devam et mek üzere Moskova'da kalacağı, böylece de ayrılış zamanını birgün geciktireceği yolunda Moskova'da bulunan muhabirlerin verdikleri haberler, gerçekleş memiştir. Bilindiği gibi bu konuda Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, NATO Genel Sekreteri nin gelişi sebebiyle, Erkin'in ancak kesin bir zorunluk halinde Mosko - va ziyaretinin birgün daha uzatılma sının bahiskonusu olabileceğini a- çıklamışlardı.

MOSKOVA ELÇİLİĞİMİZDEKİ YEMEK

ÖZEL

MOSKOVA, 5 (A.A.) — Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Büyükelçiliğimizde Sov- yet Dışişleri Bakanı Gromiko se- refine verdiği öğle yemeğinde Gro- miko'dan başka Başbakan Birinci Yardımcısı Novikov, Soyyet Yük- sek Birlik Şürası Başkanı Speido mov Dışişleri Bakan Yardımcıları Kuzneçof ve Lapin, Moskova Be- lediye Başkan Yardımcısı Samoda- yef, Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkanı Moloçkov, Orta şark Dairesi Başkanı Büyükelçi

(Sonu Sa. 7 Sü. 3 de)

Şu En Lai

Şu çehreyi iyi

Bu zat C. H. P. Millet teker teker öldürmek

Şu yandaki resme iyi bakı- nız Lombrozo sağ olsa idi, bu çehreyi bütün çizgileri ile onun tetkikine sunar ve bu zat hak- kında ne yapılması icabettiği- ni ünlü kişiden sorardık. Bu sat girtlağına kadar borçlu, ku- mar masasından kalkmayan, meclis bize mesar olursa dahi Cemal Gürsel'e oy vermeyeceğiz dedik! Rüzim Reisicumhur adı- yımız olan Ali Fuat Başgil'i na- sıl kaçırdıklarını bilmiyorsu- nuz? Hâlâ bizi çalışmıyorsunuz diye itham ediyorsunuz! her tü- lü usullerle tehdit edildik, fa- kat istediklerini yapmadık!

AKŞAM

TÜRKİYENİN EN ÇOK OKUNAN AKŞAM GAZETESİ

İlâvemizi istemeyi unutmayınız

KASIM 7 1964 CUMARTESİ

KIBRIS

Anlaşmazlık, iki Millî Cemaatin varlığını tanıma esasına uygun barışçı yollarla halledilmelidir

TİCARET

İki memleket arasında Ticaretin gelişmesi için karşılıklı olarak eksper heyetleri gönderilecektir

BARIŞ İÇİN

Barışın Takviyesi, Milletlerarası gerginliğin yumuşaması gayret sarfında görüş birliğine varıldı

"Ortak bildiri,, yayınlandı

Bayar kalb krizi geçirdi

Ayrı rejimlere rağmen 2 ülke arasındaki dostluk gelişecek

10 KASIM'da AKŞAM'da

ATATÜRK ATATÜRK'Ü ANLATIYOR

«Ben, MUSTAFA KEMAL, Bir Tarih Belgesi olarak konuşuyorum!

Demirel AP Başkanlığı için adaylığını açıkladı

ERKİN DÜN GECE

Kaynak: Ulus, 6 Kasım 1964.

Resim 4 Ortak Bildiri

AKŞAM

TÜRKİYENİN EN ÇOK OKUNAN AKŞAM GAZETESİ

İlâvemizi istemeyi unutmayınız

KASIM 7 1964 CUMARTESİ

KIBRIS

Anlaşmazlık, iki Millî Cemaatin varlığını tanıma esasına uygun barışçı yollarla halledilmelidir

TİCARET

İki memleket arasında Ticaretin gelişmesi için karşılıklı olarak eksper heyetleri gönderilecektir

BARIŞ İÇİN

Barışın Takviyesi, Milletlerarası gerginliğin yumuşaması gayret sarfında görüş birliğine varıldı

"Ortak bildiri,, yayınlandı

Bayar kalb krizi geçirdi

Ayrı rejimlere rağmen 2 ülke arasındaki dostluk gelişecek

10 KASIM'da AKŞAM'da

ATATÜRK ATATÜRK'Ü ANLATIYOR

«Ben, MUSTAFA KEMAL, Bir Tarih Belgesi olarak konuşuyorum!

Demirel AP Başkanlığı için adaylığını açıkladı

ERKİN DÜN GECE

Kaynak: Akşam, 7 Kasım 1964.

Resim 5 Rusya ile Mutabakat

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADİ

41. yıl sayı 14465 — Cumartesi 7 Kasım 1964

Kıbrıs konusunda Rusya ile mutabakata varıldı

Ortak bildiri açıklandı

Kültür anlaşması imzalanırken — Telef oto: UPİ-TASS Moskova - İstanbul - Cumhuriyet

« Guardian », " Şaşılacak ne var? „ diye soruyor

Kaynak: Cumhuriyet, 7 Kasım 1964.

Resim 6 Devamlı Barışın Tesisi

Ortak Bildiri Yayınlandı

Tebliğ iyi komşuluk ve Kıbrıs dâvâmız yönünden büyük bir önem taşıyor

«Devamlı Bir Barış Kurulacak»

Feridun Cemal Erkin Moskova'dan ayrıldı

NATO Genel Sekreteri ile Kıbrıs meselesi görüşüldü

Genel Sekreter «NATO» nun tenkid edilmesine sinirlendi

Penisilinden daha kuvvetli bir ilâç bulundu

Süleyman Demirel Genel Başkanlığa adaylığını koydu

A.B.D. Seçimleri ve Kennedy Başarısı

Kaynak: Vatan, 7 Kasım 1964.

BÖLÜM 4

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KONYA'DA SİYASİ GELİŞMELER (1923-1950)

ÖZET

Bu çalışma, 1923-1950 yılları arasında Konya'da yaşanan siyasî gelişmeleri, parti teşkilatlanmalarını, milletvekili ve belediye seçimlerini, seçim propagandalarını ve tek partili hayattan çok partili siyasî hayata geçiş sürecini incelemektedir. Araştırmada Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin Konya'daki teşkilatlanması, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gördüğü ilgi, Millî Kalkınma Partisi'nin şehirdeki faaliyetleri ve 1946'dan itibaren Demokrat Parti öncülüğünde gelişen siyasî rekabet ele alınmaktadır. Tek parti döneminde adayların merkezden belirlenmesi ve seçimlerde gerçek bir siyasî rekabetin bulunmaması, dönemin seçim anlayışının temel özellikleri arasında değerlendirilmiştir. Buna karşılık 1930 belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen ilgi ve 1946 seçimlerinde muhalif adayların yürüttüğü propaganda faaliyetleri, Konya'da iktidara yönelik toplumsal hoşnutsuzluğun ve muhalefet arayışının varlığını ortaya koymaktadır. Çalışmada arşiv belgeleri, yerel basın, resmî yayınlar ve hatıratlardan yararlanılarak Konya'nın siyasî hayatı Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemindeki siyasî modernleşme ve demokratikleşme süreciyle ilişkilendirilmektedir. Böylece Konya örneği üzerinden tek parti yönetiminin mahallî dinamikleri, seçim kültürünün gelişimi ve çok partili hayata geçişin yerel boyutları aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konya, Erken Cumhuriyet Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti, seçimler, siyasî propaganda.

POLITICAL DEVELOPMENTS IN KONYA DURING THE EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923–1950)

ABSTRACT

This study examines the political developments in Konya between 1923 and 1950, focusing on party organization, parliamentary and municipal elections, electoral propaganda, and the transition from one-party rule to multiparty politics. It explores the local organization of the Republican People's Party (CHP), the public interest in the Free Republican Party (SCF) in 1930, the activities of the National Development Party (MKP), and the emergence of political competition, particularly with the rise of the Democratic Party (DP) from 1946 onwards. The central features of elections during the one-party period, including the central determination of

candidates and the absence of genuine political competition, are examined in detail. In contrast, the support received by the SCF during the 1930 municipal elections and the propaganda activities of opposition candidates in the 1946 elections reveal the persistence of public discontent and demands for political alternatives in Konya. Drawing on archival documents, local newspapers, official publications, and memoirs, the study situates Konya's political experience within the broader processes of political modernization and democratization in early Republican Turkey. By focusing on Konya as a local case study, it seeks to illuminate the dynamics of one-party rule at the provincial level, the development of electoral culture, and the local dimensions of Turkey's transition to multiparty politics.

Keywords: Konya, Early Republican Period, Republican People's Party, Free Republican Party, Democratic Party, elections, political propaganda.

ÖNSÖZ

Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1950), Türkiye'nin modernleşme sürecinin en yoğun, en dönüştürücü ve aynı zamanda en tartışmalı safhalarından birini oluşturur. Tek parti rejiminin ideolojik ve idarî aygıtları aracılığıyla hayata geçirilen köklü inkılaplar, merkezîleşme politikaları ve sosyal yapının yeniden yapılandırma teşebbüsleri, ülkenin her bölgesinde farklı tepkiler, uyum biçimleri ve gerilim alanları üretmiştir. Bu süreçte Konya gibi derin tarihî kökleri, muhafazakâr sosyal dokusu, tarım ağırlıklı ekonomisi ve Selçuklu mirasıyla şekillenmiş bir merkez, Cumhuriyet'in taşradaki tecrübesini anlamak bakımından özel bir mevkii vardır.

Bu çalışma, 1923-1950 yılları arasında Konya'da cereyan eden siyasî gelişmeleri, parti teşkilatlanmalarını, milletvekili ve belediye seçimlerini incelemektedir. Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin mahalli teşkilatlanması, 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi, Millî Kalkınma Partisi'nin kısa soluklu varlığı ve özellikle 1946'dan itibaren çok partili hayata geçiş sürecinde Demokrat Parti'nin yükselişi, Konya özelinde ele alınmıştır. Tek parti döneminin "sözde seçimleri"nden, açık oy-gizli tasnif tartışmalarına, belediye seçimlerindeki muhalif listelere ve propaganda usullerine kadar uzanan bu süreç, yalnızca mahallî bir tarih anlatısı değil, aynı zamanda Türkiye'de siyasî modernleşme, demokratikleşme ve seçim kültürünün gelişiminin mikro seviyedeki bir yansımasıdır. Konya'nın muhafazakâr kimliği,

inkılaplara karşı kısmi dirençleri, eşrafın siyasî rolü ve halkın ekonomik sıkıntıları, merkezî politikalara verilen tepkilerin nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. 1930 belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gördüğü ilgi ile 1946 seçimlerinde muhalif listelerin aldığı destek, tek parti döneminin mutlak bir sessizlik ve itaat dönemi olmadığını, siyasî rekabet potansiyelinin her zaman var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada arşiv belgelerinden mahalli basına, resmî yayınlardan hatıratlara kadar geniş bir kaynak yelpazesi kullanılarak, Konya'nın erken Cumhuriyet siyasî hayatına dair bir tablo çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın, hem Konya tarihine hem de Türkiye'de çok partili demokrasiye geçiş sürecinin mahallî dinamiklerini anlamaya katkı sağlaması en büyük temennimdir. Konya'nın siyasî geçmişini aydınlatmaya çalışan bu mütevazı katkı, gelecekte yapılacak daha kapsamlı araştırmalara bir basamak olabilirse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Prof. Dr. Ömer AKDAĞ

Konya, 19 Ekim 2026

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KONYA'DA SİYASİ GELİŞMELER (1923-1950).....1
KISALTMALAR.....4
GİRİŞ.....5
KONYA'DA SİYASİ GELİŞMELER.....5
Cumhuriyet Halk Fırkası / Partisi.....6
Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF).....7
Millî Kalkınma Partisi (MKP).....11
KONYA'DA MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ.....12
Tek Partili Dönemde Seçimlerin Genel Özellikleri (1923-1945).....12
Tek Partili Dönemde Milletvekili Kriterleri ve Köylü Milletvekili.....13
Konya'da Tek Partili Dönem Genel Seçim Propagandaları (1923-1945).....14
Konya'da Tek Partili Dönem Genel Seçimleri (1923-1945).....15
Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçim Propaganda Faaliyetleri (1945-1950).....17
Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri (1945-1950).....21
CHP 'nin Adayları.....22
DP'nin Adayları.....23
MKP'nin Adayları.....24
Bağımsız Adaylar.....24
Seçimler.....25
KONYA'DA BELEDİYE SEÇİMLERİ.....32

Konya Belediyesi....32
KONYA'DA TEK PARTİLİ DÖNEMDE BELEDİYE SEÇİMLERİ (1923-1945)....33
Propaganda Faaliyetleri....33
Belediye Seçimleri (1923-1945)....34
Taşra Belediye Başkanları....34
KONYA'DA 1930 BELEDİYE SEÇİMİ....36
Belediye Meclis Üyesi Adayları ve Propaganda Faaliyetleri....36
Belediye Seçimleri....37
KONYA'DA ÇOK PARTİLİ DÖNEM BELEDİYE SEÇİMİ(1945-1950)....39
Propaganda Faaliyetleri....39
Adaylar ve Seçimler....44
Muhalif Adaylar....45
Halk Listesi....45
Kazım Gürel Listesi....46
Adliyeciler Listesi....47
SEÇİMLER....48
SONUÇ....63
BİBLİYOGRAFYA....64

KISALTMALAR

ACF: Ahali Cumhuriyet Fırkası

ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti

CHF:Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP:Cumhuriyet Halk Partisi

HİF:Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İTF; İttihat ve Terakki Fırkası

LCİÇF: Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TBMMBHİM: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

TCF:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Vd: ve devamı.

GİRİŞ

Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1950), modernleşme döneminin en yoğun ve dönüştürücü safhasını teşkil eder. Bu dönem, tek parti rejimi altında tatbik edilen köklü düzenlemeler (laiklik, harf inkılabı, şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması vb.), merkezileşme politikaları ve iktisadi-sosyal açıdan yeniden yapılandırma faaliyetleriyle karakterizedir. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF, 1935'ten sonra CHP), devletin ideolojik vasıtası olarak fonksiyonunu ifa ederken, mahalli seviyede bu politikaların uygulanması ve kabulü, şehirlerin tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına göre farklı tepkiler üretmiştir. Bu bağlamda, Konya gibi muhafazakâr kimliği güçlü, tarım ağırlıklı ve Selçuklu mirasıyla derin dini-kültürel kökleri olan bir merkez, erken Cumhuriyet siyasi hayatında önemli bir yer teşkil eder.

Konya, Cumhuriyet'in ilanından itibaren yeni döneme entegrasyonunda hem uyum hem de gerilim unsurları barındırmıştır. Millî Mücadele döneminde stratejik öneme sahip olan şehir, Cumhuriyet sonrası dönemde CHF'nin güçlü teşkilat yapısına ev sahipliği yapmış, ancak muhafazakâr taban sebebiyle inkılaplara karşı kısmi dirençler meydana gelmiştir. Bahse konu bu tepkiler, Konya özelinde daha çok sessiz uyum, kısmi memnuniyetsizlik ve kültürel miras endişesi şeklinde kendini göstermiştir.

KONYA'DA SİYASİ GELİŞMELER

1919 yılının Eylül ayında, Sivas Kongresi'nde Anadolu'daki bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin tek çatı altında toplanmasıyla Halk Fırkasının oluştuğu kabul edilmektedir. İstanbul'da 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Anadolu'yu, Rauf Bey'in başkanlığındaki Felah-ı Vatan Grubu temsil etmiştir. İstanbul'un resmen işgaliyle Ankara'da 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM'de, bütün milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüne kadar tek vücut olarak meclis çalışmalarına devam etmişlerdir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, "İstanbul'un devamı" algısını hukuken bitirerek ve "yeni devlet inşası" safhasına geçişi belirginleştirerek, birliğin "mecburi" olduğu dönemi geride bırakmıştır. Bu süreç, muhalefetin resmileşmesini tetiklemiş ve Birinci Meclis'te hem çok renkli hem de gergin bir döneme kapı açmıştır[1]. Bu tarihten sonra "İkinci Grup" olarak ifade edilen bir muhalefet grubu doğmuştur. Teşkilat-ı Esasiye ve Başkomutanlık Kanunu gibi

[1] Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim Yayınları İstanbul 1994, s. 109 vd.

görüşmelerde muhalefet kendisini biraz daha etkin şekilde hissettirmiştir. Konya milletvekillerinin büyük çoğunluğu Birinci Grup'a (Müdafaai Hukuk Grubu) yakın durmuş veya bağımsız duruş sergilemişlerdir. İkinci Grup'ta sadece Arif (Baysal) Bey yer almıştır[2].

Zafer kazanıldıktan sonra Lozan görüşmeleri sırasında, İkinci Grup'a ait milletvekillerinin İsmet Paşa'yı kıyasıya eleştirmeleri üzerine, imzalanacak antlaşmanın riske edilmemesi ve yeni kurulacak devletin temel niteliklerinin oluşmasına zemin hazırlamak üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir[3] Yenilenen mecliste muhalif milletvekillerinin tamamına yakını elenmiştir. Bu mecliste Konya milletvekillerinden 3 isim yer almıştır: Hacı Bekir Sümer, Musa Kazım Onar ve Refik Koraltan.

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de beş adet siyasi parti kurulmuştur. Bunlardan biri Cumhuriyet Halk Fırkası'dır. Cumhuriyetin ilanından önce kurulmuştur. Cumhuriyet tarihinin en uzun ömürlü siyasi partisidir. İki tanesi (TCF ve SCF) kısa bir süre faaliyet gösterdikten sonra kapatılmışlardır. Diğer iki tanesi ise (ACF ve LCİÇF) ise kuruluş safhasında kapatılmışlardır.

Cumhuriyet Halk Fırkası / Partisi

9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kurulmuştur[4]. Cumhuriyet'in ilanından sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 20 Kasım 1923'te Başvekil ve Halk Fırkası Genel Başkan Vekili İsmet Paşa tarafından yayınlanan bir bildiri ile Halk Fırkasına katılmıştır. Halk Fırkası genel merkez 9 Eylül 1923'te kurulduktan kısa süre sonra (1923 sonu- 1924 başı) illerde teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu durumda Konya Halk Fırkası il teşkilatı 1923'ün son çeyreği ile 1924 yılı içinde kurulduğu kabul edilebilir. Erken Cumhuriyet döneminde belediye başkanlığı ile CHF il başkanlığı aynı kişi (Kazım Gürel) tarafından deruhte edilmiştir. 1950'ye kadar görev yapmış olan CHP il başkanları şunlardır: Kazım Gürel (1923-1927), Halis Ulusan

[2] I. TBMM'de Konya milletvekilleri şunlardı: Abdülhalim Çelebi, Arif Baysal (Karaman), Hacı Bekir Sümer, Hulusi Göksu, Kazım Hüsnü Bey, Mehmet Vehbi Çelik (Hadimli Vehbi Efendi), Musa Kazım Onar, Ömer Vehbi Büyükyalvaç (Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi), Refik Koraltan (Bekir Refik Koraltan), Rıfat Saatçi (Hoca Rıfat Efendi / Saatçizade Mehmet Rıfat Efendi). Bu milletvekillerinden 5'i İstanbul'dan gelmiştir şu isimlerdir: Hacı Bekir Sümer, Kazım Hüsnü Bey,Mehmet Vehbi Çelik (Hadimli Vehbi Efendi), Musa Kazım Onar, Ömer Vehbi Büyükyalvaç (Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi). Diğerleri Mart 1920'de yapılan genel seçimlerde TBMM'sine iştirak etmişlerdir. Ahmet Atalay, "Yüzüncü Yılında: İlk Meclise Katılan Konyalı Mebuslar ve Faaliyetleri", *Tezkire Dergisi,* Sayı 72, 2020, s. 82 vd .

[3] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 49, Dn. 51.

[4] Partinin kuruluş dilekçesi 11 Eylül 1923'te verildiğinden bazı kaynaklarda bu tarih Halk Fırkasının kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. 10 Kasım 1924'te partinin adının önüne "Cumhuriyet" kelimesi getirilmiştir. 1935'te "fırka" yerine "parti" kelimesi tercih edilmiştir. 104 maddeden meydana gelen Halk Fırkası Nizamnamesi Umumi Esasları için bkz. Tunçay, age, s. 362-369.

(1927-1930), Şevki Ergün (1930-1938), Dr. Muhsin Faik Dündar (1938-1946), Mehmet Muhlis Koner (1946-1950) [5].

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de toplum hayatında ve hukuk sisteminde kapsamlı değişiklikler olmuş ve Anayasa'da laiklik istikametinde yeni yapılanmalar gerçekleşmiştir. Halktaki yoksulluk mevcut memnuniyetsizliği derinleştirmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkileri bu gerginliği artırmıştır[6]. Bütün bunlara ilaveten, siyasî ve hukukî eşitliğin sembolü olduğu ifade edilen CHF'nin altı okundaki "halkçılık" ilkesinin bir slogandan öteye gidememesi ve bazı partililerin siyasî nüfuzlarını kullanarak yetkilerini suiistimal etmeleri halkta ciddi tepkilere sebebiyet vermiştir[7]. Serbest Cumhuriyet Fırkası ana hatlarıyla bu şartlar altında doğmuştur.

Mustafa Kemal, kendisine sadık bir muhalefet partisinin kurulmasını arzu etmiş ve çocukluktan beri yakından tanıdığı arkadaşı Ali Fethi Okyar'a 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmuştur[8]. Kız kardeşi Makbule Hanım ve Nuri Conker gibi isimlerin bu partiye üye olması bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından sağlanmıştır. Kurulan bu parti, halka gerçek bir muhalefet partisi gibi gösterilmeye çalışılsa da esasen programı liberalizmi hatırlatan birkaç genel prensipten ibaret olan bu partinin temel misyonu, ekonomi alanında CHF'nin alternatifi olarak tasarlanmıştı[9].

---

[5] Necmi Uyanık – Vahdi Alanya, "CHP'den DP'ye Konya'da Belediye Başkanları ve Faaliyetleri (1946-1954)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, 2016, s. 166 vd.

[6] Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan ve Zafer Toprak, *Türkiye Tarihi*, Cilt 3: *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 106.

[7] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s. 73; CHP'ye "halkçılık" ilkesi 1927 yılında girmiştir. Halkçılık, milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik ilkeleri bu yıl kabul edilmişti. 1931 diğer iki ilke kabul edilmiştir. Altı Ok'taki halkçılık, sınıfsız toplum, kanun önünde eşitlik ve halk iddiası taşımakta idi. Ancak uygulamada bürokratik elitin tahakkümü ve halktan kopukluk eleştiriliyordu. Dönem kaynaklarında CHF üyelerinin/ileri gelenlerinin mevkilerini kullanarak şahsi kazanç sağladığı eleştirileri yaygındı. Mesela Ahmet Ağaoğlu'nun 1925'te M. Kemal Paşa'ya verdiği raporda CHF'de "halka karşı tahakküm" yapıldığını ifade etmişti. Daha sonra SCF'nin belediye seçimlerinde (1930) beklenmedik başarı kazanması ve İzmir gibi yerlerde halkın CHF aleyhine öfke patlaması. SCF'ye "amele, esnaf, perişanlar"ın katılması ve CHF'lilerin bunları küçümseyici ifadelerle (sefiller vs.) tarif etmesi, elit-halk kopukluğunun göstergesi idi. Fethi Bey'in Meclis'te "Anlayamadığım zihniyet: Amele Halk Fırkası'na mensup olunca iyidir, Serbest'e geçince kötüdür" diye tepki vermesi dikkat çekicidir. Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Kapatıldı, (Anılar),* 1987, s. 17-20; Yusuf Tekin-İrşat Sarıalioğlu, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması", *Belleten*, C. 86, Sayı 307, Aralık 2022, s. 1079-1081

[8] Partinin kuruluş aşamasında M. Kemal, Ali Fethi ve İsmet İnönü arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde, partiye kaç milletvekili ve ne kadar para verileceği pazarlıklarla belirlenmiştir. Hatta milletvekillerin seçimini Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. 1931'de yapılacak seçimler için İsmet Paşa 60 milletvekili teklif ederken, Ali Fethi Bey 120 milletvekili istemiştir. Sonunda 70 milletvekilinde anlaşmışlardır. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,* Boyut Yayınları, İstanbul 1999, s. 172, Dn..64,67.

[9] Karpat, age, s.73.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Konya şubesi Dr. Muhsin Faik Dündar[10] tarafından 15 Eylül 1930 tarihinde kurulmuştur. SCF Konya il Teşkilatı'nda şu isimler yer almıştır: Reis Muhsin Faik Bey, Kâtip Çopur Kadızade Remzi Bey; üyeler Nuri Bey (Polis), Hasan Fehmi (Avukat), Eyüp Sabri Hayıroğlu (Milletvekili), Hulki Bey, Hacı Mahmutzade Hüseyin Efendi, Hacı Çopurzade İhsan Efendi (Tüccar), Tahirzade Ahmet Efendi (Tüccar), Hasan Behçet Efendi (Fotoğrafçı). Konya'da SCF'nın ilk şube merkezi Alaeddin Oteli olmuştur[11].

Türkiye genelinde olduğu gibi Konya'da da halkın bu yeni kurulan partiden büyük beklentileri olmuştur. Konyalı bir âşık tarafından yazılan "Şikâyetname" başlıklı manzume, SCF'nin kurulduğu günlerde Konya halkının beklentilerini yansıtmaktadır. Manzume şöyledir:

Şikâyetname yazdım huzura,

Bizim halimizi bilsin Fethi Bey.

Dokunmayın bir şey kalbe fütura.

Bizim halimizi bilsin Fethi Bey.

Yaşasın Fethi Bey kurdu bir fırka.

İyi namı gitti şark ile garba.

Ne altta sergi ve ne dalda[12] hırka.

Perişan halimi bilsin Fethi Bey

Tevazu kalmadı, düzen bozuldu.

İcar nispetinde evler yazıldı,

---

[10] Dr. Muhsin Faik Dündar, Reji idaresinde memur olan Kıbrıslı Faik Bey'in oğludur. Anne tarafından Hacı Mindiler'dendir. Dayısı Yusuf Paşa'nın dalaletiyle öğrenim görmüştür. Konya'daki Bezmi Muhabbet adı verilen kültürel toplantıların müdavimlisiydi. Bu toplantılara o devirde Kambur Tevfik Bey, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi, Sivaslı Ali Kemalî, Ayaşlı Şakir, Kara Osman Efendi, Eski Adalet Bakanı Sedat Çumralı'nın babası Hası Hüseyin Efendi katılırdı. Parti anide kapatılınca zorunlu olarak Elazığ'a giderek orada mesleğini (doktorluk) icra etti. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra Konya'ya döndü ve Belediye Başkanı seçildi. 1946 yılında CHP'den milletvekili olmuştur. Mehdi Halıcı, *Selçuklu'dan Günümüze Konya'da İz Bırakanlar*, İzmir 2007, s. 208.

[11] *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930; Halıcı, age, s. 208; Çağatay Benhür – Erol Yüksel, "Konya'nın 1930'daki Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Görünümü ile Belediye Seçimleri Üzerine Bir İnceleme", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, C.15, Sa: 23, 31 Ekim 2017, s.102; Benhür—Yüksel, agm, s. 102; Pınar, agm, s. 118-119; Serbest Çumhuriyet Fırkası'nın Konya ocak ve ilçe teşkilatlarıyla ilgili bilgi is.102;Mehmet Pınar, "Bozkır'da Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2023, Cumhuriyet Özel Sayısı, s. 118Pınar, agm. 119 vd.

[12] "Dal, Konya ağzında "sırt, arka" anlamı gelmektedir. Aziz Ayva, "Konya Dağ Köyleri Ağızlarından Derlemeler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, 2008, s. 4.

Fakir fıkaranın bağrı ezildi

Pek yaman haldeyim bilsin Fethi Bey.

Fethi Bey Rençber idi insanların yararı

Dört seneden beri etti zararı

Her tahsildarda var haciz kararı

Canımız yanıyor bilsin Fethi Bey

Sabahtan tahsildar dizilir bir saf

Ne tüccar kalmıştır ve ne de esnaf

Her gelen tahsildar etmiyor insaf

Malımız hacizde bilsin Fethi Bey

Hep zengin ağalar çıktılar hiçe

Tahsildarlar kıvrar hem gündüz gece

Yol parası aldı altımdan keçe

Böyle bir haldeyim bilsin Fethi Bey

Eska'yı[13] açtılar yeni Daire

Bu da derdimize olmadı çare

Bir dönüm ekine üç lira pare

Onu da bulamam bilsin Fethi Bey

Düşünceler arttı derdime daldım

Ziraat Bankasından yüz lira aldım

Bunu veremeyip mukadder kaldım

Kederli olduğum bilsin Fethi Bey

Esnafın yarısı dükkândan kalktı

[13] "Eskâ", Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan ve halk arasında bu adla anılan İskân teşkilatı/İskân Dairesidir.

Buğdaycı tiftikçi büsbütün battı

Koyun tüccarları bütün top attı

Bundan da haberin olsun Fethi Bey

Maaşı alanlarda fantazi çoktur

Parayı kazanan avukat doktor

Fukara rençbere hiç bakan yoktur

Bunların halini sorsun Fethi Bey

Okuyup mektubum ele alaydı

Fethi Bey derdime çare bulaydı

Olursa bir imdat senden olaydı

Ne yapsın dünyaya gayri Fethi Bey

Fethi Bey de sözlerime bakaydı

Gazyağı da ucuzlayıp akaydı

Şeker kibrit inhisarı (Tekel) kalkaydı

Millet size duacıdır Fethi Bey

Çalıştım çiftime yapmadım hile

Yüzeli dönümden çıktı on kilo

Benim tohumluğa yetmiyor bile

Bankaya ne verem yetiş Fethi Bey

Âşık Mehmet senin sözlerin haktır

Kimse kıymetini etmiyor takdir

Vergiye verecek on param yoktur

Ne satıp vereyim bilmem Fethi Bey[14]

[14] Kemal Zeki Gençosman, *Türk Destanları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 482 – 483

Yukarıdaki manzumeden de anlaşılacağı gibi SCF Konya'da da büyük ümit kaynağı olmuştur. Ekim 1930 tarihindeki belediye seçimleri için Konya'ya gelen CHF milletvekillerine "Ne yaptınız ki size verelim. O devirler geçti. Şimdiye kadar bir defa hatırımızı sormadınız" şeklinde basında manşet atmıştır. Çok kısa süreliğine yayın yapmış olan *Duygu* gazetesi[15] SCF'ye çok açık bir şekilde destek vermiştir. Şu satırlar Duygu gazetesinde yer almıştır; "*Halkımızın fırkamızla beraber olduğunu görerek pek büyük telaşa düşen Halk Fırkası bu defa bir beyanname ile kadınlarımıza hitap ediyor. Kadınlarımız pekâlâ bilirler ki isminden de anlaşılan fırkamız onların haklarını daha serbest ve daha kuvvetli müdafaa edecektir".* Gazetedeki şu cümleler dikkat çekicidir: "*Ey Konya'nın çok necip, asil kadınlığı, bütün çoluk çocuğunla senin saadetin fırkamıza bağlıdır. Hiç yolunu şaşırma: reyini (oy) Serbest Fırka'ya ver. Mumları yatsıya kadar yananlara inanma*" [16].

Serbest Fırka'nın, kadınlara hitap işini ciddiye aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü açıklanan Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya merkez belediye adaylarının üç üyesi şunlardır: 1. Şefika Muhlis Hanım (Eski belediye başkanı Muhlis Koner eşi), 2. Şehriban Nizamettin Hanım (Mevlevî sülalesinden son aşçıbaşı Nizamettin Çelebi'nin eşi), 3. Münire Ziya Hanım (Tüccardan Karahafızzâde Ziya Bey'in eşi)[17].

Yeni kurulmuş bulunan SCF'nin halk nezdinde büyük kabul görmesi, Halk Fırkası'nda derin bir endişe meydana getirmiş, konu, rejimin "tehdit altında" olmasına kadar vardırılarak bu yeni partinin bertaraf edilmesi yönünde eğilimler ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, gelişmelerin kontrolden çıktığını görünce ağırlığını iktidardan yana koymuş ve SCF'nin 17 Kasım 1930'da "kendi kendini" feshetmesini sağlamıştır[18]

Millî Kalkınma Partisi (MKP)

Millî Kalkınma Partisi, 18 Temmuz 1945'te kurulmuş ve 22 Eylül 1945 tarihinde İstanbul merkezli olarak faaliyetine başlamıştır. Anadolu'da teşkilatlanması Şubat 1946'dan sonra gerçekleşmiştir. Parti, çok partili yaşama geçiş sürecinde kamuoyunun ilgisini çekmiş olmakla birlikte, dönemin siyasal elitleri tarafından güçlü bir muhalefet hareketi olarak değerlendirilmemiştir[19]. Genel Başkanı Nuri Demirağ, Üsküdar sırtlarındaki "Kanarya Köşkü"

[15] Benhür –Yüksel, agm, s.103.
[16] Benhür – Yüksel, agm, s.103.
[17] *Babalık*, Eylül-Ekim 1930; Arabacı, age, s. 207–208; Benhür – Yüksel, s. 93 vd.; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 180 vd.
[18] Karpat, age, s. 73–74.
[19] Faroz Ahmad, (2010), Demokrasi *sürecinde Türkiye (1945–1980).* Hil Yayınları.s..27-29.

adını verdiği binasını Washington'daki Beyaz Saray ile mukayese etmesi, gazetecilere ve partililere sık sık kuzu ziyafetleri vermesi sebebiyle "Kuzu Partisi" olarak kayıtlara geçmiştir[20].

MKP 5 Mart 1946'da Konya'da il teşkilatını oluşturmuştur. Konya il yönetim kurulu şu isimlerden meydana gelmiştir: Cemal Odabaşı (Attar), Yusuf Aydın (Tüccar), Tahsin Doğanlı (Emekli Memur), İbrahim Kalkan (Fabrikatör), Vecdi Gürbüz (Tüccar), Bekir Kazanlı (Emekli Öğretmen), Faik Aladağ (Tüccar) ve İbrahim Gökdemir[21].

1922-1931 yılları arasında öne çıkan TCF ve SCF gibi partiler olsalar da o yıllarda sadece bu iki parti kurulmuş değildir. Bunların dışında siyasi partilerin kurulmasına teşebbüs edilmiş ancak buna imkân verilmemiştir. Mesela merkezi Adana olan Ahali Cumhuriyet Fırkası (ACF) bunlardan biridir[22] ACF, 29 Eylül 1930'da kurulmuş ancak 21Aralık 1931'de hükümetin emriyle kapatılmıştır[23]. Merkezi Edirne olan Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası 29 Eylül 1930'da kuruluş için resmî müracaatta bulunmuş, fakat müsaade edilmemiştir[24]. Benzer şekilde İzmir'de Çiftçi Fırkası ile Adana'da Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın kurulmalarına izin verilmemiştir[25].

KONYA'DA MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ

Tek Partili Dönemde Seçimlerin Genel Özellikleri (1923-1945)

Türkiye'de "hâkim parti" veya "tek parti (vesayet partisi)"[26]rejiminin temelleri 1908 yılında atılmıştır. 1908-1913 yılları arasında İttihat ve Terakki Fırkası, çok partili bir siyasal yapı

---

[20] Orhan. Özacun. "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* C:1, Sayı.:**2**, Ocak 2013, s. 216.

[21] *Tasvir*, 1 Mart 1946; Dönemde teşkilat kurma süreci birkaç günde tamamlanıyordu: Karar alınır, heyet belirlenir, valiliğe bildirilir, gazete haberi alır ve yayınlar. Gazete haberi 1 Mart'ta çıkmışsa, fiili kuruluş 28 Şubat – 1 Mart civarında olabilir; bazı kayıtlar ise 5 Mart'ı (muhtemelen resmi evrak tarihi veya parti içi ilan) kullanmış olabilir.

[22] Atatürk Ansiklopedisi, "Ahali Cumhuriyet Fırkası" maddesi;

[23] Bu partiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, age, s. 273-275, 406;

[24] Tunçay, age, s. 275-276, 409; Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877–2002),* TESAV Yayınları, Ankara 2002, s. 459;

[25]Tunçay, age, s. 276; Füruzan Hüsrev Tekin*, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965,* Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 69-77.

[26] Tek partili dönemin başlangıç tarihiyle ilgili olarak farklı tarihler belirtilmektedir. Bu konuda 1925 yılını benimseyenler olduğu gibi 1930 yılını başlangıç olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 640, 653; Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulanmaya başladığı yıl olan 1925'i kabul edenler vardır. Erik Jan Zürcher,.*Modern Türkiye'nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.s. 245, 257; Tunçay CHP'nin üçüncü kongresinin yapıldığı tarih olan 1931 yılını tek partili dönemin başlangıcı olarak kabul etmektedir. Tunçay, 1981, 308; Falih Rıfkı Atay'a göre CHP, tek partili bir dönemi istememiş ve sistemleştirmemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tek partili dönem şartların getirmiş olduğu bir zarurettir. CHP 1939'dan itibaren "*demokrasi hareketini katileştirmek"* için tedbirler almaya başlamıştır. Falih Rıfkı Atay*, "İzmir'deki Seçim Nutkuna Dair", Ulus,* 17 Temmuz 1946, 1, 3; Recep Peker'in de Kütahya'da yapmış olduğu seçim konuşmasında basına yansıyan sözlerinde aynı konulara temas edilmiştir. Buna göre *"çeşitli parti tecrübeleri kendi bünyelerini fena hadiseler neticesinde*

içerisinde hâkim parti konumunda bulunurken, 1913-1918 döneminde diğer siyasî partilerin tasfiye edilmesiyle fiilen tek parti yönetimine geçilmiştir[27]. Mondros Mütarekesi'nin ardından İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelen yöneticilerinin yurt dışına kaçmasıyla tek partili dönem sona ermiş ve yeniden çok partili bir siyasal ortam oluşmuştur. Bununla birlikte, 1918-1922 yılları arasında gerçekleştirilen iki genel seçimde ülkenin işgalden kurtarılması temel öncelik olduğundan seçimlerde gerçek anlamda siyasî rekabet olmamıştır.

Tek parti döneminde seçim kampanyaları, seçmenlerin beklenti ve taleplerini ortaya koymayı veya siyasî partilerin seçmen nezdindeki karşılığını ölçmeyi amaçlayan rekabetçi faaliyetler olmaktan uzaktı. Aday listeleri seçimlerden kısa süre önce merkez tarafından belirlenerek ilan edilmekte, seçmenler ise sonucu önceden belli olan bu adaylara oy vermekteydi. Bu nedenle, tek parti dönemindeki seçmen davranışı siyaset bilimi literatüründe "zorunlu kararlı seçmen" tipolojisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Türkiye'de 1923-1950 yılları arasında toplam sekiz genel seçim yapılmıştır. Bunların ilk altısı, 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarında gerçekleştirilmiş olup bu seçimlere yalnızca Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) katılmıştır. Bu dönemde iki dereceli çoğunluk sistemi (müntehib-i evvel ve müntehib-i sani) uygulanmış, milletvekili adayları CHP tarafından tespit edilmiştir. Dolayısıyla 1923-1943 yılları arasındaki seçimlerde siyasî rekabet olmadığından bazı araştırmacılar tarafından "sözde seçimler" olarak vasıflandırılmıştır[28].

Tek Partili Dönemde Milletvekili Kriterleri ve Köylü Milletvekili

Tek parti döneminde milletvekili adaylarının belirlenmesinde Cumhuriyet Halk Fırkasının cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, halkçılık, devletçilik ve inkılapçılık ilkelerine bağlılık temel kriterler arasında yer almış; ayrıca adayların Cumhuriyet rejimine bağlı, toplumda hürmet edilen ve temsil kabiliyeti yüksek kişiler olmalarına dikkat edilmiştir. 1935 seçimlerinde kadınların aday gösterilmesi, bazı seçimlerde köylü, işçi, esnaf veya farklı meslek gruplarından adaylara yer verilmesi, ayrıca gayrimüslim milletvekillerinin aday gösterilmesi CHP'nin temsil anlayışının bir parçası olarak uygulanmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kapatılmasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen 1931 genel seçimleri öncesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın CHP Genel Sekreteri aracılığıyla Fahrettin Altay'a gönderdiği telgrafta, köylü milletvekili adaylarında aranacak özellikler şu şekilde

---

iflas ettikten sonra CHP yalnız başına devletin idaresi sorumluluğunu omuzlarında taşımak zorunda kalmıştır". Ulus, 17 Temmuz 1946, s. 3; *"İnönü'nün Türk Milletine Seçim Beyannamesi", Ulus,* 18 Temmuz 1946, 1, 3.

[27] Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Bilimsel Sorunlar Dizisi, ? 1983, s. 8.
[28]Tuncer, age, s. 117-182.

belirtilmiştir: "Namzet mütegallibe olmamalı ve kimsenin adamı bulunmamalı, az çok arazi ve çift çubuk sahibi olmalıdır. Namzet mebus seçildikten sonra da çiftçi kalacak, hayat tarzını terk etmeyecektir, mesleğine daima sadık kalacaktır. Behemehal milliyetperver olacak, beynelmilel her cereyana aleyhtar bulunacaktır. Mecliste giydiği elbise, hayatında hâl ve vaziyet ve kıyafeti esas memleketindeki gibi olacaktır. Meclis içtimalarına ve her yere kasketi, poturu ile gelecek, gündelik hayat ve yaşama tarzını değiştirmeyecek; yalnız merasim günlerinde herkes gibi frak-redingot giyecektir. Yeni harfleri az çok okuyup yazacaktır. Konuşkan, zeki ve aklıselim olacak, çok yaşlı olmayacaktır"[29]. Bu kriterlere uygun görülen Konya'nın Hayıroğlu köyünden Mustafa Lütfi (Eken), IV. ve V. Dönem TBMM milletvekilliğine seçilmiştir. Ancak milletvekili seçildikten sonra günlük yaşamında köylü kıyafetini tercih etmemesi sebebiyle halk arasında "Baron" lakabıyla anılmıştır[30].

Konya'da Tek Partili Dönem Genel Seçim Propagandaları (1923-1945)

Konya'nın muhafazakâr yapısı, tek parti dönemindeki propaganda faaliyetlerinin mahallî kültürel unsurlarla bütünleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda propaganda faaliyetleri, doğrudan siyasî söylemlerden ziyade eğitim ve kültür çalışmaları aracılığıyla yürütülmüştür. Bu sürecin en önemli kuruluşlarından biri, 1932 yılında ilk grupta faaliyete geçen Konya Halkevi olmuştur[31]. Halkevi, tarih ve kültür şubesi vasıtasıyla *Konya Dergisi*'ni yayımlamış; tarih, dil, edebiyat ve arkeoloji alanlarında çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bunun yanında konferanslar düzenlenmiş, Cumhuriyet ideolojisini destekleyen mesajlar verilmiştir. Beyşehir, Kadınhanı ve çevresindeki tarihî eserlere yönelik gezi ve inceleme programları düzenlenmiş; futbol ve güreş gibi spor faaliyetleri ile okuma-yazma ve sanat kursları açılmıştır. Ayrıca kahvehane ve sinemalarda gerçekleştirilen haftalık konuşmalarla geniş halk kitlelerine ulaşılmaya çalışılmıştır[32].

Sözlü propaganda faaliyetleri de bu dönemin önemli araçlarından birini oluşturmuştur. CHP Genel Merkezi tarafından görevlendirilen halk hatipleri, yurdun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Konya'da da konferanslar vererek Cumhuriyet inkılaplarını, özellikle şapka ve harf inkılaplarını halka anlatmışlardır. Ancak Konya'nın muhafazakâr sosyal yapısı sebebiyle bu faaliyetler

[29] Uyar, age, s. 264; Yaşar Semiz, "Bir Köylü Milletvekili Mustafa Lütfi Eken", İpek *Yolu Konya Ticaret Odası Konya Kitabı* Özel Sayı: Aralık 2009, s.92.
[30] Semiz, agm, s. 96.
[31] Gülsün Kocer-Mustafa Özcan, "Konya'da Halkevlerinin Kapatılması ve Binalarının Kullanılması İle İlgili Konya Basınında Yer Alan Tartışmalar Üzerine Bir Araştırma", Dokuz *Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 23, Sayı: 4, Yıl: 2021, s. 1618.
[32] Çağdaş Görücü, "1930'larda İki Halkevi Dergisinde Siyasi Telkin Üzerine Bir Değerlendirme: 19 Mayıs ve Ortayayla", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (SOBBİAD),* C. 22, Sa: 48, Bahar 2021, s. 2.

zaman zaman dirençle karşılaşmış; bu nedenle propaganda, doğrudan siyasî faaliyet olarak değil, eğitim ve kültür hizmeti şeklinde sunulmuştur.

Tek parti döneminde CHP, devlet yönetimini elinde bulundurmasının sağladığı imkânlar sayesinde propaganda faaliyetlerinde önemli bir üstünlük elde etmiştir. Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinin devlet yönetiminde görev almaları da bu avantajı güçlendirmiştir. Başta İsmet İnönü olmak üzere devlet adamlarının yurt gezilerinde ordu evleri ve Halkevleri önemli propaganda merkezleri olarak kullanılmıştır. İnönü, ziyaret ettiği şehirlerde valilik ve belediye binalarında konuşmalar yapmış; bu faaliyetler özellikle *Ulus*, *Cumhuriyet* ve *Son Telgraf* gibi gazetelerde geniş biçimde yer almıştır. Gazetelerde yayımlanan fotoğraflarda İnönü'nün askerî ve mülkî erkânla birlikte görüntülenmesi, devlet otoritesini ve iktidarın meşruiyetini vurgulayan sembolik bir unsur olarak kullanılmıştır.

Dinî unsurlar da seçim propagandalarında müracaat edilen unsurlardan biri olmuştur. Her ne kadar hatipler dinin propaganda amacıyla kullanılmasına karşı olduklarını ifade etmiş olsalar da uygulamada din adamlarının desteğine müracaat edildiği görülmektedir. Tek parti döneminde Rıfat Börekçi başta olmak üzere bazı din adamları, Cumhuriyet reformlarının dinî açıdan meşruiyetini halka anlatmak amacıyla yürütülen "irşat ve tenvir" faaliyetlerinde görev almışlardır[33]. Döneme ait hatıratlar ile sonraki yıllarda kaleme alınan eserlerde, bazı müftülerin CHP'yi "Cenab-ı Hak Partisi" şeklinde nitelendirdiklerine dair rivayetlere de yer verilmektedir[34].

Konya’da Tek Partili Dönem Genel Seçimleri (1923-1945)

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Konya, Türkiye'nin nüfus bakımından en büyük vilayetlerinden biri olduğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yüksek sayıda milletvekili ile temsil edilmiştir. Seçim dönemlerine göre Konya'nın milletvekili sayısı 10 ile 17 arasında değişmiş; bu durum vilayetin TBMM'de güçlü şekilde temsil edilmesini sağlamıştır.

Tek parti döneminde Konya'dan seçilen milletvekilleri ağırlıklı olarak mahallî eşraf, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları, bürokratlar ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) önde gelen isimlerinden oluşmuştur. Bazı milletvekilleri ise birden fazla dönemde mecliste Konya'yı temsil

[33] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984, s. 192-193.
[34] Sezgin, age, s. 107; Ahmet Turan Sezgin, tek parti döneminde bazı müftülerin CHP kısaltmasını "Cenâb-ı Hak Partisi" şeklinde yorumladıklarını belirtmektedir. Ancak yazar bu bilgiyle ilgili olarak esas kaynak veya dipnot vermemektedir.

etmişlerdir. Aşağıda tabloda tek partili dönemde Konya'yı birden çok temsil eden milletvekilleri gösterilmiştir:

Tek Parti Döneminde Birden Fazla Defa Konya Milletvekili Seçilen Milletvekilleri[35]

Milletvekili	Konya'dan Seçildiği Dönemler	Görev Yılları	Konya'dan Seçilme Sayısı
Refik Koraltan	I, II, III, IV,	1920-1935	4
Musa Kazım Onar	I, II, III	1920-1931	3
Hacı Bekir Sümer	I, II, III	1920-1931	3
Halil İbrahim Nakıpoğlu	II, III, IV	1923-1935	3
Mustafa Ulusan	II, III, IV, V, VI, VII	1923-1935	6
Tevfik Fikret Sılay	II, III, IV, V, VI, VII	1923-1935	6
Mehmet Naim Onat	II, III, IV, V, VI, VII	1923-1935	6
Fuat Gökbudak	II, III, VI	1923-1935	3
Ahmet Hamdi Dikmen	III, IV, V, VI, VII	1927-1935	5
Ali Fuat Cebesoy	IV, V, VI, VII,	1931-1935	4

Tek parti döneminde TBMM'ye Konya'dan seçilen milletvekillerinin tamamı CHP mensubudur. 1923-1946 yılları arasında Konya'yı temsil eden milletvekilleri yasama dönemlerine göre aşağıda gösterilmiştir.

II. Dönem (11 Ağustos 1923-26 Haziran 1927): Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Fuat Gökbudak, Hacı Bekir Sümer, Halil İbrahim Nakıpoğlu, Musa Kazım Onar, Mustafa Ulusan, Mustafa Feyzi Karaağa, Mehmet Naim Onat, Refik Koraltan ve Tevfik Fikret Sılay.

III. Dönem (1 Kasım 1927-26 Mart 1931): Ahmet Hamdi Dikmen, Fuat Gökbudak, Hacı Bekir Sümer, Hüseyin Hüsnü Konay, Halil İbrahim Nakıpoğlu, Kemal Zaim Sunel, Musa

[35] *TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü (2010). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.*

Kazım Onar, Mustafa Ulusan, Mehmet Naim Onat, Nevzat Tandoğan, Refik Koraltan, Tevfik Fikret Sılay ve Mehmet Zühtü Durukan.

IV. Dönem (4 Mayıs 1931-23 Aralık 1934): Ali Fuat Cebesoy, Refik Koraltan, Ali Muzaffer Göker, Ali Haydar Aksoy, Hasan Tahsin Uzer, Halil İbrahim Nakıpoğlu, Kemal Zaim Sunel, Mustafa Ulusan, Mustafa Eken, Mehmet Naim Onat, Ahmet Hamdi Dikmen, Şaban Höcek, Musa Kazım Gürel ve Tevfik Fikret Sılay.

V. Dönem (1 Mart 1935-27 Ocak 1939): Ali Fuat Cebesoy, Ali Rıza Türel, Bahire Bediş Morova Aydilek, Tevfik Fikret Sılay, Osman Şevki Uludağ, Cemal Tekin, Ahmet Hamdi Dikmen, Mustafa Eken, Ali Muzaffer Göker, Musa Kazım Gürel, Mustafa Ulusan, Şevket Dağ, Mustafa Halit Üner, Musa Kazım Okay ve Mehmet Naim Onat.

VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943): Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Vehbi Bilgin, Ahmet Hamdi Dikmen, Ahmet İzzet Erdal, Mustafa Şevki Ergun, Fuat Gökbudak, Ali Muzaffer Göker, Galip Gültekin, Musa Kazım Gürel, Musa Kazım Okay, Ali Rıza Türel, Mehmet Naim Onat, Tevfik Fikret Sılay, Osman Şevki Uludağ ve Mustafa Ulusan.

VII. Dönem (8 Mart 1943-14 Haziran 1946): Ali Fuat Cebesoy, Ali Rıza Türel, Fatin Gökmen, Mehmet Sedat Çumralı, Sadi Irmak, Saffet Arıkan, Tevfik Fikret Sılay, Mustafa Vehbi Bilgin, Muhsin Adil Binal, Ahmet Hamdi Dikmen, Mustafa Şevki Ergun, Ali Muzaffer Göker, Hasan Hulki Karagülle, Musa Kazım Okay, Mehmet Naim Onat, Osman Şevki Uludağ ve Mustafa Ulusan.

Konya’da Çok Partili Dönem Genel Seçim Propaganda Faaliyetleri (1945-1950)

Türkiye'de çok partili siyasî hayata geçilmesi, seçim propagandalarının niteliği ve uygulanış biçiminde önemli değişikliklere yol açmıştır. Tek parti döneminde propaganda faaliyetleri büyük ölçüde devlet imkânları ve resmî kurumlar aracılığıyla yürütülürken, 1946 genel seçimleriyle birlikte siyasî partiler arasında doğrudan rekabete dayanan yeni bir propaganda anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi, uzun yıllara dayanan iktidar tecrübesi ve teşkilat gücünden yararlanarak propaganda faaliyetlerini sürdürürken; Demokrat Parti, halkla doğrudan temas kurmaya dayalı daha dinamik ve eleştirel bir propaganda dili geliştirmiştir. Böylece meydan konuşmaları, mitingler, basın, afişler ve mahallî kanaat önderleri seçim rekabetinin başlıca unsurları hâline gelmiştir.

Muhafazakâr sosyal yapısıyla dikkat çeken Konya, bu siyasî rekabetin belirgin biçimde hissedildiği seçim çevrelerinden biri olmuştur. Partiler, şehrin sosyo-kültürel özelliklerini

dikkate alarak propaganda faaliyetlerini şekillendirmiş; özellikle meydan konuşmaları, halk toplantıları ile şiir ve hamasî konuşmalarıyla seçmen üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Bu propagandanın dikkat çekici örneklerinden biri, 1946 genel seçimleri sırasında CHP adına Konya Hükümet Meydanı'nda konuşma yapan Behçet Kemal Çağlar'ın konuşmasıdır.

Çağlar konuşmasında, *"Biz demir, kır, doru at bilmeyiz / Biz demiri, kömürü getiren CHP'liler / Yarım tayın dere tepe aşarız / Süngümüzün arkasında yaşarız."* mısralarını okuyarak Millî Mücadeleye atıf yapmak istemiştir. Konuşmasının devamında milletin "kendini yoktan var ettiğini" ve her türlü güçlüğü aşabilecek kudrete sahip olduğunu ifade etmiş; "Ankaralı Âşık Ömer"[36] mahlasıyla söylediği şiirlerle seçmenlerin millî duygularına hitap etmiştir[37].

Meydan toplantılarında kalabalık topluluklar oluşturabilmek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Bunlardan biri kamuoyunda "taşımalı sistem" olarak adlandırılan uygulamadır. Bu yöntemde farklı yerleşim yerlerinden insanların miting alanlarına taşınması sağlanmıştır. Dönemin kaynakları, özellikle 1946 seçimlerinde CHP'nin işçilere ücretli izin vermesi ve bazı yerlerde vali ile kaymakamların memurları mitinglere katılmaya yönlendirmeleri gibi uygulamalara yer vermektedir.

Bununla birlikte, taşımalı miting uygulaması yalnızca CHP'ye özgü değildir. Benzer yöntemlerin daha sonraki yıllarda Demokrat Parti tarafından da kullanılmıştır. Nitekim 1952 yılında Konya'da DP'li belediye başkanının, bakan ve valiyi karşılamak amacıyla iş yerlerinin kapatılmasını istediği ve katılmayanlar hakkında para cezası uygulanacağını duyurmuştur[38].

1946 seçimleri öncesinde CHP iktidarı, muhalefetin propaganda faaliyetlerini çeşitli idari tedbirlerle sınırlandırmaya çalışmıştır. İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere gönderilen genelgede rejim aleyhinde propaganda yapılmasının önlenmesi ve propaganda yapacak kişilerin mensubu bulundukları partiler tarafından verilen bir vesika taşımaları istenmiştir[39]. Demokrat Parti ise buna karşı çıkarak bir beyanname yayınlamıştır. Bahse konu beyannamede hükümetin muhalefeti halktan uzaklaştırmaya çalıştığını ve bakanlığın böyle bir sınırlama getirme yetkisine sahip olmadığını iddia etmiştir[40].

Seçimlere iki hafta kala on beş gün kala İçişleri Bakanı Hilmi Uran, valiliklere gönderdiği genelgede vatandaşların oylarını serbestçe kullanabilmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını

[36] Ankara Ömer, Behçet Kemal'in mahlasıdır. *Selçuk,* 10 Temmuz 1946.
[37] *Selçuk,* 10 Temmuz 1946.
[38] *Mengene,* 7 Haziran 1952.
[39] *Babalık,* 9 Temmuz 1946.
[40] *BCA,* 030.01.44.259.

istemiştir. Ancak bu resmî uyarılara rağmen, uygulamada muhalefete yönelik baskıların sürdüğüne ilişkin iddialar kamuoyunda tartışılmaya devam etmiştir[41]..

Bu iddiaları dile getiren isimlerden biri Demokrat Parti kurucularından Refik Koraltan'dır. Koraltan, Konya gezisinde jandarma teşkilatı, muhtarlar ve mülkî idare amirlerinin CHP lehine propaganda yaptıklarını ileri sürmüş; valilerin resmî araçları parti çalışmalarında kullandıklarını, telgraf ve telefon imkânlarının propaganda amacıyla seferber edildiğini, köylerde muhtar, bekçi ve jandarmanın toplantılar için harekete geçirildiğini, dükkânların kapattırıldığını ve katılmayanların cezalandırılmakla tehdit edildiğini iddia etmiştir. Koraltan, bütün bu uygulamaların takdirini milletin "yüksek ve adil iz'anına" bıraktığını ifade etmiş; Konya'da görüştüğü vatandaşların bütün baskılara rağmen demokrasiye bağlılıklarını seçimlerde ortaya koyacaklarını söylemiştir. Konuşmasını Atatürk'e atfettiği "Millet sevgi ve iradesine, kayıtsız şartsız ve baskısız millet hâkimiyetine dayanmayan her kudretin sonu hüsrandır, izmihlâldir." sözüyle tamamlamıştır[42].

Koraltan'ın bu açıklamalarına, Konya Valisi İzzettin Çağpar cevap vermiştir. Çağpar, henüz seçim yapılmadığı için seçimlere müdahale edildiği iddiasının gerçeği yansıtmadığını belirtmiş; Koraltan'ın izin alınmaksızın gerçekleştirilmeye çalışılan toplantılarda konuşmasının, yalnızca Toplantılar Kanunu'nun uygulanmasından kaynaklandığını savunmuştur. Valiye göre, idare amirlerinin görevi kanunun uygulanmasını sağlamaktan ibarettir ve bu nedenle Koraltan'ın iddiaları hukuki dayanaktan yoksundur[43].

Akşehir ve Kadınhanı başta olmak üzere ilçelerde de CHP meydan toplantıları yapmıştır. Akşehir'de ilçe başkanı olan ve aynı zamanda burada serbest doktorluk yapan Dr. Aziz Perkün, 18 Temmuz 1946 tarihinde Cumhuriyet Meydanı'nda bir seçim konuşması yapmıştır. Bu konuşmayı *"binlerce"* kişi dinlemiştir. Perkün konuşmasında; *"CHP'nin ileri görüşüyle meydana getirdiği inkılâp eserlerini sırasıyla"* anlatmıştır. Hatip sık sık alkışlanmıştır[44]. İki gün sonra Kadınhanı'nda bir konuşma yapan Perkün'ü "*beş altı yüz kişi*" dinlemiştir. Perkün buradaki konuşmasında CHP'nin prensiplerinden bahsetmiştir[45].

CHP, seçim çalışmaları kapsamında meydan toplantılarının yanında yazılı basında da propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Gazetelere, seçmenlerin partiye oy vermeleri

[41] *Babalık,* 6 Temmuz 1946.
[42] *Babalık,* 6 Temmuz 1946; *Babalık,* 11 Temmuz 1946.
[43]*Babalık,* 13 Temmuz 1946.
[44] *BCA*, 490.01.351.1474.01.
[45] *BCA*, 490.01.351.1474, 25.

konusunda ilanlar verilmiştir. CHP'nin bu seçim ilanları, seçimden bir hafta önceki tarihli gazetelerde yer almıştır. 1946 seçiminde Konya'da yayınlanan iki gazeteden birisi olan *Ekeko*n, CHP'nin yayın organı konumundadır[46]. *Selçu*k gazetesi ise partinin yayın organı değildir ama CHP eğilimi ağır basan bir yayın yapmıştır[47].

1946 seçiminde Konya'da yapılan DP mitingleri hem kalabalık hem de coşkulu olmuştur. DP'nin seçim konuşmaları bir günde değil farklı günlerde açık hava toplantısı şekilde yapılmıştır. Ana muhalefet partisi olan DP'nin Konya'daki seçim mitingleri Temmuz ayı içinde yapılmıştır. Hükümet Meydanında ve toplam dört mitingin yapıldığı bu açık hava toplantılarının ilki 3 Temmuz'da gerçekleşmiştir. Konuşmacı olarak DP'nin kurucularından Refik Koraltan'un bulunduğu bu toplantı Çarşamba günü saat 11'de "*bine yakın vatandaş*" tarafından dinlenmiştir. Koraltan konuşmasında DP'nin kuruluşuna temas ederek, dünyanın bugünkü değişen çehresi karşısında birçok *"devrim*" ve yenilikler yapılmış olmakla birlikte artık tek partili meclis sisteminin bundan sonraki yönetimde yeri olmadığını ve dört arkadaşı ile bu düşüncelere dayanarak yeni parti kurma konusunu meclise gündeme getirdiklerini söylemiştir. Konuşmacı yaklaşık 50 dakika süren konuşmasını, vatandaşların bu ve bundan sonraki seçimlerde oylarını inanarak ve vicdanlarının sesine uyarak kullanmaları beklediğini söyleyerek tamamlamıştır[48].

Konya'daki ikinci miting 11 Temmuz'da yapılmıştır. DP Konya milletvekili adaylarından Himmet Ölçmen'in bu mitinge konuşmacı olarak katılmıştır. Ölçmen konuşmasında, CHP'nin kuruluş aşamasından başlayarak bir değerlendirme yapmış, çok partili sisteme geçilmesinin gerekliliğini üzerinde durmuş ve partisinin vaatlerini sıralamıştır[49]. Ölçmen ayrıca bu konuşmasında, *"sağa sola hücum"* etmeyeceğini, "*güzel şiirler"*[50] de okumayacağını ve içinde yaşadığımız olaylar hakkında "*hasbihal*" yapacağını söyleyerek konuşmaya başlamıştır. Konuşmacı, 27 yıl önce, Birinci Dünya Savaşı sonunda yurdumuzun işgal edilen bölgelerini ve Türk milletini kurtarmak için el ele veren Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın, yurdumuzu düşmanlardan kurtardıktan sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin bir tensikata tabi tutarak Halk Fırkasına çevirdiğini ve bu fırkanın

---

[46] 1935–1950 yılları arasında yayın yayan *Ekekon* gazetesi CHP İl Yönetimi tarafından yayınlanmaktadır. Gazetenin adını Atatürk vermiştir. Gazetenin başlığı altında amblem olarak, CHP'nin kırmızı renkli altı oku üzerinde yer alan Konya Atatürk Anıtı kullanılmıştır. Arabacı vd., 2009, s.236.

[47] 1945–1950 yılları arasında yayın yapan Selçuk gazetesi Mehmet Muhlis Koner yayınlanmıştır. Koner, 1946 yılında CHP'nden Belediye Başkanı seçilmiştir. Arabacı vd., 2009, s.231

[48] *Babalık*, 4 Temmuz 1946, 1.

[49] *Babalık,* 13 Temmuz 1946, 1.

[50] DP'li aday *"güzel şiirler okumayacağım*" ifadesini kullanırken CHP adayı Behçet Kemal Çağlar'a gönderme yapmaktadır. Bir hafta önce aynı meydanda Çağlar "*şiirli*" bir konuşma yapmıştı.

umdelerinin başında da "*Hâkimiyet bilakayduşart milletindir"* kaydının bulunduğunu vurgulamıştır.

Ölçmen konuşmasının vaatler bölümünde maddeler halinde Konya'ya neler yapılacağını şöyle sıralamıştır: "*1. İmar ve inşaat işleri düzenlemeye tabi tutulacak ve her bakanlığın genel bir ihale sistemi kabul edilecektir. 2. Demiryolu siyasetinin yanında su işletmesi de önemlidir. Özellikle Konya ovasının bir yandan su baskınına uğramasının önüne geçilecek diğer taraftan da susuzluktan ızdırap çekmesi önlenecektir. 3. Yol işlerinin yapılması için bütün gelirlerin merkezde toplanması sağlanacaktır. Bunun için Nafia (Bayındırlık) Bakanlığında bir düzenleme yapılacaktır. 4. Köy okullarının yapımında hükümetin yardımı gereklidir. 5. Memur sayısı azaltılacak ve kalitesi artırılacaktır. 6. Demiryolu ulaşımında yoğunluk vardır. Bunun giderilmesi için vagonların sayısı artırılacak ve demiryolu yapımına önem verilecektir. Özellikle Konya-Ankara hattına öncelik verilecektir. 7. Hidro elektrik santrallerinin yapılmasına yoluna gidilecek, maden kömürü diğer madenlerin üretiminde kullanılacaktır. 8. Hava meydanlarının milletlerarası ulaşıma açılmasına bir an evvel başlanacaktır. 9. Devletin yaptığı bazı işlerin halka bırakılması sağlanacaktır. Böylece, bir taraftan iş sahalarının halka açılması sağlanırken diğer taraftan da hükümetin bütçede tasarruf yapması temin edilecektir. 10. Ziraî kalkınmaya daha fazla önem verilerek, köylünün hayat standardı yükseltilecektir. 11. Toprak kanununda değişiklik yapılarak özellikle hükümete ait boş arazilerin topraksız köylülere dağıtılması sağlanacaktır. 12. Vergiler vatandaşların ödeme imkânlarına göre ayarlanacaktır"*. Hatip konuşmasın, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesini okuyarak tamamlamıştır[51]. DP'nin diğer adayları da seçim konuşmaları yapmışlardır. Fatin Narin 17 Temmuz günü[52], Ziyad Ebuzziya 19 Temmuz günü seçim konuşmaları yapmışlardır[53].

1946 seçimlerinde DP'nin radyodan konuşma yapılmasına iktidar partisi CHP müsaade etmemiştir.

Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri (1945-1950)

CHP iktidarı, 1946 genel seçimlerini normal süresinden yaklaşık bir yıl önce yapma kararı almıştır. DP'nin kuruluşunun üzerinden henüz altı ay geçmiş ve parti ülke genelindeki teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. Bu nedenle 1946 genel seçimleri, Türk siyasal hayatının en çok tartışılan seçimlerinden biri olmuştur. Açık oy, gizli tasnif esasına göre gerçekleştirilen bu seçimlerde çok sayıda usulsüzlük iddiası gündeme gelmiştir. Seçimlerin erkene alınması,

[51] *Selçuk*, 13 Temmuz 1946, 1.
[52] *Babalık*, 18 Temmuz 1946, 2.
[53] *Babalık*, 20 Temmuz 1946, 3.

vali ve kaymakamların muhalefet üzerindeki baskıları ve seçim sürecine ilişkin çeşitli usulsüzlük iddiaları uzun süre kamuoyunu meşgul etmiştir. Dönemin basınına yansıyan iddialara göre, bazı seçim çevrelerinde oyların büyük bölümü Demokrat Parti'ye verilmesine rağmen resmî sonuçlarda CHP'nin kazandığı açıklanmıştır. 1946 seçimlerine yöneltilen en önemli eleştiri seçimlerin adlî güvence altında yapılmaması olmuştur. Seçim işlerinin idarî makamlar tarafından yürütülmesi, seçimlerin meşruiyetine gölge düşürmüştür.

TBMM'de 5 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen Milletvekili Seçim Kanunu ile iki dereceli seçim sistemi kaldırılarak tek dereceli seçim usulü benimsenmiştir. Ardından 13 Haziran 1946 tarihinde üniversitelere bilimsel ve idarî özerklik tanıyan Üniversiteler Kanunu kabul edilmiş, aynı gün Matbuat Kanunu'nda yapılan değişiklikle hükümetin gazeteleri kapatma yetkisi mahkemelere devredilmiştir[54]. Böylece iki dereceli seçim sistemiyle seçilen son Türkiye Büyük Millet Meclisi, 14 Haziran 1946 tarihinde çalışmalarını tamamlamıştır[55].

Seçim öncesinde CHP ile DP arasında sert siyasî tartışmalar yaşanmıştır. Bu gergin ortamın kamuoyuna yansıması üzerine dönemin basınında tarafları itidale davet eden yazılar yayımlanmıştır. Bunlardan biri *Babalık* gazetesinin *Cumhuriyet* gazetesinden iktibas ederek yayımladığı "Dikkatli Olunuz" başlıklı yazıdır. Yazıda, CHP'nin Demokrat Parti'yi "yıkıcı" ve "intikamcı" olmakla suçlaması, DP'nin ise CHP'nin bütün geçmişini göz ardı ederek yalnızca hata ve eksikliklerini öne çıkarması eleştirilmiş; her iki tarafın da daha sağduyulu davranması gerektiği ifade edilmiştir[56].

CHP ‘nin Adayları

CHP Genel Merkezi, milletvekili adaylarını seçimden bir gün önce ilan etmiştir. Buna göre CHP’nin adayları şunlardır: Muhsin Adil Binal (Konya Eski Milletvekili), General Ali Fuat Cebesoy (Konya Eski Milletvekili), Sedat Çumralı (Konya Eski Milletvekili), Şevki Ergun (Konya Eski Milletvekili, *Ekekon* (Konya) Gazetesi Sahibi), Fatin Gökmen (Konya Eski Milletvekili), Dr. Sadi Irmak (Konya Eski Milletvekili), Hulki Karagülle (Konya Eski Milletvekili), N. Nazım Onat (Konya Eski Milletvekili), Tevfik Fikret Sılay (Konya Eski

[54] CHP 1946 yılının Haziran’ında gazetelerle ilgili özgürlük kokan bu düzenlemeleri yaparken seçimden hemen sonra Peker Hükümetinin çıkardığı yeni bir kanunla, gazete çıkaracak olanların “*suişöhret”* sahibi olmamaları gerektiğini, gazete sahiplerinin en büyük mülki amir tarafından böyle tanınması durumunda gazeteyi kapatma yetkisi verilmekteydi. Ayrıca resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında “*suizannı*” davet edecek müphem yazıları, devlet kuvvetlerinin herhangi birine karşı halkın güvenini sarsacak uydurulmuş veya zadece mahiyeti değiştirilmiş haberleri, beş sene kadar varan ağır hapis cezalarıyla cezalandırılacağı hükmünü getirmiştir. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara 1990, s. 18.
[55] Eroğul, age, s. 4.
[56] *Babalık,* 9 Temmuz 1946.

Milletvekili), Ali Rıza Türel (Konya Eski Milletvekili),Dr. Hulusi Alataş (Aydın Eski Milletvekili),M. Şakir Altan (Konya Halkevi Başkanı), Rasim Erel (Ereğli Belediye Eski Başkanı)[57], M. Faik Dündar (Konya Belediye Eski Başkanı), Dr. Aziz Perkün (Akşehir CHP İlçe Başkanı, Serbest Doktor), Halis Ulusan (Konya CHP İl Başkanı)[58].

DP'nin Adayları

DP'nin milletvekili adaları CHP'ye kıyasla orta kesim, bürokrat, çiftlik sahibi ve iş adamlarından meydana gelmekteydi. Erken seçime gidilmesi sebebiyle parti genel kurulu oluşturulamadığından milletvekili adayları kurucular tarafından tespit edilmiştir. DP adaylarını seçimden bir hafta önce ilan etmiştir. Buna göre Konya DP milletvekili adayları şöyledir; Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (Konyalı, Avukat, Konya eski milletvekili), Abdurrahman Fahri Ağaoğlu (Konyalı, Avukat, Konya Birinci Noteri ve Beyşehir Eski Hâkimi, DP İl Başkanı) [59], Behçet Üçok (Konyalı, Konya'da Serbest Doktor Çocuk Hastalıkları Uzmanı, DP İl Müteşebbis Heyeti Üyesi), Saib Ragıp Atademir (Konyalı, Hamdilerden Profesör, Doktor, Kimyager), Himmet Ölçmen (Konyalı, Yüksek İnşaat Mühendisi)[60], Tarık Kozbek (Avukat, Beyşehir Eski Cumhuriyet Savcısı, DP İl Müteşebbis Üyesi), Remzi Birand, (Karamanlı, Yüksek Su Mühendisi), Ziyad Ebuzziye (İstanbul'da *Tasvir* Gazetesi Sahibi), Sedat Dikmen (Ereğli'de Avukat, DP Ereğli İlçe Müteşebbis Heyet Üyesi), Fatin Narin (Konyalı Galatasaray ve Lozan Üniversitesi Mezunu, Etibank Müfettişi)[61]. Zekeriya Balam (Konya'da Hadika-ı sıhhat Eczanesinin sahibi ve DP İl Müteşebbis Heyeti Üyesi), Enver Baykal (Konyalı, Ankara'da fabrikatör), Emin Agâh Ünver (Karamanlı, Karaman'da Avukat, DP İlçe Müteşebbis Heyet Başkanı), Kamil Şakir İlhan (Konya'da doktor, göz hastalıkları mütehassısı), Ahmet Parlak (Konyalı, Parlak Hocanın torunu, Yüksek Ticaret Okulu mezunu, manifatura tüccarı), Neşet Emre (Ereğlili, eski İş Müfettişi, Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu mezunu)[62]. Ziyad Ebuzziya ve Saip Ragıp Atademir ayrıca dilekçe ile seçim kuruluna müracaat etmiş olduklarından bağımsız adaylar arasında gösterilmişlerdir[63].

---

[57] Rasim Erel, 1899 yılında Ereğli'de doğmuştur. 16 yıl belediye başkanlığı yapmıştır. Sekizinci Devre Konya milletvekili olmuştur. Büyük ölçekli çiftçilik sahibidir. *Yeni Konya*, 27 Mart 1954, 1.
[58] *BCA*, 490.01.351.1474.1.12; *Babalık*, 18 Temmuz 1946, 1; *Ekekon*, 19 Temmuz 1946, 1, 4; *Selçuk*, 20 Temmuz 1946, 1.
[59] Av. Fahri Ağaoğlu 1884 yılında Konya Bozkır'da doğdu. Gazete yazarlığı, Konya Birinci Noterlik, Beyşehir'de hâkimlik ve öğretmenlik yaptı. Seçimden önceki devrede DP Konya İl Başkanıydı. *Babalık,* 16 Temmuz 1946, 1; *Yeni Konya,* 20 Mart 1954, 1.
[60]13 Temmuz 1946 tarihli *Babalık* gazetesinde Himmet Ölçmen'in bağımsız olarak adaylığını koyduğu belirtilmektedir. *Babalık*, 13 Temmuz 1946, 1.
[61] *Yeni Konya*, 26 Mart 1954, 1
[62] *BCA*, 490.1.436.1808..4. 58; *Babalık*, 16 Temmuz 1946, 1; *Selçuk*, 20 Temmuz 1946, 1.
[63] *BCA*, 490.01.351.1474.1.12.

MKP’nin Adayları

1946 genel seçimlerinde MKP’nin Konya'daki seçim faaliyetleri, CHP ve DP kadar etkili olmamıştır[64]. Parti içerisinde görüş birliğinin sağlanamaması ve düzenli bir yayın organının bulunmaması sebebiyle Konya'da güçlü bir propaganda faaliyeti yürütülememiştir[65]. Buna rağmen *Selçuk* gazetesinin 20 Temmuz 1946 tarihli nüshasında MKP'nin seçimlere katılacağı ve milletvekili adaylarının belirlendiği duyurulmuştur. Buna göre partinin Konya milletvekili adayları; Ziyad Ebuzziya, Cemal Odabaşı, Mehmet Göçer, Avni Attar, Keramettin Kocaman, Tarık Kozbek, Faik Türegün, Emin Agâh Ünver, Dr. Saib Ragıp Atademir, Remzi Birand, Fatin Narin, Enver Baykal, Fahri Ağaoğlu, Himmet Ölçmen, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ve Neşet Emre'den oluşmuştur[66].

Bu adaylardan Ziyad Ebuzziya, Faik Türegün ve Saib Ragıp Atademir'in seçim kuruluna ayrıca müracaat etmeleri sebebiyle bağımsız aday olarak seçime girmişlerdir[67]. Bunun yanında Ahmet Parlak, Tarık Kozbek, Emin Agâh Ünver, Remzi Birand, Fatin Narin, Enver Baykal, Fahri Ağaoğlu, Himmet Ölçmen, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ve Neşet Emre hem MKP hem de DP aday listelerinde yer almışlardır[68].

Bağımsız Adaylar

1946 genel seçimlerinde Konya'da bağımsız aday olarak seçimlere katılanlar şunlardır: Cemil Sümer[69], Arif Bilge[70], Şükrü Sunel[71], Hüsnü Saydut[72], Seyit Kocabaş[73], Hazım Toydemir[74], Rıza Keymen[75], Keramettin Kocaman, Osman Nuri Usman, Faik Türegün, Atıf Korucuoğlu,

---

[64] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952).* İstanbul 1989, s. 640.

[65] Tarık Zafer Tunaya’nın verdiği bilgiye göre MKP, 1946 genel seçimlerine katılmamıştır. 1950 genel seçimlerine bu partinin katıldığını belirten Tunaya’ya göre, bu parti seçimi kazanamamıştır. Türkiye genelinde 10 ilde seçimlere katıldığı anlaşılan MKP’nin Konya’da seçime katılmadığı anlaşılmaktadır. Tunaya, age, s. 640; Bizim tespitlerimize göre MKP, 1946 genel seçiminde Konya’da seçimlere katılmış fakat aldığı oylar konusunda bilgi temin edilememiştir. Dönemin gazetelerinde bu partinin adayları ilan edilmiştir.

[66] *Selçuk,* 20 Temmuz 1946.

[67] *Babalık,* 18 Temmuz 1946.

[68] *BCA,* 490.01.351.1474.1.12.

[69] Cemil Sümer, 1928’de Konya Sanat Okulunu bitirdikten sonra 1929 yılında açılan devlet imtihanını kazanarak Almanya’ya gönderildi. Berlin’de altı yıl süren iç mimari alanında eğitim aldıktan sonra Berlin Yüksek Sanat Okulundan mezun oldu. Ülkeye döndükten sonra Konya Sanat Enstitüsü’nde görevlendirildi. Milletvekilliğine aday olduğu sırada bu okulda görevli bulunmaktaydı. *Selçuk,* 17 Temmuz 1946, s. 1.

[70] Arif Bilge, Ali oğlu Çumra’nın Akviran Bucağında 1911 yılında doğdu *BCA,* 490.1.358.1504.1, 61; *Ekekon,* 28 Haziran 1946, s. 1.

[71] Şükrü Sunel, Mehmet Emin oğlu 1897 yılında Konya’da doğdu. *BCA,* 490.1.358.1504.1, 61

[72] Hüsnü Saydut, Süleyman oğlu 1913 yılında Konya’da doğdu. *BCA,* 490.1.358.1504.1, 61

[73] Seyit Kocabaş, 1910 yılında doğdu. *BCA*, 490.1.358.1504.1, 61; *Ekekon,* 28 Haziran 1946, s. 1.

[74] Hazım Toydemir, okur-yazar ve 1908 yılında doğdu. *BCA*, 490.1.358.1504.1, 61

[75] Korgeneral Keramettin Kocaman, Hadim’de doğdu. Yemen’de kadılık yapmış olan Koca Mahmut Efendi’nin torunudur. 1907 yılında Topçu Mühendishanesinden mezun oldu. Almanya’da staj gördü. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşlarına katıldı. Çatalca ve İzmir Müstahkem Mevki Komutanlıklarında, Konya ve Adana Fırka Komutanlıklarında, İstihkâm Kıtaları ve Müstahkem Mevkiler Umum Müfettişliğinde, Birinci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığında, Konya’da Kolordu Komutanlığında bulundu. Emekli olduktan sonra kurmay ve Harp

Sefer Erkan, Mustafa Çetiner[76], Dr. Aziz Perkün, Namık Ayas, Sıraç Aydın Taşbaş[77], Rıfat Göksu, Naci Kıcıman, Cevdet Taşpınar[78], Ali Kemal Akça[79], Saliha Tomris Günbay[80], Dr. Asım Kişmir[81], B. Şevket Öncül[82], Faik Türegün[83], Haydar Erkut, Vehbi Bilgin, Fevzi Çelik[84], Nuri Karahüyüklü[85], Hasan Altundağ, Arif Korucuoğlu, Abidin Serez ve Necmi Güneş[86].

Seçimler

21 Temmuz 1946 genel seçimlerinde Konya'dan TBMM'ye seçilen milletvekillerinin tamamı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) listesinden seçilmiştir. Bu milletvekilleri VIII. Dönem TBMM'de (5 Ağustos 1946 – 22 Mayıs 1950) Konya'yı temsil etmişlerdir. Konya'da bütün milletvekilliklerini CHP "kazanmıştır". Burada seçmen sayısı 286.513, oylarını kullananların sayısı 218.754'tür. Katılım % 76'dır. Sonuçlara göre CHP'nin merkezden daha az, taşradan daha çok oy aldığı görülmektedir. Karapınar ve Akşehirli seçmenler tamamen CHP'ye oy vermişlerdir[87].

Akademilerinde öğretmenlik yaptı. *İşkodra Kalesi Muhasarası ve Esna-yı Harpte İstihkamat-ı Daime* adlarında iki kitabı yayınlanmıştır. *Babalık,* 13 Temmuz 1946, s. 2; CHP Karakurt Nahiyesi Hançerli Semt Ocağı Başkanı ve Yeni Belediye Seçim üyesidir. *BCA*, 490.1.358.1504.1, 61

[76] Konya Lisesi Türkçe öğretmeni B. Mustafa Çetiner'in milletvekilliği adaylığı ile ilgili olarak Babalık gazetesinde şu bilgiler yer almaktadır; *"M. Çetiner, kıymetli bir öğretmen ve eğitmen olduğu kadar, memleket davalarını da yakından ve alaka ile takip eden genç aydınlarımızdandır. İyi bir aile reisi, temiz ve enerjik bir memleket çocuğu olarak tanınan M. Çetiner, muhitimizde, meslek arkadaşları ve talebeleri arasında sevilmiş ve iyi intibalar bırakmıştır. Bu vesile ile M. Çetiner'in bir resmini koyuyoruz".* Bkz. *Babalık,* 2 Temmuz 1946, s. 1; Kayseri, *2007,* 29.

[77] Sıraç Aydın Taşbaş 1903 yılında Bozkır'ın Taşbaş köyünde doğdu. Babası Nazif oğullarından Hatip Ali Rıza Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini Seydişehir ve Bozkır'da tamamladı. 1926'da Konya Muallim Mektebi'ni bitirdi. Bozkır Merkez ilkokulunda eğitim hayatına başladı. Ereğli ve Bozkır'da eğitimcilik faaliyetini sürdürdü. Daha sonra İsmet Paşa ilkokulunda öğretmenlik yaptı. Buradaki görevi 1971 yılına kadar sürdü. Babalık gazetesinde yazılar yazdı. Aydıntaşbaş 1995 yılında İzmir'de öldü. *BCA*, 490.1.358.1504.1, 61; Yeni Konya, 28 Mart 1954; *Ekekon,* 28 Haziran 1946, s. 1.

[78] Cevdet Taşpınar, Ekekon gazetesine bir tekzip göndererek, adının bilgisi dışında bağımsızlar listesinde çıktığını belirtmiştir. Ekekon, 17 Temmuz 1946, s. 3.

[79] Ali Kemal Akça, Bozkır'ın Akçapınar köyünde 1909 yılında doğdu. Öğretmen ve Folklar Postası Halk Bilgisi Dergisi sahibi ve başyazarıdır. *BCA*, 490.1.358.1504.1, 61; *Selçuk*, 6 Temmuz 1946, 1;*Ekekon,* 28 Haziran 1946, s.1.

[80] Bağımsız adaylar arasında iki kadın öğretmen bulunmaktadır. Tomris Günbay'ın ismi adaylar arasında geçmekte fakat genel meclis üyesi olduğu belirtilen diğer kadın adayın adına rastlanmamaktadır. *Babalık,* 20 Temmuz 1946, s. 1.

[81] Asım Kişmir emekli yarbaydır. Göz doktorudur. *Babalık,* 13 Temmuz 1946, 1; *Babalık,* 13 Temmuz 1946, s. 1.

[82] *Babalık,* 20 Temmuz 1946, 2; *Selçuk*, 20 Temmuz 1946, s. 1.

[83]*BCA*, 490.1.358.1504.1, 61.

[84] *BCA,* 490.01.35.1.11, 10.

[85]Nuri Karahüyüklü Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ve Gazi Lisesi Matematik öğretmenidir. *BCA,* 490.01.358.1504.1, 63.

[86] *BCA*, 490.01.351.1474.1.12.

[87] *Babalı*k, 23 Temmuz 1946, 2; Konya ilçelerinde CHP'ye verilen oyları gösteren arşiv belgesinde dikkat çekici bazı rakamlar bulunmaktadır. Mesela Karapınar'da bütün milletvekilleri aynı sayıda oy almış gösterilmektedir. Tabloya göre 12 milletvekili 7737 oy aldığı, bir milletvekilinin 7733 oy aldığı ve 3 milletvekilinin 7734 oy aldığı belirtilmektedir. *BCA*, 490.01.351.1474.1.108.13; Bu sonuçlar dikkat çekici olmalı ki, Konya ili DP Müteşebbis Heyeti 30 Temmuz 1946 tarihinde TBMM Başkanlığına bu iki ilçe başta olmak üzere Konya'da seçimlere

	21 Temmuz 1946	Partilerin Aldıkları Oy Oranı (%)	Aldıkları Milletvekili Sayısı
Kayıtlı Seçmen Sayısı	286.513	-	-
Kullanılan Oy Sayısı	218.754	-	-
Katılım (%)	76.3	-	-
PARTİLER	-	-	-
CHP	145.598	66.5	16
DP-	60.629	27.9	-
Bağımsızlar	12.527	5.6	-

Tablo 9: Konya'da 21 Temmuz 1946 Genel Seçim Sonuçları

Bu seçimde Konya'dan 16 milletvekili seçilmiştir. Milletvekilleri ve aldıkları oylar şöyledir:

Dr. Sadi Irmak[88] 161.534 (160.651)

müdahale edildiğiyle ilgili şikâyette bulunmuştur. Şikâyetlerden herhangi bir sonuç çıkmamıştır. *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 8, C. 1, (26 8.1946), s. 195.

[88] Sadi Irmak, 1904'de Konya Seydişehir'de doğdu. İlköğrenimini Seydişehir Rüştiyesinde yaptı. 1916'da Konya Sultaniyesini bitirdi. Sultaniyeyi bitirdikten sonra kısa bir süre Konya Hukuk Mektebinde okudu. 1925'de Devlet hesabına Berlin Üniversitesine giderek Tıp ve Biyoloji tahsili yaptı. 1929'de devlet hekimlik imtihanını kazandı ve aynı yıl tıp doktorasını verdi. Bir süre Hagen ve Düseldorf hastanelerinde asistan olarak çalıştı. 1932 yılına kadar Ankara Hükümet Tabipliğinde bulundu. 1933'de İstanbul Üniversitesine Doçent, 1940'da Profesör oldu. 1943'de Konya'dan milletvekili seçildi. Aynı yıl Halkevi Yüksek Danışma Kurulu Başkanlığına daha sonra Diyarbakır Bölge Müfettişliğine getirildi. 1945–47 yılları arasında Çalışma Bakanlığı yaptı. 1947'de Uluslararası Çalışma Konferansı ikinci başkanı seçildi. 1947'de Ziraat Bakanlığına getirildi. Aynı yıl İstanbul CHP Müfettişliğine getirildi. 1950 yılına kadar bu görevde kaldı. Bundan sonra siyasetten ayrıldı. Münih Üniversitesi Fizyoloji Profesörü oldu. 1953 yılına kadar bu görevde kaldı. Aynı yıl yurda dönerek İstanbul Üniversitesi

Sedat Çumralı[89] 154.816 (154.839)

Muhsin Adil Binal[90], 153.717 (152.723)

Ali Fuat Cebesoy[91] 150.591 (150.275)

Mithat Şakir Altan[92] 148.771 (148.771)

---

kadrosuna alınarak Fizyoloji Kürsüsü direktörlüğüne getirildi. 1973'de emekli olduktan sonra Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör oldu. 17 Kasım 1974–31 Mart 1975 tarihleri arasında partiler üstü hükümette Başbakanlık yaptı. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden sonra Danışma Meclisi üyesi ve bu meclisin başkanlığına seçildi. 1990'da İstanbul'da öldü. Akın, 2007, 124; Başta tıp olmak üzere çeşitli konularda özgün eserleri ve tercümeleri vardır. Meslekî eserleri: Fizyoloji; Genel Fizyoloji Dersleri; Veraset Biyolojisi: Hormonlar. *Babalık*, 8 Mayıs 1950, 1; *Meydan Larousse*, C. 6. 123.

[89] Sedat Çumralı 1904'de Konya/Çumra'da doğdu. Çumralı, Hüseyin Efendi ailesindendir. Ankara Hukuk Fakültesi mezunudur. Çeşitli yerlerde savcılık, hâkimlik ve parti müfettişliklerinde bulundu. 7 ve 8. Dönemlerde Konya Milletvekilliği ve Adalet Bakanlığı yaptı. Kayseri,2007, 81; Afyon Parti Müfettişliği görevinde bulundu. *Babalık*, 8 Mayıs 1950, 1; TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, 72.

[90] Binal,1905'de Konya'da doğdu. Konyalı Sipahioğullarındandır. Fransa Besançon Üniversitesi mezunudur. Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Öğretim Şube Müdürlüğü, Bakanlık Müfettişliği, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, Parti Müfettişlikleri, Parti divanı ve Genel İdare Kurulu Üyeliği yapmıştır. Konya milletvekili ve Parti İdare Kurulu Üyeliği görevlerinde bulundu. Evli ve iki çocuk babasıdır. *Babalık*, 8 Mayıs 1950, 1; TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, 72.

[91] Ali Fuat Cebesoy, 1882'de İstanbul'da doğdu. Asker bir aileye mensuptur. Babası ilk Büyük Millet Meclisi Hükümetinde Nafia (İmar ve İskân) Vekilliği yapmış olan Emekli Korgeneral İsmail Fazıl Paşadır. Annesi Zekiye Hanım'dır. İlköğrenimini Erzincan Askeri Rüştiyesinde yaptı. 1894'de İstanbul Saint Joseph Fransız Lisesine kaydoldu ve buradan 1899'da mezun oldu. Daha sonra Harp Okuluna kayıt yaptırdı. Harp Okulunda Mustafa Kemal ile aynı sınıftaydı. 1902'de bu okuldan mezun olduktan sonra Harp Akademisine kayıt yaptırdı. Harp Okulunu 1904'de bitirdi. Beyrut'ta süvari alayında stajına başladı. 15 Temmuz 1906'da Selanik'e geçti. 1908'de Roma Ateşemiliterliğine tayin edildi. 1912'de Balkan Harbi'nin çıkması üzerine İstanbul'a dönen Binbaşı Ali Fuat Bey önce Karadağ'a hareket eden Kolordunun daha sonra Yanya Kolordusunun Kurmay Başkanlığı ve farklı kıtalarda komutanlık görevlerini yürüttü. 1914'de Şam'da VIII. Kolordu Kurmay Başkanlığına getirildi. 1916'da Doğu Cephesinde bulundu. 1917'de Sina-Filistin Cephesinde ve 20. Kolordu Komutanlıkları yaptı. Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Alman subaylarının ülkeyi terk etmesi üzerine VII. Ordu Komutanlığına getirildi. Mütareke gereğince bu ordunun lağvedilmesi üzerine, komutanlığını yaptığı 20. Kolordu geçici olarak Konya'ya taşınırken Ali Fuat Cebesoy İstanbul'a geldi. Burada Mustafa Kemal ve diğer silah arkadaşlarıyla vatan savunması konusunda görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sonucunda Cebesoy Ankara'ya döndü. Bu arada geçici olarak, 20. Kolordu da Ankara'ya intikal etmişti. Cebesoy milli mücadele de Umum Kuva-yı Milliye ve Garp Cephesi Kumandanlıklarında bulundu. Kasım 1920-Haziran 1922 tarihleri arasında Moskova Büyükelçiliği görevini yürüttü. Ankara'ya döndükten sonra Müdafaa-i Hukuk Grubunun başkanlığına seçildi. 11 Aralık 1922'de Meclis II. Başkanlığına seçildi. 24 Ekim 1923'de bu görevinden istifa etti. Aralık 1923-Ekim 1924 tarihleri arasında II. Ordu Müfettişliği görevini yürüttükten sonra tekrar Mecliste döndü. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda Umumi kâtip olarak görev aldı. İzmir Suikastıyla ilgili olarak tutuklandı ve Mustafa Kemal'in mahkemeye müdahalesiyle affedildi. Özçelik, 1993, 1–330; Kocahanoğlu, 2002, XIII-XXI; Cebesoy 1933 yılına kadar Mecliste görev almadı. Atatürk'ün isteği üzerine 10 Haziran 1933 tarihinde (IV. Dönem) CHP Konya milletvekilliğine seçildi. Konya'dan VI. Dönemde tekrar milletvekili seçildi. 30 Ocak 1948'de TBMM Başkanı seçildi.14 Mayıs 1950'de DP'den Eskişehir milletvekili seçildi. 1954 ve 1955 seçimlerinde bağımsız İstanbul milletvekili olarak Meclise girdi. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da öldü. Kocahanoğlu, 2002, XXI; Özcelik, 1993, 352.

[92] Mithat Şakir Altan, 1901'de Konya Ilgın'da doğdu. Şakir Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Ilgın'da tamamladı. Öğretmen Okulunu bitirdi. Kırk yıla yakın öğretmenlik, müfettişlik ve yöneticilik yaptı. Ankara Hukuk Fakültesini sonradan bitirdi. Konya'da serbest avukat olarak çalıştı. 1946–1950 arasında Konya milletvekilliği yaptı. Babalık, Türk Sözü, Osmanlı, Yeni Mecmua, Yeni Fikir, Duygu, Ocak, Konya, Halk, Ekekon, Hâkimiyet-i Milliye, Selçuk ve Yeni Konya gibi gazete ve dergilerde yazılar ve şiirler yazdı. Bir ara Konya Halkevi Başkanlığı yaptı. 1968 yılında Ankara'da öldü. Evli altı çocuk babasıdır. TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, 72.

Dr. Aziz Perkün[93] 148.580 (148.603)

Naim Hazım Onat[94] 148.319 (148.173)

Dr. Muhsin Dündar[95] 148.676 (148.171)

Rasim Erel[96], 148.075 (147.979)

Hulki Karagülle[97] 147.816 (147.693)

M. Şevki Ergun[98] 147.025 (147.621)

---

[93] Aziz Perkün 1900'de Konya Akşehir'de doğdu. Akşehirli Telgraf Müdürleri ailesindendir. Tıp Fakültesi mezunudur. Sicilinde Fransızca bildiği yazılıdır. Cilt mütehassısıdır. Çeşitli yerlerde tabiplik ve 1932 yılından beri CHP'de faal üyelik ve Akşehir Halkevi Başkanlığı yapmıştır. Konya Milletvekilliği ve Gaziantep Parti Müfettişliği yaptı. Evli ve bir çocuk babasıdır. *Babalık*, 8 Mayıs 1950, 1; TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, 74

[94] Naim Hazım (Onat),1889'da Konya'da doğdu. Babası Mehmet Hazım Bey, annesi Hafize Hanım'dır. Evli ve dört çocuk babasıdır. Konya Hamidiye Okulunda ilköğrenimini tamamladıktan sonra Yağmurlu Medresesine devam ederek icazetnamesini aldı. Bu medresede, Darülhilafe Medresesinin kuruluş tarihi olan 27 Ekim 1915'e kadar çalıştıktan sonra Darülhilafe Medresesine tayin edildi. Burada Türkçe, Edebiyat, Muhâzarât,(hazırlık) Farisî, Ulmünnefs derslerini okuttu. Daha sonra kurulan (Sahan) yüksek Medresede İlm-i Kelam, Mantık ve Arap Edebiyatı derslerini okuttu. 25 Ekim 1915'ten sonra Mütareke'ye kadar Konya İttihat ve Terakki İdadisinde Türkçe ve Tarih öğretmenliği yaptı. 10 Eylül 1918'de yatılı askerî rüştiyesinde Türkçe, daha sonra İdadî bölümünde Tarih, Edebiyat, İlm-i kelam, Felsefe, Arapça ve Farsça öğretmenliği yaptı. Konya Genel Meclis Üyeliğine seçildi. TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 12 Temmuz 1923'te yapılan seçimde Konya'dan milletvekili seçildi. Şer'iye ve Evkaf, Maarif, Kanun-ı Esasî, Diyanet ve Evkaf ve İrşat komisyonlarında çalıştı. Konya'dan III, IV, V, VI, VII, VIII. Dönemlerde milletvekili seçildi. 5 Mayıs 1953'te öldü. Öztürk, 1995, II. Dönem, C. 3, 559–550.

[95] Dr. Muhsin Faik Dündar, 1887 yılında Konya'da doğdu. Ailesi Kıbrıs'tan gelmiştir. Askeri Tıp mezunudur. Hanefi Aytekin, *Tarihi Konya Rehberi 2003'den Kuruluşuna Konya Belediye Bakanları,* Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2003, s. 165; Reji İdaresinde memur olan Kıbrıslı Faik Bey'in oğludur. Anne tarafından Hacı Mindiler'dendir. Dayısı Yusuf Paşa'nın dalaletiyle öğrenim görmüştür. Konya'daki Bezm-i Muhabbet adı verilen kültürel toplantıların müdavimlisiydi. Bu toplantılara o devirde Kambur Tevfik Bey, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi, Sivaslı Ali Kemalî, Ayaşlı Şakir, Kara Osman Efendi, Eski Adalet Bakanı Sedat Çumralı'nın babası Hasan Hüseyin Efendi katılırdı. Bir süre Elazığ'a giderek orada mesleğini (doktorluk) icra etti. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra Konya'ya döndü ve Belediye Başkanı seçildi. 1946 yılında CHP'den milletvekili seçildi.

[96] Rasim Erel, 1899'da Konya Ereğli'de doğdu. Ereğlili Salim Efendi Zâdelerdendir. Tahsili İdadi'dir. Ereğli Belediyesi ve CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlıkları yaptı. Evli ve iki çocuk babasıdır. *Babalık*, 8 Mayıs 1950, 1; TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, 73.

[97] Hulki Karagülle,1889'da Hadim'de doğdu. Hadimli Hocazâde ailesindendir. Tahsili Hukuk Fakültesi mezunudur. Muhtelif yerlerde savcı ve hâkim olarak çalıştı. Konya Genel Meclis Üyeliği, Baro Başkanlığı, Parti İl İdare Kurulu ve Halkevi Başkanlıklarında bulundu. Konya milletvekilliği ve Meclis Adalet Komisyonu Başkanlığı yaptı. Fransızca, Arapça ve kısmen Farsça bildiği belirtilmektedir. Evli 5 çocuk babasıdır. *Babalık,* 8 Mayıs 1950, 1; TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, 74.

[98]Mustafa Şevki Ergun, 1 Temmuz 1889'da Konya'da doğdu. Babasının adı Recep, annesinin adı Ayşe'dir. Konya/Meram İlçesi Sephavan Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. İlk, orta ve hukuk tahsilini Konya'da tamamladı. 1910'da Konya Maarif Başkâtipliğine tayin edildi. Konya İdadisi'nde ve Konya Orta Ticaret Okulunda öğretmenlik yaptı. 1914'te İhtiyat Zabit Namzedi (Yedek Subay Adayı) olarak Harbiye Mektebi'ne kaydını yaptırdı. 1915'te Zabit vekili ve 1916'da Mülazımlığa (Teğmen) terfi ettirildi. 1919 yılına kadar orduda Ferik (Tümgeneral) danışmanı olarak görev yaptı. 19 Kasım 1919'da Şaziye Hanım ile evlendi. Erdoğdu Recep ve Ergun isminde iki oğlu olmuştur. 1920'de Milli Mücadele'ye katıldı. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Konya Şubesinin kurucuları arasındadır. Kırmızı kurdeleli İstiklal Madalyası aldı. Milli Mücadele'den sonra Konya'da bir süre avukatlık yaptı. Bu arada Hava Kurumu, Kızılay ve spor kuruluşları gibi millî teşekküllerde aktif görevler aldı. 1930'da Belediye Başkanlığı ve Konya CHP İl Başkanlığına seçildi. Konya Akşehir Serbest Cumhuriyet Fırkası Ocak Yönetim Kurulu üyeliğinde bulundu. 1935'te yayınlanmaya başlayan ve CHP'nin yayın organı olan Ekekon gazetesinin imtiyaz sahibiydi. İl başkanlığı 1937 yılına kadar, Belediye Başkanlığı da 1938 yılına kadar sürdü.

Tevfik Fikret Sılay[99] 144.420 (144.662)

Ali Rıza Türel[100] 142.355 (140.413)

Fatin Gökmen[101] 138.298 (138.078).

CHP Konya İl Yönetim Kurulu Üyeliği'nde bulundu. Cumhuriyet'in üçüncü belediye başkanı olan Şevki Ergun döneminde ilk şehir planı yapılmış ve itfaiye teşkilatı motorlu araçlarla donatılmıştır, Konya Harası kurulmuş ve modern tarımın ilk adımları, Ankara'daki Gazi Çiftliği paralelinde başlatılmıştır. Buz fabrikası kurulmuş, Alâeddin Meydanı'ndan Anıt Alanı'na kadar olan parke yol olarak düzenlenmiştir. Günümüzde (2011) İl Sağlık Müdürlüğü olarak kullanılan bina o tarihte Konya Doğumevi olarak inşa edilmiştir. İl Başkanlığından ayrıldıktan sonra parti yönetim kurulu üyeliği devam etti. 1939'da Konya Halkevi Başkanlığı oldu. Bu görevini yürütürken yapılan genel seçimde Konya milletvekili seçildi. 18 Mart 1939'dan itibaren İş bankası Yönetim Kurulu üyeliğine getirildi. 1939 genel seçimlerinde Konya milletvekili seçildi. TBMM'nde VI, VII ve VIII. Dönemlerde Konya'yı temsil etti. 24 Ağustos 1954'te Ankara'daki evinde ölmüştür. Sicilinde biraz Fransızca bildiği yazılıdır. Çok titiz ve asabî, oldukça kuvvetli bir hukukçudur. *TBMM Arşivi:* Sicil No: 264, Kutu No: 40; *BCA,* 490.01.35.110; *Cumhuriyet,* 1 Mart 1943; *Babalık,* 23 Temmuz 1946; *TBMM Albümü*, VIII. Devre, 1946, 73; *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, C. 19, s. 726; *Yeni Meram***,** 24 Ağustos 1954, 2*; Yeni Konya*, 21 Ağustos 1954; Cemil Kocak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası,* İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 554; Aytekin, age, s. 162; Caner Arabacı, "Ekekon 1935-1950 Arasında Çıkan Siyasi Gazete" *Merhaba Akademik Sayfalar*, 6 Ekim 2010, s. 391.

[99] Tevfik Fikret (Sılay) ,1890'da Konya Sille'de doğdu. Babası Ali Bey, annesi Adviye Hanım'dır. Naciye Hanım ile evli beş çocuk sahibidir. İlköğrenimini Konya'da tamamladıktan sonra 6 Temmuz 1907'de Konya İdadisini bitirdi. Hukuk Mektebine girerek 6 Ekim 1913'te mezun oldu. Birinci Dünya Savaşının başlarında yedek subay olarak orduya katılarak farklı kıtalarda subay olarak görev yaptı. 14 Kasım 1909–21 Mayıs 1911'de Konya İstinaf Mahkemesi Mukayyitliği, 21 Mayıs 1911–5 Ocak 1912'de Karaman Bidayet Mahkemesi Zabıt Kâtipliği, 6 Ocak 1912–2 Şubat 1913 arasında Karaman İcra Memurluğu yaptı. Bu görevinden istifa ederek ayrıldı. 21 Eylül 1920–30 Mart 1922'de Akşehir Mahkemesi Başkanlığına ve oradan 13 Nisan 1922–24 Ocak 1923 tarihlerinde Ilgın Mahkemesi Başkanlığına getirildi. 24 Ocak 1923–30 Nisan 1923 tarihlerinde Karaman İstinaf Mahkemesi Üyeliğinde bulunduğu sırada TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 12 Temmuz 1923'te yapılan seçimde Konya'dan milletvekili seçildi. Kavanini Maliye, Lâyiha, Adliye, Dilekçe, Tetkiki Hesabat ve Memurin Muhakemat komisyonlarında çalıştı. Konya'dan III, IV, V, VI ve VIII. Dönemlerde milletvekili seçildi. 5 Ocak 1939 tarihinde Adalet Bakanlığına getirildi. 20 Nisan 1959'da Ankara'da öldü. Öztürk, 1995, TBMM, II. Dönem, C. 3, 551–552.

[100] Ali Rıza Türel, 1899'da Üsküp'te doğdu. Ahmet Bey ve İffet Hanım'ın oğludur. 26 Haziran 1930'da Aliye Hanımla evlendi. İlkokulun bir bölümünü doğduğu yerde, diğer bölümünü Selanik'te tamamladı. İstanbul Lisesini bitirdi. 1 Ocak 1919'da İstanbul Posta Müdüriyeti Kalemi Posta ve Telgraf Memuru Refiki görevini tayin edildi. 1 Kasım 1924'de istifa etti. Aynı yıl İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. 1924'te sınavı kazanarak Paris Hukuk Fakültesine kayıt oldu ve buradan 1928'de mezun oldu. 27 Ekim 1928'de İzmir Müstantikliğine, 22 Temmuz 1930'da İzmir Müddeiumumîliği (Savcılık) Başmüşavirliğine atandı. Bu görevi 10 Şubat 1935'e kadar sürdü. V. dönem seçimlerine katılıp Konya'dan milletvekili seçildi. Celal Bayar Kabinesine İktisat Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına tayin edildi. Fransızca bilen Türel, VI. VII ve VIII. Dönemlerde Konya'dan milletvekili seçildi. 10 Mart 1943–4 Nisan 1946 tarihleri arasında Adliye Vekilliği yaptı. 25 Eylül 1960'ta öldü. Güneş, TBMM, V. Dönem, C. II, 2000, 481–482.

[101] Fatin Gökmen, 1877 yılında Akseki'de dünyaya geldi. Kadı Abdulgaffar Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Akseki ve Alanya'da, ortaöğrenimini İzmir'in Bayındır kazasında yaptı. İstanbul'da Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'nde dönemin Baş Müneccimi Hüseyin Hilmi Efendi'nin yanında çalışırken, ünlü bilim tarihçilerinden Salih Zeki Bey'in dikkatini çekti ve onun teşvikiyle 1901 yılında yeni açılan Riyâziyât Medresesi'ne (Aritmetik, Geometri ve Astronomi Bilimleri Fakültesi) girdi. 1904 yılında bu fakülteden birincilikle mezun olduktan sonra çeşitli okullarda matematik öğretmenliği yaptı, bir süre de mezun olduğu medresede astronomi ve ihtimal (olasılık) hesabı dersleri verdi. Siyasetle de ilgilenen Fatin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı ve bir süre tutuklandı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilgisini tamamen bilime yöneltti. 1910'da dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından Rasathane-i Âmire'nin müdürlüğüne atandı. Rasathane, 1868'den beri görev yapmaktaydı ve 1909'daki 31 Mart Olayları sırasında binası ve âletleri tahrip edilmişti. Fatin Gökmen, yeniden kurulması istenen Rasathanenin (Gözlemevi) yeri için incelemeler yaptı ve rasathaneyi İcadiye Tepesi'nde kurmaya karar verdi. Fransız Meteoroloji Birliği aracılığıyla getirtilen ve birinci sınıf bir meteoroloji istasyonunda kullanılan âletlerle 1 Temmuz 1911 tarihinden itibaren sürekli ve düzenli bir biçimde meteorolojik unsurların ölçüm ve kayıtlarını başlattı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, hükümete verdiği bir öneride, Rasathaneden ayrı bir meteoroloji teşkilâtı oluşturulmasının gerekli olduğuna değindi ve Rasathanenin

Halis Ulusan[102] 124.295 (123.769)

Hulusi Alataş[103] 122.293 (122.294)

Milletvekilliğini kazanan adayların aldıkları oylarla ilgili olarak Cumhuriyet arşivi ve *Selçuk* gazetesinin verdiği rakamlar ile *Babalık* ve *Ekekon* gazetesinin verdiği rakamlar farklıdır. Biz, İl Seçim Kurulunun tasniflerini ihtiva eden, arşiv belgesinin rakamlarını esas aldık. *Babalık ve Ekekon* gazetesinin vermiş olduğu oy sayıları parantez içinde belirtilmiştir.

DP Adaylarının aldıkları oylar şöyledir:

A. Fahri Ağaoğlu 63.615 (15.087)

Remzi Birand 63.531 (17.913)

Belçika'daki Uccle Kraliyet Rasathanesi gibi bir astronomi ve jeofizik rasathanesi olması için gerekli binaları yaptırdı ve âletleri satın aldırdı; böylece bugün de faaliyet hâlinde bulunan Kandilli Rasathanesi'nin temelleri atıldı. On beş yıllık bir çabayla Almanya'dan getirterek 1935 yılında yerine monte ettirdiği 20 milimetrelik Zeiss marka teleskop ile ömrü boyunca topladığı matematik ve astronomi ile ilgili yazma ve basma eserlerden oluşan kitaplık, bugün de büyük bir önem taşımakta ve araştırmacılar tarafından yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Kitaplarını Süleymaniye Kitaplığı'na devretmiştir. 1926'ya kadar Türkiye'de resmen kullanılan Hicrî-Kamerî takvimin ay başlangıçlarını ilmî metotlarla tespit ederek bu konuya açıklık getirmiştir. Bilim tarihi ve özellikle de astronomi tarihi ile de ilgilenen Fatin Gökmen'in takvim konusundaki araştırmaları Türk Takvimi (İstanbul 1936), Eski Hatay Takvimi (İstanbul 1936) ve Eski Türkler de Hayat ve Takvim (İstanbul 1937) adlı kitaplarda toplamıştır; ayrıca eskiden beri kullanılan bir gözlem ve hesap âleti olan Rubu' Tahtası, Nazariyatı ve Tersimi (İstanbul 1948) adlı bir eseri daha bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nde bir süre ders veren Fatin Bey, 1933 yılında üniversiteden ayrıldı. 1943 yılında rasathanedeki görevinden emekliye ayrıldıktan sonra politikaya atılan Fatih Gökmen, 1950 yılına kadar iki dönem TBMM'de Konya milletvekili olarak görev yaptı. 1955 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti. 1973'te anısına TÜBİTAK Hizmet Ödülü verilmiştir. Beykoz'da bir ilköğretim okuluna adı verilmiştir. *TBMM Albümü*, VIII. Dönem, Kasım 1946, s. 73.

[102] Halis Ulusan, 1888'de Konya'da doğdu. Hukukçudur. Tarım ve ticaret iştigal etmiştir. Evli ve çocuksuzdur. TBMM Albümü, VIII. Devre, 1946, s. 75.

[103] *BCA*, 490.01.351.1474.1.10; *Selçuk*, 24 Temmuz 1946, 1; *Babalık*, 23 Temmuz 1946, 1; *Ekekon*, 24 Temmuz 1946, 1; Ahmet Hulusi Alataş, 1882'de Konya Beyşehir/ Doğanbey'de doğdu. Beyşehir eşrafından Hacı Ahmet Fevzi ve Emine Hanımım oğludur. İlk ve orta tahsilini İzmir'de yaptı. Askerî Tıbbiyeyi 1907'de bitirdi. Doktor Yüzbaşı rütbesiyle Bağdat ve Basra'da görev yaptı. Balkan Muharebeleri sırasında Hadimköy hastanesinde Başhekim ve İç hastalıkları uzmanı olarak görev yaptı. Savaş sonunda Yıldız Hastanesine bakteriyolog olarak tayin edildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ayestefanos Hastanesi Baştabibi, Çatalca Müstahkem Mevki Hıfzıssıhha Müşaviri, Kilitbahir Hastanesi ve seyyar Hastane baştabibi, kolordu hıfsıssıhha müşaviri ve baştabibi, ordu sıhhıye reisi ve levazım başkan vekilliği yaptı. Birinci Dünya Savaşından sonra Askeri Tıbbiye Ders Nazırlığına atandı. İstiklal Savaşı sırasında Yahşiyan Menzil Baştabibliği, I. Ordu ve Garp Cephesi Sıhhıye Reisliği yaptı. Daha sonra Gülhane'de Askeri Tababet Uygulama Öğretmenliği yaptı. 1922'de Albay oldu ve 1923'te kendi isteğiyle emekli oldu. Bir süre serbest doktor olarak çalıştı. O tarihlerde doktorların bir kısmı muayenehane açmamakta, eczanelerde muayene yapmaktaydılar. Dr. Alataş da hastalarını Hilal ve Şifa Eczanelerinde muayene etti. 1925–1935 arasında İzmir Liman İşleri Yönetim Kurulu Başkanlığı yaptı. 1927 yılında İzmir Belediye Başkanı seçildi. 1930 yılında sağlık sebeplerini göstererek istifa etti. 1936 yılında Aydın milletvekili seçildi. TBMM'nde V, VI, VII. Dönemlerde Aydın milletvekilliği yaptı. 1937–1943 arasında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili olarak görev yaptı. 1945 yılında sağlık sebepleriyle bakanlıktan istifa etti. 1946 yılında Konya milletvekili oldu. 1950 yılında tekrar aday olmadı ve Ankara'ya yerleşti. Evli ve 2 çocuk babasıdır. 29 Mart 1964 ölmüştür. TBMM Albümü, Kasım 1946 Ankara, 71; Mehmet Karayaman, *SÜ. Beyşehir Meslek Yüksek Okulu I. Uluslar arası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, 11–13 Mayıs 2006, Beyşehir/Konya/Türkiye, 390–392.

Ziyad Ebuzziya 64.015 (19.523)

S. Ragıp Atademir 62.944 (18.570)

Himmet Ölçmen 62.728 (19.362)

Tarık Kozbek 59.038 (15.890)

Fatin Narin 61.987 (18.987)

Eyüp Sabri Hayırlıoğlu 57.108 (15.923)

Enver Baykal 58.694 (17.857)

Behçet Üçok 54.558 (14.514)

Emin Agâh Ünver 53.734 (15.035)

Sedat Dikmen 53.857 (15.488)

Ahmet Parlak 49.192 (14.086)

Kamil Şakir İlhan 47.099 (12.076)

Zekeriya Balam 48.697 (14.221)

Neşet Emre 50.238 (14. 207)

Tarık Kozbek 59.038 (15.890)[104].

Bağımsız adaylar içinde en yüksek oy alanların isimleri aldıkları oylar aşağıda verilmiştir:

Haydar Erkut 41.236

Vehbi Bilgin 32.740

Fevzi Çelik 22.133

Nuri Karahüyüklü 16.052[105]

[104] *BCA*, 490.01.351.1474.1.11; *Babalık*, 23 Temmuz 1946, 1.
[105] *BCA*, 490.01.351.1474.1.11.

Konya'dan seçilmiş olan milletvekillerine 23 Temmuz 1946 akşamı Dedebahçe'sinde bir ziyafet verilmiştir[106]. Çalışma Bakanı Sadi Irmak, yeniden seçilmesi münasebetiyle Konya Belediye Başkanlığına gönderdiği bir telgrafla halka teşekkür etmiştir[107].

Seçimlerden hemen sonraki günlerde Konya'dan seçilmiş olan Halis Ulusan ile Rasim Erel hakkında, milletvekilli olamayacaklarına dair iki dilekçe verilmiştir. Ali Dönertaşlı ve arkadaşları imzası ile Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çekilen 5 Ağustos 1946 tarihli telgrafta Konya Milletvekilliğine seçilen Halis Ulusan 'in Elektrik Şirketi Müdürlüğünde iken yaptığı suiistimalden bahis ile şikâyet ve seçimine itiraz edilmiştir. Şikâyette Halis Ulusan'ın Konya elektrik şirketi müdürlüğünde bulunduğu sırada yaptığı suiistimalden dolayı hakkında tahkikat yapılmakta olduğu bildirilmekte ve cürümlerinin masuniyet yüzünden takipsiz kalmasına meydan verilmemesi istenilmiştir. Adı geçenin, milletvekilliğine engel suçlardan biri ile hüküm giydiği hakkında mezkûr telgrafta herhangi bir bilgi mevcut olmadığı mütalaasıyla Halis Ulasan hakkındaki şikâyetin reddine karar vermiştir. Rasim Erel hakkında Neşet Emre imzası ile verilen dilekçede, Rasim Ererin ilk mektep mezunu olduğu halde lise mezunuyum diye beyanname verdiği ileri sürülerek şikâyet edilmiştir. Komisyonun verdiği raporda Rasim Erel hakkındaki şikâyet maddesinin Anayasanın 12 nci maddesindeki seçilmeğe mâni hallerden olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir[108].

KONYA'DA BELEDİYE SEÇİMLERİ

Konya Belediyesi

Konya'da belediye teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda gerçekleştirdiği idarî reformlar çerçevesinde, 1868 yılında kurulmuştur[109]. Cumhuriyet'in ilanından sonra belediye idaresi devam etmiş; ancak belediyelerin teşkilat yapısı ve görevleri, 3 Nisan 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu ile yeniden düzenlenerek merkezi bir yapıya kavuşturulmuştur. Söz konusu Kanun ile belediyelerin görev ve yetkileri ayrıntılı biçimde belirlenmiş; şehirlerin imarı, temizlik, sağlık, ulaşım, su temini, zabıta hizmetleri ve belediye gelirleri hukuki bir çerçeveye bağlanmıştır[110].

Erken Cumhuriyet döneminde Konya Belediyesi, şehir yönetiminin en önemli mahallî idare kuruluşlarından biri olmuştur. Belediye meclisi üyeleri arasından seçimle belirlenmekte, belediye reisi ise belediye meclisi tarafından seçildikten sonra İçişleri Bakanlığının tasdikiyle göreve başlamaktaydı. Bununla birlikte, tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin devlet teşkilatı üzerindeki hâkimiyeti sebebiyle belediye başkanlarının belirlenmesinde parti teşkilatının ve merkezî idarenin etkisi oldukça güçlü olmuştur. Bu sebeple belediye seçimleri

[106] *Babalı*k, 25 Temmuz 1946, 2.
[107] *Babalık*, 27 Temmuz 1946, 1; *Selçuk*, 27 Temmuz 1946, 2.
[108] *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 8, C.1, (26.8.1946), s. 195.
[109] Uyanık – Alanya, agm, s. 196.
[110] 1580 sayılı Belediye Kanunu, md 94. 3 Nisan 1930 tarih ve 1471 sayılı Resmî Gazete.

hukuken seçim usulüne dayanmakla birlikte, uygulamada CHP'nin tercihleri tayin edici olmuştur.

Tek parti döneminde belediyeler, yalnızca mahallî hizmetleri yerine getiren kuruluşlar olmayıp, aynı zamanda Cumhuriyet reformlarının halka benimsetilmesinde de fonksiyon icra etmiştir. Halkevleri, valilik ve parti teşkilatıyla iş birliği içerisinde yürütülen kültürel faaliyetler, şehircilik uygulamaları ve sosyal hizmetler belediyeler tarafından desteklenmiştir. Bu yönüyle belediyeler, merkezî idarenin taşradaki uygulayıcı kuruluşlardan biri hâline gelmiştir.

Bu dönemde birçok ilde olduğu gibi Konya'da da belediye başkanlığı ile CHP il veya ilçe teşkilatındaki yöneticilik görevleri zaman zaman aynı kişiler tarafından yürütülmüş; böylece parti ile belediye yönetimi arasında güçlü bir bütünleşme ortaya çıkmıştır. Ancak bu uygulama bütün dönem ve bütün belediyeler için geçerli olmayıp, idarî ve siyasî şartlara göre farklılık gösterebilmiştir.1923-1945 yılları arasında Konya Belediyesi de dâhil olmak üzere Türkiye'deki belediyelerin büyük ölçüde merkezî idarenin gözetim ve denetimi altında faaliyet göstermiş, siyasî bakımdan CHP'nin belirleyici etkisi olmuştur.

KONYA’DA TEK PARTİLİ DÖNEMDE BELEDİYE SEÇİMLERİ (1923-1945)

Propaganda Faaliyetleri

Konya'da tek partili dönemde (1923–1945) belediye seçimleri, Türkiye'deki genel siyasî yapıdan bağımsız düşünülemez. Belediye seçimlerinde dönemin yapısına uygun olarak çok partili ve rekabetçi seçimler olmaktan ziyade, büyük ölçüde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tespit ettiği adayların yarıştığı seçimler şeklinde olmuştur. İki dereceli seçim sistemi yalnızca milletvekili seçimlerinde uygulanırken, belediye seçimleri Belediye Kanunu çerçevesinde olmuştur. Halkevleri, parti teşkilatı ve mahalli idare seçim kampanyalarının önemli unsurları olarak yer almıştır.

Bu dönemde gerçekleştirilen seçim çalışmalarında vali ve parti il başkanlığı çoğu zaman koordineli olarak faaliyet göstermiştir. Tek parti döneminde parti-devlet bütünleşmesi mahalli idarelerde de görülmekteydi. Halkevi, Halkodaları ve parti teşkilatı seçim dönemlerinde seçmenle temas kurulmasında önemli araçlardı. Mahalli basın belediye faaliyetlerini ve seçim sürecini yakından takip ediyordu.

Tek partili dönemde belediye seçimlerinde propaganda, günümüzdeki anlamıyla partiler arası rekabetten ziyade CHP'nin belediyecilik anlayışını halka anlatmaya yönelik olmuştur. Başlıca propaganda vasıtaları olarak şunlar söylenebilir: Halkevleri aracılığıyla konferanslar, tiyatrolar

ve halk toplantıları düzenlenmiştir. Belediye hizmetlerinin (yol, su, elektrik, park, temizlik) başarı olarak tanıtılmıştır. Mahalli gazetelerde belediye çalışmaları haberleştirilmiştir. Parti müfettişleri il teşkilatlarını denetlemiş ve seçim hazırlıklarını yönlendirmişlerdir. Millî bayramlar ve resmî törenler siyasî meşruiyetin pekiştirilmesinde kullanılmıştır.

Belediye Seçimleri (1923-1945)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belediye seçimleri esas olarak 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu (İstanbul için) ile 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu (taşra belediyeleri için) hükümlerine göre yapılmıştır[111]. Belediye meclisi üyeleri belirli şartları taşıyan seçmenler tarafından seçiliyordu. Seçmen olabilmek için belirli yaş (25 yaş), vatandaşlık ve belediye mevzuatında belirtilen mali mükellefiyetler gibi şartlar aranıyordu. 1930 yılına kadar kadınların seçme ve seçilme hakkı bulunmuyordu. Belediye başkanı, taşrada (İstanbul haricinde)[112] belediye meclisinin kendi üyeleri arasından seçiliyor; ancak göreve başlayabilmesi merkezî idarenin tasdikine bağlı bulunuyordu. Bu uygulama, 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girinceye kadar devam etmiştir[113].

Seçimlere iştirak sınırlı olduğu bu dönemde CHP tek parti olarak seçimlere girmiş ve "kazanmıştır". 1923-1930 yılları arasında Konya belediye başkanlığı Kazım Gürel (1923–1927)[114] ve Halis Ulusan (1927–1930), 1930-1946 yıllarında ise Mustafa Şevki Ergün (1930-1938) ve Dr. Muhsin Faik Dündar (1938-1946) tarafından yürütülmüştür.

Taşra Belediye Başkanları

1926-27 dönemi itibariyle Konya'nın 13 ilçesi vardı. Bu ilçeler şunlardır: Akşehir, Beyşehir, Bozkır, Cihanbeyli (İnevi), Çumra, Ereğli, Ermenek, Hadim, Ilgın, Kadınhanı (Saiteli), Karaman, Karapınar, Seydişehir[115]. Belediye Başkanları ve görev süreleri aşağıda verilmiştir;

---

[111] Türkiye Cumhuriyeti. 1580 Sayılı Belediye Kanunu**.** Kabul Tarihi: 3 Nisan 1930. *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1930, Sayı: 1471

[112] Osmanlı Devleti'nde belediye teşkilatı iki mevzuat üzerinden tanzim edilmiştir. Bunlardan ilki İstanbul Dersaadet Belediye Kanunu diğeri Taşra Vilâyât Belediye Kanunu'dur. İstanbul'un belediye reisi (şehremini) merkezi hükümet tarafından tayin edilirdi. Taşrada ise belediye reisleri belediye meclisi üyeleri arasından seçiliyordu.

[113] *Düstur. Birinci Tertip*, Cilt 4. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299 (1882). (1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu metni; Abdulmenaf. Turan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Belediye Başkanlarının Göreve Gelmesi ve Görevden Alınması." Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 29, Sayı 2, Nisan 2020, s. 3 vd.

[114] Sabri Doğan, "Cumhuriyet'in İlk Konya Belediye Başkanı Kazım Gürel ve Belediye Faaliyetleri." *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Özel Sayı, 2008, s. 234 vd.

[115]Bektaş Kaya, "1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Konya'nın Demografik Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47/2022, s. 374.

Karaman Belediye Başkanları: Ahmet Hilmi Birant (1890-1920). Hüseyin Avni Bey (1920-1928), Hacı Ömer Kayserilioğlu (1928-1930).

Karapınar Belediye Başkanları; Cevdet Efendi (Gür) (1923-1924), Süleyman Efendi (Dinç) (1924-1928). Mugayit Ahmet Uğur (1928-1940).

Akşehir Belediye Başkanları; Hacı M. Küçük (Tacir) 1921-1925, Halis Kılınç (Çiftlik Sahibi / Serbest Meslek) (1925 ve sonrası).

Beyşehir Belediye Başkanları; Mevlüt Karaoğlu (1922-1926)-(1923-1926). Mustafa Zeki Çınar (1926-1938).

Çumra Belediye Başkanı: Rakım Çumralı (1926-1940).

Bozkır Belediye Başkanları: Mehmet Memiş ve Abdullah Aydın'ın 1923–1930 yılları arasında görev yapığı tespit edilebilmiştir. Dr. Ahmet Koyuncu 1930-1950).

Hadim Belediye Başkanları: İbrahim Bey (1926-1928), Yahya Aksoy (1928-1934).

Ereğli Belediye Başkanları; Süleyman Vehbi Efendi (Gökbudak) (1922-1926), Ali Avni Bey (Erel) (1926-1929). Mehmet Suphi Efendi (Gürbudak) (1929-1930).

Ermenek Belediye Başkanları; Numanzade Mehmet Efendi (1918-1923), Ali Vehbi Çetin (1923-1927), Emin Hami Koçaş (1923-1942).

Seydişehir Belediye Başkanları; Hasan Remzi Ülker (1923-1931).

Kadınhanı (Saiteli) ve Ilgın Belediye Başkanlarının isimleri tespit edilememiştir[116].

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Konya'nın ilçe belediye başkanları incelendiğinde, seçilen kişilerin ortak özellikleri genellikle şöyle ifade edilebilir: İlçenin tanınmış ailelerinden gelmeleri, ekonomik bakımdan güçlü olmaları (tüccar, eşraf, çiftçi vb.), mahalli idare ve hükûmet çevrelerince güvenilir görülmeleri. Bu müşterek özellikler belediye başkanlarının öne çıkan hususiyetleri olarak görülmektedir. Bahse konu dönemde Türkiye'de fiilen tek parti hâkimiyeti olduğundan 1923–1930 arasında Konya ilçe belediye başkanlarının büyük çoğunluğu Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu veya onun desteklediği adaylar olmuştur.

[116] Konyapedia “Ereğli” maddesi, Konyapedia ; Hadim maddesi; Konyapedia; Karapınar maddesi ve Karapınar Belediyesi tarihi.; Konyapedia Kadınhanı maddesi ve Kadınhanı Belediyesi tarihi; Konyapedia Ilgın maddesi; Ermenek Belediyesi resmi sitesi; Karaman Belediyesi eski başkanlar listesi ve yerel tarih kayıtları; Seydişehir Belediyesi eski başkanlar listesi ve yerel tarih siteler.

KONYA'DA 1930 BELEDİYE SEÇİMİ

Tek partili dönemde hareketli geçen tek seçim SCF'nın kurulduğu yıl olan 1930 belediye seçimi olmuştur. Belediye Kanuna göre, seçimler Eylül ayında başlayacak ve Ekim'in 20'sine kadar tamamlanacaktı[117]. Belediye meclisinin bahse konu kararını mülki amir tasdik edecektir. Sandığın güvenliği, partilerin aldıkları oyların tespit edilmesi ve sonuçların mülki amire intikalinden seçim kurulları sorumludur (intihap encümeni). Kullanılan oy sayısının toplam seçmen sayısının yarısından az olması durumunda seçim süresi bir hafta uzatılacaktır[118].

Belediye Meclis Üyesi Adayları ve Propaganda Faaliyetleri

Belediye seçimlerinde muhalefet ancak 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla kısa süreli olarak kendini gösterebilmiştir[119].Konya'da CHF ile SCF adayları yarışmıştır. CHF'nin Belediye Meclis Üye adayları şunlardır; Munime Fahrettin, Radiye İzzet, Münibe Hüsamettin, Nefise Ahmet, Naciye Fiham, Ahmet Hilmi, Hacıveyiszade Hafız Mustafa, Hacı Mehmet, Mustafa Şevki, Tahir Nadi, Avni, Ahmet Faik, Şükrü, Mithat, İsmail Hakkı, Rıfat, Mehmet Hulusi, Mehmet Vehbi, Ali Rıza, Osman Nuri, Hakkı, Ahmet Hamdi, Mehmet Tevfik, Hasan Basri. SCF'nin adayları şunlardır: Sait, Mehmet Muhlis, Abdullah, Hafız Mehmet, Mehmet Ali, Tahsin, Mehmet Refik, Nuri, Ahmet, Mehmet Hulusi, Ziya, Mehmet Emin, İbrahim, Hafız Osman, Hacı Ahmet, Ali Galip, Mehmet Şükrü, Mustafa, Hüseyin, Hacı Mustafa, Mehmet Fevzi, Ahmet Şevket, Ali, Mehmet Kamil[120].

Yarın ve Son Posta gazeteleri SCF tarafında yayın faaliyeti yürütürken; CHF'nin resmî yayın organı durumunda olan Hakimiyeti Milliye ile mahalli Babalık gazetesi olmuştur. SCF Konya şubesi Duygu isimli günlük bir gazete çıkarmaya başlamış ancak gazete kısa bir süre sonra kapanmıştır[121].

SCF taraftarı basına göre bu parti seçimler öncesinde fırka üye sayısını 3000'lere kadar çıkarmıştır. Siyası faaliyetler için yapılan toplantılar Muhsin Faik Bey'in İstasyon Caddesi'ndeki evinde yapılmıştır[122]. İktidara yakın gazete olan Babalık, "Gazi'nin bu günlerde Konya'ya geleceğini", "seçimleri her tarafta Halk Fırkasının kazandığını" "memleketi düşmandan kurtaran Gazi'nin fırkasına" vatandaşların oylarını vermelerini belirterek CHF lehinde yönlendirme yapmaktaydı. Babalık gazetesinin manşetleri şöyleydi: "Büyük Gazi

[117] Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel Seçimler*, İstanbul 2008, s. 35.
[118] Benhür-Yüksel, agm, s.103-104.
[119] 1930 Belediye seçimleri müstakil bir başlık altında ayrıca ele alınacaktır.
[120] *Babalık*, 27-28 Eylül 1930; Cumhuriyet, 28 Eylül 1930; Çağatay-Yüksel, agm, s. 103-104.
[121] *Babalık*, 13 Ekim 1930.
[122] Emrence, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 152.

babamız bile Ankara'da reyini Halk fırkasına verdi", "seni yalan yanlış bir takım kuru vaatlerle aldatmak istiyorlar", "sen asıl Halk fırkası hükümetinin memlekette yaptığı hayırlı işlere bak"[123]. Muhalefetin iddiaları Vali ve jandarmanın halk üzerinde baskı kurarak iktidar fırkasına oy vermeleri konusunda ısrarcı bir dil kullandıkları ve sandık başında bulunan muhalif fırka üyelerini uzaklaştırarak iktidar lehine bir ortam oluşturdukları şeklindeydi. Bu iddialara karşı iktidar taraftarı gazeteler, valinin tarafsız bir politika takip ettiğini tekrar ediyorlardı. İrtica ve taşkınlık iddiaları iktidarın en büyük propagandasıydı. SCF Konya il başkanı Dr. Muhsin imzasıyla Konya Valiliğine gönderilen yazıda halkın SCF'ye oy vermesiyle seçimi kaybedeceğini anlayan CHF taraftarları, çare olarak para ile elde ettikleri beş on kişiyi halk arasına sokup onları " Yaşasın Arap harfleri, kahrolsun şapka" şeklinde bağırtarak bir gösteri düzenlettikleri yer aldı[124]..

Konya CHF Milletvekili Refik (Koraltan), SCF'nin seçimi kazanmak için her yolu mubah gördüğünü, Halifeliği bile geri getireceklerini, ev ev dolaşarak yaşlı kadınlara yüzlerini açmanın dine aykırı olduğunu, bu söylemlerine inanmayanları ölümle tehdit ettiklerini, Seydişehirli Hacı Kasım Efendi ve Eczacı Mehmet Ali Efendi'nin Karaman'a giderek "ülkeyi ve dini iktidar fırkasından kurtaralım" diyerek kahvehanede propaganda yaptıklarını, İngiltere'nin himayesinde Mısır, Irak ve Suriye'de İslam hareketi başlatıldığını, Emir Faysal'ın bu oluşumun başına halife olarak geçeceğini, bunlara iltihak etmek gerektiğini söylediklerini aktararak "tehlikenin" boyutuna dikkatleri çekmek istedi. Rejimin bekasını tehlikeye sürükleyecek bu gibi zararlı faaliyetleri, SCF Konya Ocak Teşkilatı'ndan Avukat Hilmi ve Necati Bey ile konuştuğunu, Hilmi Bey'in bu konuşma üzerine fırkasından istifa ettiğini söyledi[125]. Serbest fırka mensuplarının seçimlerde kullandığı; şapka kalkacak, vergiler kaldırılacak, Arap harfleri geri gelecek gibi söylemler partinin merkezi üst yönetimi tarafından kullanılmamış olsa da taşra teşkilatında gündeme getirilmiştir.

Belediye Seçimleri

1930 belediye seçimlerinde dönemin iklimine pek yabancı olmayan gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan birisi Konya'nın bürokrasi ve emniyet kuvvetlerinin seçimlere iktidar lehine müdahalesidir[126]. SCF genel başkanı Ali Fethi Bey'e göre göre vali ve jandarma, halkı CHF'ye oy vermeleri yönünde icbar etmiştir. SCF görevlilerini sandık başından uzaklaştırmıştır.

---

[123] *Babalık*, 1,2,3 Ekim 1930; Benhür-Yüksel, agm, s. 104.
[124] Pınar, agm, s. 122.
[125] *TBMM Zabıt Ceridesi,* 3. Dönem, Cilt 22, 15 Kasım 1930, s. 42 vd.; Pınar, agm, s. 122-123.
[126] Cem Emrence, "1930 Belediye Seçimleri ve Baskı Politikası", *Tarih ve Toplum,* S: 210, Haziran 2001, s. 44

Ali Fethi Bey'in iddiasına göre; seçimler üç güne sıkıştırılmış, Konya'nın kırk dokuz mahalledeki sekiz bin oy sahibinden ancak bine yakın oy alınabilmiştir. Diğer seçmenler belediye önünde sabahtan akşama kadar bekledikleri halde oy haklarını kullanamamışlardır. Vali seçimin üçüncü günü otuz civarındaki muhtarı toplayarak oyların HF'ye verilmesi yönünde tehdit etmiştir[127]. Ali Fethi Bey'in bu iddialarını reddeden CHF Konya milletvekili Refik Bey, muhtarların CHF'sına oy verenleri muhtarların tehdit ettiğini iddia etmiş ve valinin "ürkek" davrandığını söylemiştir[128].

Konya'da belediye seçimi SCF'nın lehine devam ederken seçimin beşinci günü SCF birdenbire çekilmek durumunda kalmıştır. Bunun sebebi CHF'nın seçimlerin seyrine müdahale etmesidir. Muhalefet basınının haberine göre; Konya Valisi İzzet Bey, seçimi SCF'nin kazanacağını anlayınca "memlekette irtica ve isyan olduğu" mülahazasıyla güvenlik kuvvetleri vasıtasıyla SCF'lileri tutuklatmıştır. Ayrıca CHF seçimlerde on beş yaşındaki muallim mektebi talebelerine partiye oy kullandırtmışlar, halka birer lira dağıtarak oy talebinde bulunmuşlardır. Bu gelişmeler karşısında SCF seçimlerden çekildiğini ilan etmiştir[129]. SCF'nin bu kararı üzerine seçim kurulu valilik makamına seçimlerin devam edip etmeyeceği hususunu sormuştur. Valilik makamı seçimlerin devamında hiçbir engelin olmadığını belirtmiştir[130].

Valilik makamının bu kararı üzerine belediye seçimleri bir hafta içinde tamamlanmıştır. Ancak belediye kanununun 41. maddesine göre sandığın açılabilmesi için yeterli sayının tamamlanmaması sebebiyle seçim süresi bir hafta uzatılmıştır. Seçim tarihinin uzatılması üzerine SCF, önce seçimlere katılmamaları yönünde halka beyanname dağıtmış[131] daha sonra bu kararından vazgeçerek seçimlere iştirak etmiştir[132].

Bütün bu tartışmalar, baskılar, yönlendirmeler ve iddiaların gölgesinde Konya'da belediye seçimleri 1-14 Ekim 1930 tarihinde yapılmıştır. Konya belediyesi, 13 ilçe ve 9 beldenin belediye reislerinin tespit edilmesi maksadıyla belediye meclis üyelerinin seçimi yapılmıştır. Seçimde, 18.874 seçmenden 6.811 oy kullanmış, 4.738 CHF'ye, 2.057 SCF'ye vermişti[133]. Seçim sonuçlarına göre CHF listesinde bulunan; Münime Fahreddin, Radiye İzzet, Münibe Hüsamettin, Naciye Fiham ve Nefise Ahmet gibi kadın adaylar yüksek oy almışlardır[134].

---

[127] *TBMM Zabıt Ceridesi,* I2. Dönem, Cilt 22, 15 Kasım 1930, s. 18; *Vakit,* 16 Kasım 1930
[128] *TBMM Zabıt Ceridesi,* I2. Dönem, Cilt 22, 15 Kasım 1930, s. 43-44.
[129] *Yarın,* 9 Ekim 1930; Son Posta, 12 Ekim 1930
[130] *Yarın*, 23 Ekim 1930,
[131] *Hakimiyeti Milliye,* 9 Ekim 1930; Cumhuriyet, 9 Ekim 1930
[132] *Babalık,* 12 Ekim 1930
[133] *Milliyet,* 18 Teşrinievvel 1930
[134] *Babalık,* 17 Ekim 1930.

Seçimlerden bir hafta sonra en fazla alan 30 CHF belediye encümenleri kendi aralarından elektrik şirketi eski müdürü Mustafa Şevki (Ergun) Bey'i belediye reisi seçmişlerdir[135].

KONYA'DA ÇOK PARTİLİ DÖNEM BELEDİYE SEÇİMİ(1945-1950)

Cumhuriyet döneminde Çok partili döneme geçişteki ilk mahalli seçimler 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılmıştır. DP'ye göre Eylül ayında yapılması gereken seçimler dört ay erkene alınarak, yeni kurulmuş olan DP'nin yurt sathında örgütlenmesine fırsat verilmemek istenmiştir[136]. CHP Meclis Grubu 26 Nisan 1946 tarihli toplantısında Belediye seçimlerinin 1 Mayıs'ta yapılmasına karar vermiştir[137]. Bu karar üzerine henüz teşkilat yapısını tamamlamış olan DP'liler büyük endişe içine girmişlerdi. İktidar partisi seçim tarihini 26 Mayıs'a tehir ettiyse de muhalefeti teşkil eden DP ve MKP tepkisini devam ettirdi[138].

26 günde muhalefet partilerinin teşkilatlarını tamamlama imkânı olmadığından 8 Mayıs 1946 günü DP Genel Başkanı Celal Bayar, mevcut şartlar altında belediye seçimlerine girmeyeceklerini ilan etmiştir[139]. DP seçimlere resmen girmemiş olmakla birlikte bazı seçim çevrelerinde muhalefeti desteklemiştir[140] bazı yerlerde de muhalif listeleri desteklemiştir. Demokrat Parti, 26 Mayıs 1946 belediye seçimlerini boykot ederek resmen seçime katılmamıştır. Buna karşılık DP ile MKP birçok yerde CHP karşıtı muhalif listeleri desteklemiş; Konya'da da bu muhalif listeler seçmenlerden kayda değer destek görmüştür.

Propaganda Faaliyetleri

Belediye seçiminden yaklaşık üç ay önce CHP Konya İl Teşkilatı, partiye üye kazandırmak için propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Bu kapsamda Ocak ve Bucaklarda partiye üye kayıtları yapılmaya başlamıştır. 1946 yılının Mart ayı itibariyle CHP'ne yeni kayıt yapılan üye sayısı 107'si kadın, 434'ü erkek olmak üzere 541'dir[141]. Bu yeni partililer için, 13 Mart 1946 akşamı Konya Halkevi Başkanı Mithat Şakir Altan tarafından Halkevinde bir tören düzenlenmiştir. Bu törende CHP Konya Bölgesi Müfettişi Vehbi Sarıgül, milletvekilleri ve partililer hazır bulunmuşlardır. CHP'ne katılan 541 üyenin isimleri okunarak partililere tanıtılmışlardır. Toplantı sonunda partililer, memnuniyetlerini belirten telgrafı CHP Genel

---

[135] *Balalık,* 22 Ekim 1930.
[136] Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s. 42.
[137] Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,* Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.136,
[138] Fahri Sakal, *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Etük Yayınları, Samsun 2008, s.116; Karpat, age, s. 138; Konyar, age, s. 46.
[139] Nazmi Sevgen, *Celal Bayar Diyor ki 1920–1950*, Tan Matbaası, İstanbul 1951, 106; Konyar, age, s. 43.
[140] *BCA*, 490. 1 355. 1490. 1.
[141] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01.

Merkezine göndermişlerdir:[142]. İktidar partisi olan CHP, seçmenleri sürekli olarak oy kullanmaya teşvik etmiştir. CHP Konya İl Teşkilatı İl, İlçe, Bucak ve Ocak teşkilatlarına basın aracılığı ile bir açık mektup yazarak, partiye kayıtlı üyelerin belediye seçimlerinde oy kullanmaları konusunda hatırlatmalarda bulunmuştur[143].

CHP 64 isimden meydana gelen aday listesini 50 bin adet bastırarak dağıtmıştır[144]. Bu seçimde, CHP resmi olarak tek başına seçime giriyor görünse de DP, Serbest Aday listeleri adı altında veya Muhalif listelerle seçime girmiştir. Konya ve ilçelerindeki DP Teşkilatları, CHP kadar geniş yelpazeli propaganda imkânları olmasa da kulis yaparak ve elden alternatif aday listeleri dağıtarak propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. DP'liler iktidar partisi mensuplarının, birbiriyle olan anlaşmazlıklarını değerlendirerek, aralarında CHP'li isimlerin de yer aldığı aday listeleri düzenlemişler ve seçmenlere ulaştırmışlardır.

Dönemin Konya Valisi İzzettin Çağpar'ın 29 Mayıs 1946 tarihli "*Zata mahsus*" ibaresiyle İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a gönderdiği yazıda; DP'lilerin seçimden on gün önce, CHP'nin "*sayılı şahıslarından*" ve DP'nin "*önemli şahsiyetlerinin*" içinde bulunduğu bir liste düzenleyerek bütün evlere, bahçelere bıraktıkları belirtilmektedir. Vali'nin tespitine göre; DP'liler, "*elde ettikleri*" muhtarlar ve bekçilerle bu listeleri kapı kapı dağıtmışlardır. DP'lilerin düzenlemiş oldukları muhalif listelerde, CHP'lilerden hükümete küskün veya muhalif olanların isimlerini kullandıkları anlaşılmaktadır. Mesela bunlardan birisi CHP'li ve eski milletvekili Kazım Gürel'dir. Cumhuriyet'in ilk Konya Belediye Başkanı olan Gürel, DP'lilerin, Konya Merkez ilçesinde düzenledikleri muhalif aday listenin başında yer almıştır[145].

---

[142] Parti genel merkezine gönderilen telgraf metni şöyledir: "*Partimiz tüzüğünün 11. maddesi gereğince 1946 yılı Mart ayı başından beri Konya İlçesi Teşkilatımıza yeniden kayıt edilen 107 kadın ve 434 erkek partilinin bugün Halkevi salonunda tanıştırma töreni yapılmıştır. Bu törende Merkez İlçe İdare Kurulu Başkanı adına Halkevi Başkanı Mithat Şakir Altan, törenin önemini ve partimizin program ve prensiplerini, partililiğin ödevlerini, parti ocaklarına verilmiş olan giriş kâğıtlarının şeref sözü olduğunu belirtmiş; söylevlerden sonra yeni partililerin adları okunarak kendileri eski partililere tanıtılmıştır. Bu tören münasebetiyle bütün Konya partilileri, partimize ve onun yüce başkanına karşı duydukları sarsılmaz bağlılıklarını ve parti ödevlerini yapma ant ve inançlarını içten tezahürlerle bir daha tekrarlamışlardır. Bu mutlu toplanmayı saygıyla arz ederiz*". *Ekekon*, 15 Mart 1946, 1

[143] *Ekekon*, 6 Mayıs 1946, 1.

[144] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01.

[145]Kazım Gürel, seçimden bir hafta sonra CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği mektupta, alternatif aday listesinde yer almasının sebebini açıklamaktadır. Bu mektupta; kendisinin aday gösterilmemesini "*İzzeti nefsine indirilmiş çok ağır bir darbe saymak zorunda kaldığını*" ifade ederek şöyle devam etmektedir; "*Yalnız particilik bakımından çok acı duyduğum, kendimi aydınlatılmaya muhtaç gördüğüm bir nokta var ki o da şudur: 25 yıldır ihtirastan, istismardan çok uzak kalarak feragat ve fedakârlıkla çalışan, idealist bir partici olduğum ve muhitimde partiden kovulanlar, inkılâba ve partiye aleyhtar olanlarla, partinin şeflerine, arzu ve direktifleri dairesinde yıllarca çarpışanların ilk safında bulunduğum halde, aleyhtarların hatta partide kayıtlı bulunmayanların, nispet ve hizmet- gözetilmeyerek bana ve emsallerime tercihan son seçimde partimiz namına aday gösterilmemelerindeki sebebi kavrayamadım. Bunu kendi hesabıma izzeti nefsime indirilmiş çok ağır bir darbe saymak zorunda kaldım. Particilik, mebusluk hayatımda –beni muhitimde ve muarızlar karşısında bu kadar küçük düşürecek- büyük bir*

DP'lilerin seçimlerde muhalif liste düzenlemelerini, Konya Valisi "*demagoji*" olarak değerlendirmektedir. Özellikle Konya merkez, Ereğli ve Karaman'da alternatif liste düzenleyen DP'lilerin CHP listelerini zorladıkları anlaşılmaktadır. DP'liler Karaman'daki alternatif aday listesine oy almayı başaramamışlardır. Ancak Konya merkez ve Ereğli'de aday listelerine azımsanmayacak kadar oy verilmiştir. Özellikle Ereğli ilçesinde, 2000'nden fazla işçinin çalıştığı ve toplu oy potansiyeline sahip olan Sümerbank Bez Fabrikasında oyların yarısına yakını muhalif aday listesine gitmiştir[146].

1946 Belediye seçiminde CHP seçim propagandasını, Tek partili dönemde olduğu gibi, iktidar olmanın avantajlarını kullanarak Halkevleri ve Orduevlerinde yapmıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü; 6 Mayıs 1946 tarihinde geldiği Konya'da, seçim konuşmasını Orduevinde yapmıştır[147]. İnönü buradaki konuşmasında: "*Türk milletinin anlayışlı ve sağlam bünyeli olduğunu, bu seçimde bir kez daha göstermesi gerektiğini"* söylemiştir. Aynı konuşmasında İnönü, DP'nin seçimlere katılmamasını eleştirmiştir. DP'nin seçimlere, vaktinden önce yapılacağı gerekçesiyle katılmamasının doğru olmadığını iddia ederek şunları söylemiştir: "*Seçime iştirak etmemek bilhassa 'Demokrat' ismi alan bir partinin ismiyle uygun değildir. Ancak muhalefet partilerinin bir noktada hakları olabilir. O da kendilerinin gelişmesine ve intihaba (seçime) ekseriyet partisinin iktidarda bulunan hükümeti engel olursa!... Hâlbuki böyle bir küçüklüğe düşmeye imkân olmayacağı gibi en yüksek salahiyeti haiz bir başkanın ağzından halkımızın serbest ve emin olarak reylerini kullanmaları da beyan*

---

kusur işlemiş olduğuma ihtimal veremiyorum. İnsanlık hali eğer böyle bir hatam olmuşsa onu da hatırlayamadığım için kendimi 4 yıldan beri ağır bir suçun sahibi mevkiinde görüyor, manen de parti dışı sayılıyormuşum gibi acı duyuyorum. Enerjim yerindedir ve çalışabileceğim. Kendimi tanıyan muhitim de vardır. Maruz kaldığım muamelenin dayandığı sebepler partiye nispetimde bu kadar ağır netice verecek mahiyette ise-siyasi hayattan bütün bütün uzaklaşmak üzere- bu hususta bilgi verilmek suretiyle lütfen aydınlatılmaklığımı muztarıp bir partici sıfatıyla diler, derin hürmetlerimi sunarım" :*BCA,* 490.01.256.1022.01.

[146] Konya Valisi Çağpar, İçişleri Bakanına gönderdiği yazıda, DP'lilerin Ereğli Bez Fabrikasında yapmış olduğu propaganda faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır: "*Mesela Ereğli'de bez fabrikası mensupları CHP'ne kayıtlı ve onların hemen bütün erkânı bu partinin aday listesine dâhil iken bir gün önce müdür muavinleri Turgut'un listesinde bulunmadığı ileri sürülerek fabrika amelesi (işçisi) tarafından umumi yerlerde itirazlar başlamış ve seçim günü sabahı fabrika müdürünün Ankara'ya gittiği, müdür muavini Turgut'un on beş gün evvel istifa ederek vekâleten görev yaptığı ve fabrikaya etkili bir konumda olan Hukuk Müşaviri Sedat Dikmen'in de o sabah CHP'ne bir istifaname göndererek sandık mahallinde Demokratlar namına murakıp tayin edildiği görülmüştür*". BCA, 490.01.256.1022.01.

[147] *Ekekon* gazetesi İnönü'nün Konya'ya gelişiyle ilgili haberi okuyucularına "*Cumhur ve Partimizin Değişmez Genel Başkanımız İsmet İnönü Hoş Geldin"* başlığıyla verdikten sonra şöyle devam etmiştir: *"Konya bu şerefli günün sevinci içinde. Şehir baştanbaşa bayraklarla donanıyor. Konyalılar Aziz Şeflerini karşılamak için içten gelen bir sevgi seli halinde istasyona doğru akıp gitmektedirler".* Cumhurbaşkanı İnönü Konya'dan ayrıldıktan sonra aynı gazete şu başlığı kullanmıştır*; "İnönü, Konya'yı bir heyecan sevinci içinde bırakarak ayrıldı. Konyalılar, hala o günün sıcak duyguları içindedir*". *Ekekon*, 8 Mayıs 1946, 1.

edildikten sonra böyle bir endişe ve düşüncenin de yeri olmasa gerektir"[148]. İnönü, aynı akşam Akşehir Halkevi'nde de bir konuşma yapmış oy vermeleri hususunu hatırlatmıştır[149].

Muhalefetin önde gelen isimlerinden olan ve aynı zamanda Selçuk gazetesinde yazılar yazan Belediye eski Başkanlarından Muhlis Koner, belediye seçiminin "*Siyasî bir olgunluk imtihanı*" olduğunu belirttikten sonra, seçmenler *oy* kullanırken *"ahbaplık, akrabalık ve menfaat düşünceleriyle daha ehliyetlileri tercih etmemek gibi bir yanlış tutum içine girmemeleri konusunda hatırlatmalarda bulunmuştur*[150]. O günlerde tartışılan konulardan birisi de adayların partiler tarafından değil; halk tarafından seçilmesi konusudur. Koner, halkın "*seviyesinden"* emin olmadığından adayların halk tarafından seçilmesi fikrine sıcak bakmamaktadır. Ona göre partilerin başlıca görevleri, bir taraftan adayları tespit etmek diğer taraftan da halkı aydınlatmak ve telkinlerde bulunmaktır[151].

Seçimlere dört günü kala CHP Konya İl Başkanlığı; İl, İlçe, Bucak ve Ocak teşkilatlarına basın aracılığıyla bir duyuru yayınlamıştır. *Selçuk* gazetesinin "*Tenkitler, Şikâyetler, Dilekler"* köşesinde yayınlanan söz konusu duyuruda, Belediye Meclisi Üye adayı seçimi konusunda *"liyakatli olanların*" seçilmesine özen gösterilmesini istemektedir[152].

Bu arada Konya belediyesi, seçime iki gün kala bir broşür dağıtarak sekiz yılda belediye olarak Konya'da yaptıkları çalışmaları halka anlatmıştır[153]. CHP yapmış olduğu propagandalarda, seçmenlerin tercihlerine yönelik değil, tek partili dönem alışkanlıklarının bir uzantısı olarak, "*İnkılâpların hamisi, kurtarıcı ve yapıcı*" gibi toplum mühendisliği türü sloganlara yer vermeyi tercih etmiştir. Mesela *Selçuk* gazetesinin birinci sayfasında şöyle bir duyuru yer almıştır:

"Yurttaş! 26 Mayıs 1946 Pazar Belediye seçimi günüdür. CHP Kurtarıcı ve yapıcıdır. Onun adaylarına oy verilince halkın özlediği iyi işlerin başarılması sağlanır"[154].

CHP Konya Teşkilatının yayın organı olan *Ekekon*'da seçmenlere şöyle seslenilmektedir: **"***Seçim Günü İçin Şimdiden Hazırlanınız*" başlığıyla bir duyuru yer almıştır. Duyuru şöyledir: "*Seçimler yaklaşıyor. Milli Şefimizin söyledikleri gibi anlayışlı ve sağlam bünyeli bir millet olduğumuzu göstermek için, seçimlere kitle halinde katılmak zorundayız.*

[148] *Selçuk,* 8 Mayıs 1946, 1.
[149] *Akşam*, 6 Mayıs 1946, 1.
[150] Muhlis Koner, "Siyasi Olgunluk İmtihanı Başlıyor", *Selçuk*, 1 Mayıs 1946, 1.
[151] Muhlis Koner, "Seçimler Münasebetiyle Düşündüklerimiz", *Selçuk*, 11 Mayıs 1946, 1.
[152] *Selçuk*, 22 Mayıs 1946, 1.
[153] *Ekekon*, 24 Mayıs 1946, 1; Gazetede dağıtıldığı söylenen söz konusu broşür temin edilememiştir.
[154] *Selçuk*, 25 Mayıs 1946, 2; *Ekekon*, 25 Mayıs 1946, 3.

Belediye seçimi 26 Mayıs Pazar günü yapılacaktır. O gün seçim hakkını haiz olan bütün yurttaşlar hep birlikte, sandık başlarına koşacağız. Halkçı rejimlerde; oyların kullanan vatandaş sayısı, siyasi olgunluğun başlıca ölçüsüdür"[155].

İktidar partisi halkın oy kullanması hususu üzerinde çok durmaktadır. Bu seçimlerde oy kullanmayacak vatandaşlarımızın "*Siyasi ve medenî haklarını henüz anlayamamış*" kişiler olacakları belirtildikten sonra şöyle denilmektedir:

"*Zekâ, kabiliyet ve sağlam bir içtimai bünye itibariyle hiçbir eksiği olmayan hemşerilerimizin oy verme işine yabancı kalmaları üzüntü vericidir. Daha önceki dönemlerde oylar kullanılırken daha dar bir çerçevede bu hakkımızı kullanmış olabiliriz. Ancak artık o durum geride kalmıştır"*[156].

CHF sözcüleri tek partili dönemde, iktidarın meşruiyetini sağlamak için yapmış olduğu, az katılımlı seçimler, "*Ancak artık o durum geride kalmıştır*" sözleriyle Tek partili dönemde yapılmış olan seçimlerin hatırlanmak istenmediği anlaşılmaktadır. 15 Mayıs tarihli *Selçuk* gazetesinde "*Belediye Seçimi Münasebetiyle*" başlıklı bir duyuruda, halkın sandık başına gitmesi istenmiştir. "*Reylerinizde büyük bir emniyet içinde serbestsiniz. Kimse size müdahale edemez"* cümlesiyle sona eren söz konusu duyuruda, maddeler halinde seçmenlerin oylarını nasıl kullanacakları şöyle tarif edilmektedir:

"*1. Belediye Kanununun dokuzuncu maddesi mucibince (gereğince) istediğiniz yerde reylerinizi bir kâğıda yazarak mıntıkanızda hazırlanan mühürlü zarfa koyarak atarsınız. 2. Seçim hakkını haiz olan aileniz ve 18 yaşını bitirmiş çocuklarınızla seçime koşunuz. İştirak etmemek en yüksek hak ve vazifenizi kullanmamak demektir ki, medenî bir Türk evladına yakışmaz. 3. Rey kâğıdına 64 kişi yazacaksınız. Sonra tasnifte bunlardan 32'si asıl 32'si yedek olacaktır"*[157].

22 Mayıs 1946 tarihli gazetede yukarıdaki duyurunun 1. maddesine "*Seçim Kâğıdına imza konulmayacaktır"* ibaresi eklenmiştir[158]. Seçim kâğıdına imza konulmaması kararının, iktidar partisine, katılımı artırma yönünde bir avantaj sağlayacağı düşünülmüş olabilir. Çünkü CHP adayları dışında oy vermek isteyenler, iktidar partisinden çekinmeden, oylarını kullanacaklardır. DP ve MKP'nin resmî olarak seçime katılmamaları sebebiyle düşük oranda

[155] *Ekekon*, 17 Mayıs 1946, 3.
[156] *Selçuk*, 11 Mayıs 1946, 1.
[157] *Selçuk*, 15 Mayıs 1946, 1.
[158] *Selçuk*, 22 Mayıs 1946, 1.

gerçekleşecek olan katılım, böylece artmış olacaktır. Bu durumda CHP'nin meşruiyeti de güçlenmiş olacaktır.

Adaylar ve Seçimler

1946 Belediye seçimlerinde Konya merkezde, CHP'nin ilan ettiği aday listesinin dışında üç muhalif liste seçimlere katılmıştır. İlçelerde Ereğli ve Karaman olmak üzere iki seçim çevresinde muhalif listeler ile seçime girilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bazı ilçeler ve bucaklarda muhalif listeler çıkarılmak istenmiş fakat gerçekleşmemiştir.

CHP Konya il teşkilatı tarafından 18 Mayıs günü 300'den fazla partilinin iştirak ettiği toplantıda seçime girecek meclis üyelerinin aday listesi tespit edilmiştir. 23 Mayıs günü bu adaylar gazetelerde ilan edilmiştir. CHP Konya İl Başkanı Halis Ulusan imzasıyla yayınlanan bu listede, asil ve yedek olmak üzere toplam 64 isim yer almıştır. Liste şöyledir:

Dr. Muhsin Faik Dündar (Doktor), Tahir Mıhcı (Avukat, Baro Başkanı), Nail Erer, Hüseyin Botsalı (Tüccar), Recep Bakkalbaşı (Müteahhit, Tüccar), Ahmet Zıvarıklı (Tüccar), Fevzi Çelik (Tüccar), Mustafa Kayacık (Tüccar), M. Ali Apalı (Avukat), Zühtü Ceran, Şaban Şahin, Muhlis Koner (Öğretmen, gazeteci), Besim Ergun, Nesip Ertüzün (Tüccar), Mehmet Cebeci, Mehmet Çorapçı, Rüştü Sertel, Hüseyin Kaptan (Terzi), Mehmet Ceylan, Hasan Basri Mumcuoğlu (Kunduracı), Ahmet Karaağaç, Ahmet Koru (Tüccar-Terzi), Süleyman Taşpınar (Tüccar), Dr. Fahriye Gürel, Dr. Rıfkı Tuygan, Fuat Anadolu (Avukat), Şehime Güven, Halis Sungur, Hazım Uluşahin, Mitat Şakir Altan[159], Mümtaz Ataman, Mustafa İzmirligil, Fahri Ünal (Atar), Ali Rıza Kilimci, Abdullah Dedeoğlu (Tüccar), Recep Yetişen, Ahmet Civelek, Rıza Keymen, Ali Öztermiyeci, Salih Loras (Tüccar), Nuri Telli, Ali Cimcim, Ahmet Şen, İhsan Özkaşıkçı, Samet Kuzucu (Belediye Başkanı, Yüksek Ticaret Mezunu), Nuri Küçükkeleş, Ahmet Katırcı, Fahri Erişkon, Osman Zeki Berk, Kazım Altıoklar, İsmail Kaymak, Sabri Köylüoğlu, Zeki Berk, Halil Küçükbakırcı, İsmail Kaymak, Yusuf Akçay, Mitat Sılay, Ahmet Küçükarmağan (Tüccar), İbrahim Turhan, Mustafa Akkise, Mehmet Ali Eşrefoğlu, Ahmet Küçükarmağan, Ömer Keleş (Tüccar), İbrahim Uğurel, Mustafa Özaydın[160]. Görüldüğü gibi adaylardan ikisi kadındır[161]. Konya İl merkezinde olduğu gibi ilçe ve belediye teşkilatının bulunduğu bucaklarda da adayların tespiti yapılmış ve ilan edilmiştir.

---

[159] Mithat Şakir Altan, 1946'da Konya Halkevi Başkanlığı yapmıştır. *Ekekon*, 15 Mart 1946, 1.
[160] *Ekekon*, 24 Mayıs 1946; *Selçuk*, 25 Mayıs 1946, 1.
[161] 1930 yılında yapılan ve SCF'nın katıldığı Konya belediye seçimlerinde de üç kadın aday listelerde yer almıştır. Bu kadın adayların isimleri şunlardır: Şefika Muhlis Hanım (Belediye Eski Başkanı Muhlis Koner eşi), Şehriban Nizamettin Hanım (Mevlevi sülalesinden son aşçıbaşı Nizamettin Çelebi'nin eşi) ve Münire Hanım

Muhalif Adaylar

DP Genel Başkanı Celal Bayar, kamuoyuna seçime girmeyeceklerini ilan etmiş olsa da Konya'da DP teşkilatı bir kısım gayrimemnun CHP'lilerle birlikte muhalif aday listeleri düzenlemişlerdir. Akşehir, Ilgın ve Cihanbeyli ilçeleriyle Sille Bucağında muhalif listeler düzenlenmiş, parti yönetimi ve Konya Valisinin "*zamanında*" müdahalesiyle bu listelerin seçmenlere ulaşması önlenmiştir. Ancak Konya merkez ile Ereğli ve Karaman ilçelerinde, iktidar partisinin bütün *"tedbirlerine*" rağmen muhalif listelerin seçmenlere ulaşması önlenememiştir.

Konya merkezde, üç farklı muhalif liste çıkarılmıştır. Bunlar *Halk Listesi*, *Kazım Gürel Listesi* ve *Adliyeciler Listesi* olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu listelerde her iki partiden de (CHP ve DP) isimler karma olarak yer almıştır[162]. Bu listelerin dışında da DP tarafından 63 adaydan oluşan bir liste düzenlendiği ancak bu listenin seçmenlere ulaşmadığı anlaşılmaktadır[163].

Halk Listesi

Konya merkezde muhalifler tarafından düzenlenen Halk Listesi'nde DP'li bazı isimler yer almıştır. Bu isimler şunlardır: Fahri Ağaoğlu, Mustafa Büyükkirişci, Hasan Arpacı ve Dr. Behçet Üçok[164]. Listedeki CHP'liler şunlardır: Av. Mehmet Ali Apalı, Fevzi Çelik (Tüccar), Fuat Anadolu, Av. Emin Bolay, Av. Halis Sungur, Mehmet Ceylan, Muhlis Koner, Hüseyin Kaptan, Ahmet Koru, Tahir Mıhçı, Nesip Ertüzün, Dr. M. Faik Dündar, Recep Bakkalbaşı,

---

(Karahafızzade Tüccardan Ziya Bey'in eşi Münire Hanım), Caner Arabacı, Bünyamin Ayhan, Adem Demirsoy, Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, Palet Yayınları, Konya 2009, s. 208.

[162] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 3.

[163] Koyunoğlu Müzesi'nden temin ettiğimiz DP başlıklı 63 isimden oluşan liste şöyledir: İsmail Işık (Dr. Dâhiliye Mütehassısı), Ahmet Efeoğlu (Avukat), Naim Gilisralıoğlu (Avukat, Eski Çumra Savcısı), Ali Saim Kaymak (Makine Mühendisi), Mehmet Yüksel (Tüccar), A. Bahçıvan (Takva), Nuri Küçükköylü (Sarraf), Kemal Uluşahin (Şahin Sineması Sahibi), Adil Özselçuk (Saatçi), Hasan Ulupınar (Komisyoncu ve Müteahhit), Mahmut Ateş (Yüksek Mühendis), Mehmet Hotamışlı (Tüccar ve Müteahhit), İbrahim Aşcıgil (Y. Mühendis ve Müteahhit), Galip Günhan (Demirci Tüccarı), Mehmet Kolancalı (Şeker Şirketi Muhasibi), Hilmi Erdede (Benzinci ve Tüccar), Hikmet Başaytaç (Bakırcı ve Tüccar), Mehmet Sert (Manifaturacı), Hasan Arpacı (Kunduracı), Mustafa B. Kirişçi, (Uistin Acantesi Sahibi), Muhittin G. Kılınç (Oto Acenta Sahibi ve Otelci), Naci Uluşahin (Şahin K. Sahibi ve Tuhafiyeci), Ahmet Öztaş (Manifaturacı), M. Bakırcı (Görgülü) (Zincirli Han Sahibi), Rifat Oturanç (Müteahhit), Yusuf Çınar (Zahire Tüccarı), Eşref Eşrefoğlu (Manifaturacı), Hasan Sarıgül (Arabacı Ustası, Çiftçi), Himmet B. Avcı (Bakkaliye Tüccarı), Reşat Yel (Tüccar), Faik Özparlak (Elbiseci, Tüccar), Mehmet Özkunduracı (Küçük Kanaat Şirketi Müessisi), Mustafa Eken (Çiftçi ve Eski Milletvekili), Raşit Eğerci (Tüccar), Hasan Ay (Başak Bisküi Fab. Sahibi), Rahim Özdikici (Kunduracı ve Kavafiyeci), Cavit Durakbaşı (Bakkal), Nafız Tahralı (Yüksek Ticaret M. Tüccar), Şükrü Göncay (Tüccar), Tahir Sezer (Kereste Tüccarı), Vehbi Öztorun (Yağ Tüccarı), Yusuf Kayseri (Oto Tamircisi), Lüfi Göksu (Terzi), Hamdi Doyuran (Lokantacı), Şevket İçöz (Emekli Kaymakam), Hacı Emin E. Öğüt (Manifaturacı), Arif Balam (Müteahhit), Ahmet Çakıroğlu (Lokantacı, Otelci), İbrahim İsipoğlu (Sebzeci), Rahim Kelam (Kapzımal), Mustafa Gökçek (Çiftçi), Kadri Günnar (Terzi), Tahir Kalfa (Fabrikatör), İsmail Yapıcı (Manifaturacı), Arif Etik (Tercüman ve Kitapçı), Tevfik Peköz (Şekerci), Mehmet Batman (Yapağı Tüccarı), Lütfi Büyükkoç (Saraç). KMKGD, DN 3405.

[164] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01.

Mustafa İzmirligil, Salih Loras, Samet Kuzucu, Sabri Köylüoğlu, Osman Zeki Berk, İbrahim Ugurel[165]. Seçimden bir gün önce bu liste evlere dağıtılmıştır[166]. 19'u CHP'li toplam 45 üyenin yer aldığı bu Halk Listesi'nin tamamı temin edilememiştir[167].

Kazım Gürel Listesi

CHP'nin küskünleri tarafından hazırlandığı anlaşılan bu listenin başında, CHP Konya eski milletvekillerinden Kazım Gürel bulunmaktadır[168]. Cumhuriyet Arşivindeki belgede, 17 ismin yer aldığı bu listede İzzet Erdal ile Mehmet Haydaroğlu DP eğilimli, Mustafa Eken[169] CHP eski milletvekilidir ve küskünlerdendir. Listedeki diğer 13 aday CHP tarafından ilan edilmiş bulunan aday listesinde yer almışlardır[170]. Arşiv belgesinde, CHP'nin aday listesinde

---

[165] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 85.
[166] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 4.
[167] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01; *Ekekon,* 29 Mayıs 1946, 1.
[168] Koyunoğlu Müzesinden temin ettiğimiz DP başlıklı 62 isimden meydana gelen bir liste bulunmaktadır. Bu listenin ilk sırasında kurşun kalemle "*Kazım Gürel (Avukat*)" ve listenin son sırasında yine kurşun kalemle "*Hüseyin Kaptan (Terzi*)" ismi yer almaktadır. Bu listedeki isimlerin bir kısmının üzerlerine kurşun kalemle çizilmiştir. Listedeki üzerine çizilmemiş olan 30 kişinin isimleri şöyledir: Kazım Gürel (Avukat), Nuri Küçükköylü (Sarraf), Kemal Uluşahin (Şahin Sinemasının Sahibi), Adil Özselçuk (Saatçi), Mahmut Ateş (Yüksek Mühendis), İbrahim Aşcıgil (Y. Mühendis ve Müteahhit), Mustafa Keçeci (Tüccar ve fabrikatör), Süleyman Öztabak (Tüccar), Hikmet Başaytaç (Bakırcı ve tüccar), Mustafa B. Kirişci (Austin acentası sahibi), Naci Uluşahin (Şahin K.evi sahibi tuhafiyeci), Ahmet Öztaş (Manifaturacı), Hamdi Apalı (Zahire Tüccarı), Reşat Yel (Tüccar), Faik Özparlak (Elbiseci, tüccar), Mustafa Eken (Çiftçi, eski milletvekili), Raşit Eğerci (Tüccar), Hasan Ay (Başak Büsküi (belge aynen böyle yazılı) Fab. Sahibi), Cavit Durakbaşı (Bakkal), Tahir Sezer (Kereste Tüccarı), Hamdi Doyuran (Lokantacı), Şevket İçöz (Emekli Kaymakam), Emin Eröğüt (Manifaturacı), Ahmet Çakıroğlu (Lokantacı, otelci), Rahim Kolam (Tam okunamadı) (Kapzımal), Tahir Kalfa (Fabrikatör), Tevfik Peköz (Şekerci), Mehmet Batman (Yapağı Tüccarı), Lüfi Büyükkoç (Saraç), Hüseyin Kaptan (Terzi). Üzerin kurşun kalemle çizilmiş olan 32 kişinin isimleri ise şunlardır: İsmail Işık (Dr. Dâhiliye Mütehassısı), Ahmet Efeoğlu (Avukat), Ali Saim Kaymak (Makine Mühendisi), Mehmet Yüksel (Tüccar), A. Bahçıvan (Takva) (Ülkü Basımevi Sahibi), Hasan Ulupınar (Komisyoncu ve müteahhit), Mehmet Hotamışlı (Tüccar ve müteahhit), Reşat Güzelsu (Y. Mühendis ve müteahhit), Galip Günhan (Demirci Tüccarı), Mehmet Koloncalı (Şeker Şirketi Muhasibi), Hilmi Erdede (Benzinci ve Tüccar), Mehmet Seri (Manifaturacı), Muhittin Güzelkılıç (Oto Acente sahibi ve otelci), M. Bakırcı (Görgülü), Rifat Oturanç (Müteahhit), Yusuf Çınar (Zahire Tüccarı), Hasan Sarıgül (Arabacı ustası, çiftçi), Himmet B. Avcı (Bakkaliye Tüccarı), Mehmet Özkunduracı (Küçük Kanaat Şirketi Şirketi Müessisi (kurucusu), Rahim Özdikici (Kunduracı ve kavafiyeci), Nafız Tahralı (Yüksek Ticaret M. Tüccar), Şükrü Göncay (Tüccar), Vehbi Öztorun (Yağ Tüccarı), Yusuf Kayseri (Oto Tamircisi), Lütfi Göksu (Terzi), Akif Balam (Müteahhit), İbrahim İşipoğlu (Sebzeci), Mustafa Gökçek (Çiftçi), Kadri Günnar (Terzi), İsmail Yapıcı (Manifaturacı), Arif Etik (Tercüman, kitapçı), Rıza Üçer (Manifaturacı). KMKGD, DN: 3405.
[169] Mustafa L. Eken (1901–1993), IV. Ve V. Dönemlerde Konya'yı temsilen mecliste bulunmuştur. Türkiye'de ilk köylü milletvekilidir. 1931 genel seçiminde Atatürk'ün emriyle Konya'dan milletvekili seçilmiştir. Bu seçimde Atatürk tarafından dikte edilen köylü milletvekilinin şartları şöyledir: Aday, milletvekili seçildikten sonra da çiftçi kalacaktır. Mesleğine daima sadık olacaktır. Meclisteki hayatında hal vaziyet ve kıyafeti esas memleketindeki gibi olacak, meclis toplantılarında ve her yere kasketi ve poturu ile gelecek, gündelik hayat ve yaşama tarzını değiştirmeyecek, yalnız tören günlerinde herkes gibi frak, ceket ve redingot giyecektir. Bu şartları taşıyan bir milletvekili adayının bulunması için 7 Nisan 1931 tarihinde Konya Kolordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa'ya bir telgraf çekilmiştir. Bu telgraf üzerine Fahrettin Paşa, Vali İzzet Bey'in tavsiyesi ve Konya Osmanlı Bankası Müdürü Rum asıllı Sarıdaki Efendi'nin referansıyla Konya'nın merkez köylerinden Hayıroğlu'da ikamet eden Mustafa L. Eken'in aranılan şartlara sahip olduğunu tespit etmiştir. Daha sonra Fahrettin Paşa, adayın Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilişkisinin olmadığını öğrendikten sonra CHP'sine kaydolmasını sağlamıştır. Daha sonra parti genel merkezinin aday listesine dâhil edilerek seçimlere girmesi sağlanmış ve Mustafa L. Eken milletvekili seçilmiştir. Semiz, agm, s. 1–8.
[170] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 4; *Ekekon,* 29 Mayıs 1946, 1.

isimleri bulunduğu belirtilen bu 13 adayın 12'sinin isimleri şöyledir: Mehmet Ali Eşrefoğlu, Kazım Altıoklar, Abdullah Dedeoğlu, Ahmet Armağan, Ahmet Katırcı, Mustafa Özaydın, Mustafa Akkise, Ali Rıza Kilimci, Rıza Keymen, İbrahim Turhan, Nuri Telli, Halil Küçükbakırcı. Bu listede var olduğu belirtilen bir isim tespit edilememiştir.

Seçimden sonra Konya Valisi İzzettin Çağpar, muhalif listede yer alan isimlerle ilgili olarak İçişleri Bakanına gönderdiği yazıda bazı değerlendirmeler yapmıştır. 29 Mayıs 1946 tarihinde İç İşleri Bakanı Hilmi Uran'a gönderdiği bu yazıda Konya Valisi, Kazım Gürel'in muhalif listede yer almasını, bu eski milletvekilinin CHP'nin aday listesinde yer alamamasına bağlamaktadır. Valinin bu tespitini Gürel de teyit etmektedir. Vali, Gürel'in, muhalif listede yer almasını ağır bir dille eleştirmekte ve şöyle demektedir: "*Konya'da çok fena tanınmış eski saylavlardan (Milletvekillerinden) Küçük Kazım Gürel, kendi karakterinde birkaç eski saylavla bazı taraftarlarından partinin listesine muarız veya listede gözükmemiş ve faydalı kimseleri ithal ederek (dâhil ederek) matbu*[171] *bir liste tanzim etmiş ve bunu her eve her bahçeye atmıştır*"[172].

Adliyeciler Listesi

"Demokratlar Listesi" olarak da isimlendirilen bu listenin başında Av. Mehmet Apalı bulunmaktadır. Toplam 45 aday isminin bulunduğu bu muhalif listenin 19'nu CHP'li küskünler teşkil etmektedir. Tamamını temin edemediğimiz söz konusu muhalif listede, Av. Emin Bolay ve Av. Halis Sungur isimleri öne çıkmaktadır[173]. Yukarıda muhalif listelerdeki isimlerden anlaşılacağı gibi, bazı adayların isimleri her iki listede de görülmektedir. Mesela Av. M. Ali Apalı ve Av. Halis Sungur hem Halk Listesi'nde hem de Adliyeciler Listesi'nde yer almıştır.

Muhalif listeler Konya merkezinde olduğu gibi ilçelerde de gündeme gelmiştir. Ereğli, Karaman, Cihanbeyli, Hadim ve Bozkır'da CHP'nin ilan etmiş olduğu listelerin dışında muhalif listelerin varlığından söz edilmektedir. Ancak, incelediğimiz belgelerde Karaman ve Ereğli'nin dışında, var olduğu belirtilen muhalif listelere ulaşılamamıştır. Cihanbeyli'de ilan edilmiş olan muhalif liste, mevcut belediye başkanı Tevfik Belgin tarafından düzenlenmiştir[174].

[171] El yazısı ile olmayıp daktilo ile veya matbaa ile yazılmış olan listeye matbu liste denilmektedir.
[172] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 113;
[173] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 5.
[174] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, 19.

SEÇİMLER

Türkiye genelinde çok partili dönemin ilk belediye seçimi 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılmıştır[175]. DP belediye seçimlerine katılmayacaklarını ilan etmiş[176] Milli Kalkınma Partisi seçimlere katılmış, ancak aynı gün iktidar partisinin seçimlere müdahale ettiği mülahazasıyla seçimlerden çekilmiştir[177]. Seçime katılma oranı İstanbul % 49, İzmir'de 22, Adana'da % 45, Manisa'da % 30 ve Balıkesir'de % 25 oranında gerçekleşmiştir[178]. Bu oranlar muhaliflere göreydi. İçişleri Bakanına göre seçimlere katılım oranı % 50 ile % 60 arasındaydı[179].

Oy oranının oldukça düşük olduğu bu seçimler konusunda iktidar partisi olan CHP, muhalefeti (DP ve MKP) işe fesat sokmakla suçlamış, muhalefet partileri de iktidar partisini, hile ve baskı yapmakla itham etmişlerdir. Bu ortamda CHP içinde Nihat Erim ve bir kısım partililer, çok partili sistemin bir süre daha askıya alınmasını gündeme getirmişlerdir. Bir hukukçu ve aynı zamanda akademisyen olan Erim, çok partili sisteme geçişe bir süre ara verilmesini şöyle ifade etmiştir: "*Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahede edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis etmektir".* Kamuoyunda *Erim'e* bu sözlerinden dolayı "*Şalcı Erim*" denilmiştir. Seçimlerden bir ay sonra DP, Belediye Seçimlerine Müdahale Tazyik ve Yolsuzluklara Ait Vesikalar isimli bir broşür yayınlayarak, iktidar partisi CHP'nin baskılarını protesto etmiştir[180].

Belediye seçimlerinde Konya merkezde 55 sandık bölgesi ihdas edilmiştir. Belediye Meclisinin kararıyla bu sandık mahallerine beşer kişiden meydana gelen Seçim Komisyonları oluşturulmuştur. Seçmenlerin oylarını bir günde kullanmalarını sağlamak amacıyla 500 seçmen adedini geçmemek üzere, Konya ve ilçelerinde seçim büroları kurulmuştur. 15 Mayıs tarihli gazetede yapılan duyuruda; seçimde oy kullanılacak mahallelerin isimleri, seçim büroları, seçim bürolarının kurulduğu yer, seçmen adedi ve seçim komisyonu üyelerinin adları ilan edilmiştir[181]. Oy kullanacak seçmenlerin isim listeleri Belediye binası ilan tahtasında, 8–14 Mayıs 1946 tarihleri arasında askıya çıkarılmıştır[182].

---

[175] Karpat, age, s. 138.
[176] Karpat, age, s. 138.
[177]Karpat, age, s. 138; Turan, age, s.80; Hakan Akbalık, *1946–1950 Döneminde CHP'nin Seçim Çalışmaları,* Malatya 2006, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 54.
[178] Turan, age, s. 80.
[179] Karpat, age, s. 139.
[180] Turan, age, s. 80.
[181] *Ekekon*, 10 Mayıs 1946; *Selçuk*, 15 Mayıs 1946, 1.
[182] *Ekekon*, 6 Mayıs 1946; *Selçuk*, 11 Mayıs 1946, 1.

Valilik tarafından teşkil edilen Belediye Seçim Bürosu, merkez ve ilçelerde seçilecek olan Belediye Meclisi Üyelerinin sayısını tespit etmiştir. Buna göre Konya Belediye Meclisi'ne 32 üye seçilecektir[183]. İlçelerde Belediye meclisleri olağanüstü toplantılara çağrılarak, seçim büroları ve komisyonlarını kurmaları sağlanmıştır[184].

Valilikçe teşkil edilmiş olan Belediye Seçim Bürosu, mahallelerden gelen nüfus cetvellerini dikkate alarak, bir kısmı 18–25, diğer bir kısmı 25 yaştan yukarı olmak üzere iki defter düzenlemiştir. Seçimlerde oylar, zarf içinde kullanılacağından belediye 50 bine yakın oy pusulası ve zarfı hazırlamıştır[185].

1946 yılında 43 muhtarlıkla yönetilen Konya'nın 120 mahallesi bulunmaktaydı. Konya merkez, 55 seçim bölgesine ayrılmıştır. 1946 Belediye Seçimlerinde Konya'da teşkil edilmiş olan seçim büroları ve buralardaki seçmen sayısı aşağıda gösterilmiştir.

Seçim Bürosu	**Seçim Sandığının Kurulduğu yer**	**Seçmen Sayısı**
1	Belediye Dairesi	486
2	Kerimdede Mahallesinde 89 Nolu Mecsid	493
3	Kerimdede Mektep Mahallesinde 38 Nolu Mescid	484
4	Piriesat Abacı Seyit Mescidi	462
5	Fakıdede Mahallesinde Yeni Mescid	402
6	Piri Mehmet Paşa Mahallesi Mescidi	449
7	Civar Mahallesi Mescidi	458
8	Sarı Hasan Mescidi	474
9	10 Nolu Dolap Mektep Mescidi	487
10	Dolappare Mahallesi Camii	435

[183] *Selçuk,* 11 Mayıs 1946, 1.
[184] *Ekekon*, 13 Mayıs 1946, 1.
[185] *Ekekon*, 8 Mayıs 1946, 1.

11	İşgalaman Yahşi Mescidi	464
12	Köprübaşı Camii	490
13	Polatlar Camii	452
14	Yanık Camii	491
15	Babıaksaray Mescidi	460
16	Hocahabib Mahallesi Beş Nolu Mescid	391
17	Sırçalımahallesi Mescidi	444
18	İsmet Paşa Okulu	481
19	Bağevliya Mescidi	386
20	Ahmet Dede Camii	444
21	Akcamii	438
22	Karaciğan Camii	441
23	Karakayış Camii	482
24	Kasap Sinan Mescidi	473
25	Tercüman Mahallesi Mescidi	380
26	Çiftemerdiven Mahallesi 90 Nolu Mescid	484
27	Çiftemerdiven Mahallesi 11 Nolu Mescid	403
28	Parsana Camii	484
29	Zevle Sultan Mescidi	457
30	Tursunoğlu Camii	467
31	Kurtuluş Okulu	397
32	Eski Muhacir Pazarı Kahvesi	460

33	Ebe Mektebi	249
34	Altun Çeşme Mektebi	345
35	Millet Bahçesi	453
36	İhtiyarettin Mescidi	418
37	Mücellit Mahallesi Mescidi	416
38	Kalecik Mescidi	489
39	Sahip Ata Camii	397
40	Gemalmaz Camii	467
41	Fahrunnisa Mahallesi Camii	403
42	Hacı Fettah Camii	347
43	Ölü Benledi Mahallesi Mescidi	462
44	Sungur Mahallesi Mescidi	361
45	Kurbucedit Mahallesi Mescidi	473
46	Hâkimiyeti Milliye Okulu	377
47	Uluırmak Okulu	497
48	Sarıyakup Mahallesi Camii	417
49	Hocafakıh Camii	243
50	Kovanağzı Camii	168
51	Meram Mecidiye Camii	420
52	Arapöldüren Mecidiye Camii	451
53	Koyunoğlu İzzet Bağı Yanındaki Çimenlik Mescidi	466
54	Mengene Camii	484
55	Erkek Orta Okulu	238

Toplam		**23,542**[186]

Tablo : 1946 Konya Belediye Seçimlerinde Seçim Büroları ve Seçmen Sayıları[187]

1946 Konya Belediye seçimleri çok hareketli geçmiştir. Seçimlere katılmayacağını açıklayan DP on gün öncesinden itibaren listeler düzenleyerek halka dağıtmıştır. DP'nin düzenlemiş olduğu listelerde bir kısım CHP'li isimler de yer almıştır. Mesela Ereğli'de Bez Fabrikası yöneticileri CHP listesine dâhil iken müdür yardımcıları Turgut Akkaş 15 gün önce görevinden istifa ederek DP'ye katılmıştır. Yönetimde etkin isimlerden bir diğeri de Hukuk Müşaviridir. Hukuk Müşaviri Sedat Dikmen de istifa etmiş ve DP Ereğli teşkilatı tarafından sandık kuruluna müşahit olarak görevlendirilmiştir. DP'lilerin düzenlemiş olduğu muhalif listelerde yer alan CHP'lilerin bir kısmı eskiden beri partiye muhalif olanlar, bir kısmı da herhangi bir sebepten dolayı hükümete küskün olanlardan meydana gelmektedir[188]. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu seçimde, Konya merkez ve taşrada iktidar partisi CHP'nin ilan etmiş olduğu aday listeleriyle, muhalefet partilerinin düzenledikleri ve CHP'nin küskünlerinin de katkısı olduğu aday listeleri yarışmıştır.

Dönemin basınında belirtildiğine göre Konya'daki belediye seçiminde asker, zabıta ve sivil amirlerin baskısı alenî olarak gerçekleşmiştir. Seçim süresince her sandığın başında bir jandarma eri beklemiş, CHP listelerinden başka bir liste isteyenin ellerine kelepçe vurularak karakola götürülecekleri ilan edilmiştir. Zabıta amirleri "*İsmet Paşa'dan başkasına oy vermek yasaktır*" şeklinde seçmenleri tehdit etmişlerdir. Aynı tehditleri seçim komisyonu başkanı ve üyeleri de yapmışlardır. Seçim günü Belediye Başkanı bütün sandıkları dolaşarak muhalif listelere oy verilmemesini istemiştir. Bazı vatandaşların ellerindeki muhalif listeler alınmıştır[189].

Konya ve ilçelerinde toplam 77,480 kayıtlı seçmenin bulunduğu belediye seçimleri 26 Mayıs Pazar günü yapılmıştır. Tasnif çalışmaları iki gün sürmüş ve Salı akşamı seçimler sonuçlanmıştır. Bu seçimlerde Konya merkezde mevcut olan 23,358 kayıtlı seçmenin 10,727'si oy kullanmıştır (% 46'lik katılım). Oy kullananların 7415'i CHP'nin aday listesine (% 69), 3312'si muhalif listelere (% 31) oy vermişlerdir. Muhalif aday listelerine oy veren 3312

[186] Gazetelerin vermiş olduğu seçim sandık bölgelerindeki seçmen sayılarının toplamı 23,542'dir. Arşiv belgelerine göre Konya merkezde 23,358 kayıtlı seçmen bulunmaktadır. Arşiv belgelerindeki rakam (23,358) esas alınmıştır.
[187] *Selçuk,* 15 Mayıs 1946, 1.
[188] *BCA,* 490. 10. 256. 1022. 01, 113.
[189] *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1946, 1.

seçmenin, 2300'ü Adliyeciler Listesi'ne (% 70), 1000'i Kazım Gürel Listesi'ne (% 30), 12'si Halk Listesi'ne (% 0,4) oy vermiştir[190]. Aşağıda tablolarda seçim sonuçları gösterilmiştir

	Aldıkları Oy	**Oran (%)**
Kayıtlı Seçmen	23.358	
Oylamaya Katılan Seçmen	10.727	46
CHP	7415	69
Muhalif Listeler	3312	31
TOPLAM	10.727	100

Tablo : 1946 Konya Merkez Belediye Meclisi Seçim Sonuçları

Yukarıda tabloda da görüldüğü gibi Konya merkezde DP ve MKP seçime resmen girmediği halde % 31 oranında oy almaya başarmıştır. Aşağıda muhalif listelere verilen oyların miktarı verilmiştir.

	Aldıkları Oy	**Oran (%)**
Muhalif Listeler	3312	
Adliyeciler Listesi (Demokratlar Listesi)	2300	70
Kazım Gürel listesi	1000	30
Halk Listesi	12	0.4
TOPLAM	10.727	100

Tablo : 1946 Konya Merkez Belediye Meclisi Muhalif Liste Sonuçları

[190] *BCA*, 490. 10. 256. 1022. 01, .22; *Ekekon* gazetesi seçim sonuçlarını biraz farklı vermiştir. Bu gazetenin verdiği sonuç listesi şöyledir: CHP (7136), Adliyeciler Listesi (2146), Kazım Gürel Listesi (1118), Halk Listesi (12). 43 oy iptal edilmiştir. *Ekekon*, 29 Mayıs 1946, 1.

Görüldüğü gibi muhalif listeler içinde Konya merkezde en çok oyu Adliyeciler Listesi almıştır. Diğer iki muhalif listeye nazaran bu listeye DP'lilerin daha çok oy verdikleri anlaşılmaktadır. Bu listeye "*Demokratlar Listesi*" de denilmektedir.

Konya merkez ve taşradaki belediye meclis üyeliklerinin tamamını CHP listesindeki adaylar "kazanmıştır"[191]. Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Partisi'nin resmî olarak katılmadığı seçimlerde, bu partiler sandık başlarında müşahit (gözlemci) bulundurmuşlardır[192]. Konya merkez Belediye Meclis Üyeliklerine seçilen üyeler ve aldıkları oylar aşağıda verilmiştir. :

Asil üyeler ve aldıkları oylar şöyledir: Salih Loras (10. 092), Sabri Köylüoğlu (9876), Samet Kuzucu (9876), Fevzi Çelik (9350), Fuat Anadolu (9297), Osman Zeki Berk (9219), İbrahim Uğurel (9194), M. Ali Eşrefoğlu (9174), Mehmet Ceylan (9083), Kazım Altıoklar (9015), Muhlis Koner (8785), Hüseyin Kaptan (8558), Ahmet Koru (8469), Abdullah Dedeoğlu (8384), Tahir Mıhçı (8328), M. Ali Apalı, (8313), Ahmet Armağan (8276), Ahmet Katırcı (8233), Nesip Ertüzün (8228), Mustafa Özaydın (8211), Mustafa Akkise (8185), Ali Rıza Kilimci (8012), Rıza Keymen (7887), D. M.Faik Dündar (7885), İbrahim Turban (7446), Ahmet Zıvarık (7363), Nuri Telli (7313), Hüseyin Botsalı (7312), Halil Küçükbakırcı (7276), Recep Bakkalbaşı (7154), M. Şakir Altan (7148), Mustafa İzmirligil (7135),

Yedek üyelerin aldıkları oylar şöyledir: Mümtaz Ataman (7133), Dr. Rıfkı Tuygan (7124), Halis Sungur (7114), Mehmet Cebeci (7112), İsmail Kaymak (7108), Nuri Küçükkeleş (7100), Ahmet Şen (7100), Recep Yetişen (7097), Besim Ergun (7094), Ali Öztermiyeci (7094), H. Basri Mumcuoğlu (7094), Mustafa Kayacık (7088), Fahri Ünal (7084), Süleyman Taşpınar (7084), Mehmet Çorapçı (7076), İhsan Özkaşıkçı (7076), Nail Erer (7065), Ahmet Küçükarmağan (7059), Ahmet Karaağaç (7053), Rüştü Serter (7048), Ömer Keleş (7042), Fahri Erişkon (7033), Ali Cimcim (7027), Ahmet Civelek (7013), Yusuf Akçay (7009), Şükrü Güncay (6989), Şehime Güven (6985), Mithat Sılay (6954), Fahriye Gürel (6893), Zühdü Ceran (6826), Şaban Şahin (6783), Hazım Uluşahin (6659)[193].

1 Haziran 1946 tarihinde belediye salonunda toplanan Belediye Meclisi Üyeleri başkanlık seçimine geçmişlerdir. Seçimde Vali İzzettin Çağpar ve CHP Konya Bölgesi Müfettişi Vehbi Sarıdal da hazır bulunmuşlardır. Başkan adayı olarak Dr. Muhsin Dündar ile

[191] *Ekekon*, 28 Mayıs 1946,
[192] *Selçuk*, 29 Mayıs 1946; İsmet Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor***;** *Başvekilim Adnan Menderes*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986, s. 53.
[193] *Selçuk*, 29 Mayıs 1946, ; *Ekekon*, 29 Mayıs 1946,

Fuad Anadolu yarışmışlardır. Adaylardan Dr. Dündar, seçime geçilmeden önce bir konuşma yapmıştır. Dündar konuşmasında; üyelere iyi hizmetler temenni etmiş ve belediyenin on sene önceki durumuyla bu günkü durumunu hatırlatarak, üyelerin oylarını kullanırken çok realist olmalarını ve memleket menfaatini asla hatırlarından çıkarmamalarını istemiştir. Diğer başkan adayı Fuad Anadolu'nun seçim konuşmasıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Daha sonra seçim işlemine geçilmiş ve bu işi idare etmek üzere en yaşlı üye Dr. Rıfkı Tuygan seçimi yönetmiştir. Oyları tasnif etmek üzere de Halis Sungur ve Samet Kuzucu görevlendirilmiştir. Gizli oylama sonucu Belediye eski Başkanı Muhsin Faik Dündar toplantıya katılan 31 üyenin 19'unun oyunu, Fuad Anadolu[194] ise 12 oy almıştır[195]. Belediye başkanlığına Muhsin Faik Dündar[196] seçilmiştir[197].

Dündar başkanlık görevini 19 Haziran 1946 tarihine kadar sürdürmüştür. Bu tarihte, milletvekili adayı olacağından istifa etmiştir[198]. Başkanın istifa etmesi üzerine Belediye Meclisi

---

[194] Fuad Anadolu, *Babalık* gazetesinde yayın müdürlüğü yapmıştır. *Babalık,* 5 Ocak 1946,
[195]*BCA*, 490.01.256.1022.01.
[196] Dr. Muhsin Faik Dündar, 1887 yılında Konya'da doğdu. Reji idaresinde memur olan Kıbrıslı Faik Bey'in oğludur. Anne tarafından Hacı Mindiler'dendir. Dayısı Yusuf Paşa'nın katkısıyla öğrenim görmüştür. Konya İdadisini bitirdi. Akın, 2007, 75; Askeri Tıp mezunudur.; Askeri doktor olarak yurdun farklı yerlerinde çalıştı. 1927'de binbaşı iken ordudan ayrıldı. Özel hastane açtı. 1930'da siyasete girerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Konya Teşkilatını kurdu. 1938–1946 yılları arasında Konya Belediye Başkanlığı görevini yürüttü. Şehir içi cadde ve sokaklara parke döşetti. Belediye Otobüs İşletmesini kurdu. İtfaiye teşkilatı bu dönemde tamamen motorize oldu. Şehir merkezini Meram'a bağlayan yeni yol onun döneminde açıldı. 1946–1950 yılları arasında CHP Konya milletvekilliği yaptı. Halıcı 2007, 208; 1957 yılında Hürriyet Partisi'ne geçerek bu partinin Konya teşkilatını kurdu. 1958'de öldü. Konya'daki Bezm-i Muhabbet denilen toplantıların müdavimiydi. Bu toplantılara o devirde Kambur Tevfik Bey, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi, Sivaslı Ali Kemalî, Ayaşlı Şakir, Kara Osman Efendi ve önceki Adalet Bakanlarından Sedat Çumralı'nın babası Hacı Hüseyin Efendi gibi isimler katılırlardı. Koçak, 2006, S. 553; Hanefi Aytekin, *Tarihi Konya Rehberi 2003'den Kuruluşuna Konya Belediye Bakanları,* Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2003, s. 165.
[197] *Selçuk*, 1 Haziran 1946; *Ekekon*, 3 Haziran 1946.
[198]*Selçuk*, 15 Haziran 1946; *Ekekon*, 19 Haziran 1946; Belediye Baştanı seçildikten hemen sonra, genel seçimlerde milletvekili adayı olacağından istifa eden M. Faik Dündar, istifa ettikten sonra yapılan Belediye Meclisi'ne başkanlık yapmıştır. Dündar'ın bu uygulaması kamuoyunda eleştirilmiştir. Konuyu basında gündeme getiren Muhlis Koner, Vali İzettin Çağpar'ın dikkatlerine çekerek Dündar hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır; "*Dündar'ın Belediye işlerinden dolayı çok yıprandığını, katiyen istemediğini, mesleğine döneceğini yedi senedir söyleyen Belediye sabık Başkanımızın istifa ettiği halde hala makamdan bir türlü ayrılamadığını görünce şikâyetlerinin samimiyetine artık ne dereceye kadar inanılabileceği kendi kendine tezahür ediyor. Kendisi makamdan ayrılırken şunu da söyleyelim ki Muhsin Dündar Konya Belediyesine hizmet etmiş sayılabilir. Muhsin Dündar namuslu ve işlerinde dürüsttür. Fakat Doktor Muhsin Dündar, Belediye Başkanı Muhsin Dündar'ın bazı noktalarda yaralandığını söylemek isterim. Muhsin Dündar Belediye idareciliğinde ekseriye (atlatma) usulünü takip etmiştir. Bunun için her hangi bir iş hakkında vaatlerde bulunduğu zaman pek azını yapabilmiştir. Sonra makama derin bir ihtirasla bağlanmıştır. Bu sebeple rekabet vehmiyle kırk senelik arkadaşını rencide etmiş ve müteakiben derece derece akrabalık gayreti güdeceğiz diye birçok münevveri darıltmıştır. Ümit ederiz ki Muhsin Dündar bunlar üzerinde nefis muhasebesi yaparak artık yalnız yaşlı ve yıpranmış görünen ben değil aynı yaşta olduğumuz için kendisi de ihtiyarlamaya yüz tutmuş olduğundan bundan sonra daha duru bir ruh alır ve muvaffak olmasını temenni ettiğimiz Konya Milletvekilliği sandalyesinde daha samimi ve bîtaraf hizmet eder*". *Selçuk,* 15 Haziran 1946,

tekrar toplanarak oy birliği ile *Selçuk* gazetesi sahibi ve Halkevi eski Başkanı Muhlis Koner'i[199] Belediye Başkanlığına seçmiştir[200].

Muhlis Koner'in anlattığına göre; kendisinin belediye başkanı olmasını CHP İl Başkanı istememiştir. Bütün belediye meclis üyeleri Muhlis Koner'in belediye başkanı olmasını istemelerine rağmen, İl Başkanı ile "*yönetim kurulu üyelerinden birisi*" bu işe sıcak bakmamıştır. Fakat sonunda belediye meclisi üyeleri, Koner'in belediye başkanı olması konusundaki kararlı tutumları karşısında CHP İl başkanı geri adım atmak zorunda kalmıştır[201]. Sonunda Mulhis Koner belediye başkanı seçilmiştir.

1946 yılında Konya Belediyesinde görev alan personelin isim ve görevleri şöyledir:

Belediye Başkanı :Dr. Muhsin Faik Dündar (Çok kısa bir süre sonra M. Muhlis Koner başkan seçilmiştir).

Başkan Yardımcısı :A. Nail Erer

Belediye Üyesi :Mümtaz Ataman

" " :Zühtü Ceran

" " :Mustafa Kayacık

Belediye Evlenme Memuru :Ahmet Bilgin

Belediye Mühendisi :Mahmut Ateş

Belediye Fen Memuru :Tahsin Oğuzoğlu

Belediye Yazı İşleri Müdürü :Rıfat Öngay

---

[199] Milli Mücadele dönemi Konya'sının seçkin öğretmenlerinden olan Mehmet Muhlis Koner, 17 Mayıs 1886'da Konya'da doğdu. Babası eşraftan Rüştü Fendi, annesi Emine Şerife Hanım'dır. İlk resmi görevine mezun olduğu okulda 1907'de kâtip olarak başladı. Bir ara Konya Hukuk Mektebi'ne kaydını yaptırmış fakat son sınıfı tamamlamadan ayrılmıştır. Koner, kâtiplik görevini yürütürken, okulda boş geçen derslere öğretmen olarak girmiştir. Türkçe, Edebiyat ve Fransızca derslerine girmiştir. *Babalık* gazetesinde yazılar yazmıştır. Vali Muammer Bey döneminde, valinin de katkısıyla belediye başkanlığına seçilmiştir. 1917–1923 yılları arasında Konya Belediye Başkanlığı yapmıştır. Belediye başkanlığı sırasında öğretmenlikle ilişkisini kesmemiştir. 1922'den itibaren Konya Sultanisi'nde Fransızca ve Felsefe dersleri okutmuştur. Milli Mücadele boyunca Milli Kuvvetlerin yanında yer almıştır. Konya'da 8 Ekim 1919'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Konya Geçici Merkez Heyeti içinde yer almıştır. 1946–1950 yılları arasında tekrar Konya Belediye başkanlığı yapmıştır. Avanas, 1988, s. 93, 75; Koner'in yayınlanmış birçok makale ve eseri vardır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Görüşlerim; Gelin Kaynana; Konya Rehberi; Ayaşlı Şakir*. Caner. Arabacı, *Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, s.160–170;Mehmet Ali Uz, *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2003, s. 48–50.

[200] *Ekekon*, 21 Haziran 1946; ; *Selçuk*, 22 Haziran 1946,

[201] Muhlis Koner, "Ehliyetler ve Parti Taassubu", *Yeni Konya*, 19 Mart 1954,

Belediye Müşavir Avukat :Rıfat Tuygan

Belediye Hesap İşleri Müdürü :M. Ali Beştav

Belediye İtfaiye Müdürü :Alâeddin Selvi

Belediye Zabıta Amiri :Fahri Sevük

Daimi Encümen Üyeleri:

İl Daimi Encümen Üyesi :Ömer Baysal

“ “ “ :Rakım Çumralı

“ “ “ :Mustafa Karaağaç

“ “ “ :Ahmet Şen[202]

Konya’nın 24 adet seçim çevresinin hepsinde CHP adayları seçimleri “kazanmışlardır”. Bu 24 seçim çevresinden seçimlere katılımın en yüksek olan Karapınar’dır. Burada % 98 oranında bir katılım gerçekleşmiştir. Katılımın en düşük olduğu seçim çevreleri Beyşehir ile Hadim ilçeleri olmuştur. Her iki ilçede de katılım oranı % 62 olarak gerçekleşmiştir.

Aşağıda Konya merkez ve taşradaki seçim sonuçları toplu olarak gösterilmiştir.

Merkez, İlçe, Bucak	**Seçmen Sayısı**	**Seçime Katılanların Sayısı**	**Katılım Oranı (%)**	**İptal**	**Kazanan Parti**	**Muhalefetin Oyu**	**Seçilen Belediye Başkanı**
Konya	23,358	10,727	45		CHP (7415)	3312	M.F. Dündar
Sille (B)	1021	809	79		CHP		Remzi Şevket Yıldırım.
Akşehir (İ)	5795	4883	83		CHP		Tacettin Yaltırık
Argıthanı (B)	1688	896	53		CHP		Hasan Turhan

[202] Konya Valiliği, *İş Programı,* 46.

Doğanhisar (B)	2080	1920	92.3	82	CHP		Hakkı Doğan
Ilgın (İ)	1998	1403	70		CHP		Ahmet Aydil
Çiğil (B)	1352	1983	80		CHP		Ahmet Yaka
Derbent (B)	1500	1100	73.3		CHP		Osman Alp
Kadınhanı (İ)	2130	1675	78.6		CHP		Kâşif Gürel
Sarayönü (B)	1394	997	71. 5		CHP		Halil Alp
Çumra (İ)	2630	2023	77.3	246	CHP		Rüstem Başkaner
Akviran (B)	1370	1180	70.3		CHP		Seyit Ali Yıldırım
Karaman (İ)	5067	4331	85.4		CHP		Ziya Göncü
Ereğli (İ)	7307	5048	69.38	39	CHP (2824)	2224	Ziya Altan
Karapınar (İ)	2822	2776	98	5	CHP		Tahir Sözen
Ermenek (İ)	3327	2476	74.8		CHP		Atalay Çetin
Hadim (İ)	1766	1083	62		CHP		Abdullah Çetiner
Taşkent (B)	1235	881	71.3		CHP		Fakih Özlen
Bozkır (İ)	762	572	75	6	CHP		Emin Toksöz
Seydişehir (İ)	1997	1601	85.17		CHP		Kemal Duranoğlu
Beyşehir (İ)	1336	906	62		CHP		Nazım Gökmenoğlu
Doğanbey (B)	1262	526	41.67		CHP		Mehmet Hekimoğlu

Manastır (B)	1401	981	70		CHP		Yusuf Demirel
Cihanbeyli (İ)	1152	918	80	3	CHP		Tevfik Önal
Kulu (B)	1750	1485	80		CHP		Hacı Musa Yılmaz
Toplam	**77.500**	**52.230**	**69,9**	**387**		**5536**	

Tablo: 1946 Konya Belediye Seçimlerinde Merkez, İlçe ve Bucaklarda Seçim Sonuçları [203].

Tablodaki "*Kazanan Parti"* sütununa açıklık getirelim. Esasen seçime tek parti (CHP) girmiş olmasına rağmen hatırlanacağı üzere muhalefet partileri (DP ve MKP) alternatif listeler düzenleyerek seçime girmişlerdir. Tabloda da görüldüğü gibi bütün belediye başkanlıklarını CHP kazanmıştır. Ancak iki seçim çevresinde muhalif listelerin oy aldıkları görülmektedir. Bu seçim çevrelerinden birisi Konya merkez diğeri Ereğli'dir. Buralar da belediye başkanlığını CHP kazanmıştır ancak oyların bir kısmı alternatif listeye giderek bölünmüştür. Konya merkezde oyların % 31'ni Ereğli'de ise oyların % 44'ünü muhalif liste almıştır.

Tabloda görüldüğü gibi; iptal oyların toplamı 387 olarak verilmektedir. Hâlbuki Doğanhisar bucağı (82), Çumra (246), Ereğli (39), Karapınar (5), Bozkır (6) ve Cihanbeyli (3) olmak üzere 6 seçim çevresinde iptal edilen oylar sayıldığında 381 çıkmaktadır. Bu farkın nereden kaynaklandığı anlaşılamamıştır.

Konya'nın bütün seçim çevrelerini (ilçe ve bucak[204]) dikkate aldığımızda katılım oranı % 69.9'dur. En düşük katılım oranı Konya merkezde gerçekleşmiştir. Konya merkezde 23.358 kayıtlı seçmenin 10.727'si oy kullanmıştır. Buna göre seçimlere katılım oranı % 45'dir. Bu katılım oranındaki azlığın önemli sebeplerinden birisi, muhalefet partilerinin (DP ve MKP) seçimi boykot etmeleridir. Hatırlanacağı üzere DP, seçim tarihinden önceki günlerde seçimlere katılmayacağını ilan etmiş, MKP ise 26 Mayıs günü seçimlere katılmış fakat aynı gün saat 11.00'de seçimlerden çekildiğini ilan etmişti.

[203] *BCA,* 490.01.256.1022.01.
[204] Erken Cumhuriyet döneminde bucaklarda belediye başkanlığı diye ayrı bir idarî makam bulunmuyordu. Ancak belediye teşkilatı kurulmuş bir bucak merkezinde hem bucak müdürü hem de belediye başkanı birlikte görev yapabiliyordu. Belediye başkanlığı belediye tüzel kişiliğine, bucak müdürlüğü ise merkezi idareye ait iki farklı müessese idi.

Konya merkezde katılımın bu kadar düşük olmasının ötesinde, muhalif listelere oy verilmiş ve oylamaya katılan seçmenlerin tamamı CHP'sine oy vermemiştir. 10.727 oyun 3312'si Muhalif listelere gitmiştir ki, bu kullanılan oyların % 31'ne karşılık gelmektedir. Yani CHP Konya merkezde seçime tek başına katıldığı halde, kullanılan oyların ancak yarısından biraz fazlasını alabilmiştir. Bu durumun CHP açısından olumlu bir sonuç olmadığı açıktır.

Oylamaya katılımı ilçeler bazında ele aldığımız zaman, 13 ilçe arasından en yüksek katılım Karapınar'da gerçekleşmiştir. Burada 2822 kayıtlı seçmenden 2776'sı oy kullanmıştır. Karapınar'daki katılım oranı % 98'dir. İlçeler arasında oylamaya katılımın en düşük seviyede olduğu seçim çevresi Hadim'dir. Buradaki 1766 kayıtlı seçmenden 1083'ü oy kullanmıştır. Buna göre katılım oranı % 62'dir. İlçelerin tamamını dikkate aldığımız zaman, toplam 13 ilçede kayıtlı seçmen sayısı 38.089'dur. Bunların 29.695'i oy kullanmıştır. Yani ilçelerde seçime katılma oranı ortalama % 76.9'dur. Bu durum aşağıda tabloda gösterilmiştir.

İlçe	**Seçmen Sayısı**	**Seçime Katılanlar**	**Katılım Oranı (%)**
Akşehir	5795	4883	83
Ilgın	1998	1403	70
Kadınhanı	2130	1675	78.6
Çumra	2630	2023	77.3
Karaman	5067	4331	85.4
Ereğli	7307	5048	69.3
Karapınar	2822	2776	98
Ermenek	3327	2476	74.8
Hadim	1766	1083	62
Bozkır	762	572	75
Seydişehir	1997	1601	85.1
Beyşehir	1336	906	62
Cihanbeyli	1152	918	80

Toplam	**38.089**	**29.695**	**76.9**

Tablo : Konya ilçelerinde Oylamaya Katılan Seçmen Sayısı ve Oranı

Konya'nın ilçelerine bağlı 11 bucakta toplam 16,053 adet kayıtlı seçmen bulunmaktadır. Konya merkeze bağlı Sille bucağı da bu rakama dâhildir. Bu seçmenlerin 11,808'i oy kullanmıştır (% 71). Bucaklardaki kayıtlı seçmen sayısı ve katılım oranı aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Bucak İsmi	**Seçmen Sayısı**	**Oy Kullanan**	**Katılım Oranı (%)**
Sille	1021	809	79
Argıthanı	1688	896	53
Doğanhisar	2080	1920	92.3
Çiğil	1352	1983	80
Derbent	1500	1100	73.3
Sarayönü	1394	997	71. 5
Akviran	1370	1180	70.3
Taşkent	1235	881	71.3
Doğanbey	1262	526	41.67
Manastır	1401	981	70
Kulu	1750	1485	80
Toplam	**16.053**	**11.808**	**71.1**

Tablo : Bucaklarda Oylamaya Katılan Seçmen Sayısı ve Oranı

Yukarıda tabloda da görüldüğü gibi 11 bucakta yapılan belediye seçiminde en düşük katılım oranı % 53 ile Argıthanı, en yüksek katılım oranı % 92 ile Doğanhisar olmuştur.

CHP'ndeki Oy Kaybının Sebepleri

Dönemin Konya Valisi ve aynı zamanda CHP'nin İl Başkanı konumunda[205] olan İzzet Çağpar'a ve diğer CHP'lilere göre parti (CHP) *"beklenenden daha az*" oy almıştır. Valiye göre, il teşkilatının "*gevşek"* oluşu ve aralarındaki anlaşmazlık, partinin oy oranını aşağıya çekmiştir. Vali'nin tespitine göre; Konya merkezinin 24 bin seçmeni vardır. CHP'nin burada altı bin üyesi bulunmaktadır. Bu üyelerin büyük bir çoğunluğu erkektir. Her üye, karısı ile aile efradından en az birisini oylamaya iştirak ettirebilseydi, Vali Çağpar'ın hesabına göre partiye 18 bin oy çıkacaktı. Vali bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra şunları belirtmektedir; *"Biz herkes gibi bunları da bekçi ile evlerinden çıkartamadık. Bütün parti mensuplarından partinin Konya İdare Teşkilatına ve başındakilere karşı çok açık bir antipatisi göze çarpıyordu. Her yerde söylenen bu idi*"[206].

Valinin seçmenleri *"bekçi ile evlerinden çıkaramadık*" sözüne bakılırsa muhalefet partilerinin seçim boykotları etkili olmuş gibi görünmektedir. Ayrıca Vali burada CHP'li seçmenlerin oy kullanmaktaki ihmaline de işaret etmekte ve partililerin halk ile bütünleşemedikleri konusuna dikkat çekmektedir.

CHP'nin daha az oy almasının bir diğer önemli sebebi, Valinin tespitine göre, parti teşkilatının *"zayıflığıdır"*. Partinin zayıf olması, sandık başındaki "*partililere de*" yansımıştır. Seçmenler "*CHP lehine*" oyunu kullanmak istemişler, fakat sandık başında bulunan görevli "*CHP'li muhalifler buna engel olmuşlardır"*. Vali, CHP Konya teşkilatının yapılanmasıyla ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır: "*Halk Partisi zayıftır. Başlarındakiler oturdukları yerde kazandırılmalarını bekleyen kimselerdir. Halen partililerden bilgili, münevver ve çalışkan gençliğe yer vermemektedirler*". Konya valisinin bu tespitlerine CHP Genel Merkezinin de iştirak ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim seçimlerden sonra bütün il, ilçe ve bucak yönetim kurulu başkanlıklarına gönderilen bir genelgede, yapılmış olan belediye meclis üyeliği seçimleri sonuçlarının memnunluk verici olduğunu ve bu hususta teşkilatların gösterdikleri çalışmalardan

[205] Tek partili dönemde özellikle 1935 yılından itibaren hayata geçirilen parti devlet bütünleşmesinin sonucu olarak uygulanmış olan vali parti ayniyeti, CHP'nin 1939 Kurultayında terk edilmesi kararı alınmıştı. Ancak 1950 yılına kadar eskisi kadar değilse de yine bu parti-vali aynileşmesi devam etmiştir.
[206] *BCA*, 490.01.256.1022.01, 114.

dolayı teşekkür edildikten sonra bazı eksiklikler konusunda maddeler halinde tespit ve uyarılarda bulunulmuştur[207].

CHP 1946 Belediye Seçimine iktidarın imkânlarını kullanarak girmiştir. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "*muazzam itibar ve şöhretiyle*" basının ilk sayfalarını işgal ederek, *"Milli Şef*" konumunun verdiği avantajları sonuna kadar kullanmıştır. İktidar partisi olan CHP bütün bu avantajlarına rağmen Konya merkezde, kayıtlı seçmenlerin % 45'ni sandık başına getirebilmiş ve bunların da ancak % 70'nin oylarını alabilmiştir. İktidarda olmanın verdiği bütün imkanlara rağmen CHP, beklediği oyu alamamıştır.

1946 Belediye seçimi, Çok partili dönemin başlangıcında resmiyette Tek partili bir seçim olarak tarihe geçmiştir. DP ve MKP resmiyette seçimi boykot etmekle birlikte fiilen Konya'da muhalif listeler adı altında seçime katılmışlardır. Ayrıca seçimler hem CHP saflarında birçok şahsi çatışmaları açığa vurduğu gibi DP'nin gerçek kuvveti hakkında da bir fikir vermiştir. Oy verme usulünde genel seçimlerden önce düzeltilmesi gereken bir takım aksaklıklar olduğu da ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Belediye seçimleri çetrefil usullere, gizlilik şartlarının bulunmayışına ve muhalefetle karşılaşmaya alışmamış devlet memurlarının partizanlığına rağmen nispeten serbest şartlar altında geçmiştir.

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılında Konya'nın siyasi yapısı incelendiğinde, ülke genelinde yaşanan siyasi gelişmelerin mahalli seviyede yansımalarının belirgin biçimde gözlemlendiği anlaşılmaktadır. Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin merkezî yönetimle bütünleşen teşkilatlanma modeli, milletvekili ve belediye seçimlerinin şekillenmesinde tayin edici olmuş; seçim süreçleri büyük ölçüde parti-devlet bütünleşmesinin etkisi altında yürütülmüştür. Bununla birlikte, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gördüğü ilgi ile 1946 sonrasında çok partili hayata geçiş sürecinde Demokrat Parti'nin kısa sürede elde ettiği halk desteği, Konya'da siyasi rekabet potansiyelinin tek parti döneminde dahi varlığını koruduğunu göstermektedir.

Çalışmada ele alınan milletvekili ve belediye seçimleri, siyasi temsil mekanizmalarının yalnızca merkezî siyasi tercihlerin bir yansıması olmadığını, aynı zamanda mahalli dinamikler, ekonomik şartlar, eşrafın siyasi konumu ve parti teşkilatlarının etkinliği tarafından da şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 1946 seçimleri, Konya seçmeninin değişen

[207] *BCA*, 030.01.42.249.9, 1.

siyasi şartlara hızla intibak ettiğini ve rekabetçi siyasi ortamın güçlenmesiyle birlikte tercihlerini yeniden şekillendirdiğini göstermektedir.

Bu çerçevede Konya örneği, erken Cumhuriyet döneminde tek parti sisteminden çok partili demokratik hayata geçiş sürecinin mahalli ölçekte nasıl tecrübe edildiğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla Konya'nın siyasi tarihi yalnızca mahalli gelişmeler açısından değil, Türkiye'de siyasi modernleşme, demokratikleşme ve seçim kültürünün gelişim sürecinin anlaşılması bakımından da dikkate değer veriler sunmaktadır

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

- BCA, 030.01.44.259.
- BCA, 490.01.256.1022.01.
- BCA, 490.01.351.1474.1.12.
- KMKGD, DN 3405.

RESMİ YAYINLAR

Düstur

TBMM Zabıt Cerideleri

Resmi Gazete

Konya Valiliği

Devlet İstatistik Yıllığı

SÜRELİ YAYINLAR (Süreli yayınların tarihleri ilgili kısımda belirtilmiştir)

Akşam

Ayın Tarihi

Babalık

Cumhuriyet

Ekekon

Hakimiyeti Milliye

Mengene

Meram

Milliyet

Selçuk

Vakit

Yarın

TELİF ESERLER

ARABACI, Caner (ve diğerleri), *Konya Basın Tarihi*, Palet Yayınları, Konya 2009.

ARABACI, Caner. "Ekekon 1935-1950 Arasında Çıkan Siyasi Gazete" *Merhaba Akademik Sayfalar*, 6 Ekim 2010.

ARABACI, Caner. *Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Damla Matbaacılık, Konya 1991.

ATALAY, Ahmet. "Yüzüncü Yılında: İlk Meclise Katılan Konyalı Mebuslar ve Faaliyetleri", *Tezkire Dergisi*, Sayı 72, Nisan-Mayıs-Haziran 2020

AVANAS, Ahmet. *Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri,* Damla Matbaacılık, Konya 1991.

AYTEKİN, Hanefi. *Tarihi Konya Rehberi 2003'den Kuruluşuna Konya Belediye Bakanları,* Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2003.

BENHÜR, Çağatay. – YÜKSEL, Erol. "Konya'nın 1930'daki Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Görünümü ile Belediye Seçimleri Üzerine Bir İnceleme", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C.15, Sayı: 23, 31 Ekim 2017.

BOZDAĞ, İsmet. *Celal Bayar Anlatıyor; Başvekilim Adnan Menderes*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986.

DEMİREL, Ahmet. *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

DOĞAN, Sabri. "Cumhuriyet'in İlk Konya Belediye Başkanı Kazım Gürel ve Belediye Faaliyetleri", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Özel Sayı, 2008.

EMRENCE, Cem. “1930 Belediye Seçimleri ve Baskı Politikası”, *Tarih ve Toplum*, S: 210, Haziran 2001.

EMRENCE, Cem. *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

EROĞUL, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara 1990.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki. Türk Destanları, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972.

HALICI, Mehdi. *Selçuklu'dan Günümüze Konya'da İz Bırakanlar*, İzmir 2007.

KARPAT, Kemal *H. Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996.

KOCER, Gülsün – Özcan, Mustafa, “Konya'da Halkevlerinin Kapatılması ve Binalarının Kullanılması İle İlgili Konya Basınında Yer Alan Tartışmalar Üzerine Bir Araştırma*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt: 23, Sayı: 4, 2021.

KOÇAK, Cemil. *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

KONYAR, Hürriyet. *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.

ÖZACUN, Orhan. “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* C:1, Sayı.:**2**, Ocak 2013.

PINAR, Mehmet “Bozkır'da Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 2023.

SAKAL, Fahri. *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Etüt Yayınları, Samsun 2008.

SEMİZ, Yaşar, “Bir Köylü Milletvekili Mustafa Lütfi Eken”, *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Konya Kitabı*, Özel Sayı, Aralık 2009.

TEKİN, Yusuf.-SARIALİOĞLU, İrşat, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları”, *Belleten,* C. 86, Sayı 307, Aralık 2022.

TUNAYA, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952).* İstanbul 1989.

TUNCER, Erol. *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877–2002),* TESAV Yayınları, Ankara 2002.

TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (1923-1931).

TURAN, Ali Eşref. *Türkiye'de Yerel Seçimler*, İstanbul 2008.

UYANIK Necmi – ALANYA, Vahdi. “CHP'den DP'ye Konya'da Belediye Başkanları ve Faaliyetleri (1946-1954)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, 2016.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999.

YETKİN, Çetin. *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, ? 1983.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Modern Türkiye'nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

BİDGE